

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Gabriela Králová

**Češi totálně nasazení na nucené práce v okupovaném Norsku za
druhé světové války**

Czech Forced Labourers in the Occupied Norway during the Second World War

Praha 2020

Vedoucí práce: PhDr. Mgr. Ondřej Vojtěchovský, PhD.

Poděkování:

V první řadě tímto děkuji svému vedoucímu práce, PhDr. Mgr. Ondřeji Vojtěchovskému, Ph.D., za odborné vedení, cenné připomínky a vstřícnost v průběhu vypracovávání této bakalářské práce. Dále bych ráda poděkovala PhDr. Vendule Vlkové-Hingarové, Ph.D. a Mgr. et. Mgr. Zdenku Maršálkovi, Ph.D., díky kterým jsem měla možnost podílet se na projektu *Czech-Norwegian memorabilia* představující hlavní impulz pro výběr tématu této bakalářské práce. Děkuji též za udělení studentského grantu v rámci studentské vědecké činnosti (SVS) na FFUK, který mi umožnil akademický výjezd do Norska za účelem detailnějšího studia archivních materiálů v Národním archivu v Oslo. Mé poděkování patří rovněž norským odborníkům profesorovi Hans-Otto Frølandovi a dr. Gunnarovi D. Hatleholovi, kteří mi během výzkumného pobytu v Norsku pomohli získané informace vyhodnocovat. Závěrem bych také chtěla poděkovat příbuzným jednoho z nuceně nasazených, pana Jana Novotného, za poskytnutí jeho dobově psaného osobního deníku za účelem podrobné analýzy.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně za výhradního použití citovaných zdrojů, uvedených v závěrečné části práce.

V Praze, dne 16. 8. 2020

.....

Gabriela Králová

Klíčová slova:

Druhá světová válka, Třetí říše, nacisty okupované země, Protektorát Čechy a Morava, Norsko, nucené práce, Organizace Todt

Key words:

Second World War, The Third Reich, German-occupied Europe, Protectorate of Bohemia and Moravia, Norway, Forced Labour, Organisation Todt

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá tématem českých dělníků, kteří byli během druhé světové války nuceně nasazeni nacistickým aparátem Třetí říše na práce v okupovaném Norsku. Cílem je tuto méně známou oblast výzkumu zasadit do širšího historického kontextu a na základě archiválií a dostupných a nově objevených pramenů pak analyzovat životní a pracovní podmínky těchto nedobrovolně pracujících Čechů. První část práce podává komplexní obraz předválečného a nacisty okupovaného Norska a uvádí základní terminologii fenoménu nucené práce. Druhý úsek v krátkosti mapuje situaci v Německu a nastiňuje organizaci nuceného nasazení, přičemž se zaměřuje na všeobecné životní a pracovní podmínky dělníků. Ve třetí části je s ohledem na klíčové prameny podrobně analyzována otázka české pracovní síly na norském území. V rámci závěrečného úseku práce jsou pak představeny statistické údaje a současný pohled obou zainteresovaných zemí (Německo, Norsko) na problematiku nucené práce.

Abstract

This bachelor's thesis deals with the topic of Czech workers who were forcibly deployed by the Nazi apparatus of the Third Reich to work in occupied Norway during World War II. The aim is to put this lesser-known area of research in a broader historical context and, on the basis of archives and available and newly discovered sources, to analyse the living and working conditions of these involuntarily working Czechs. The first part of the thesis provides a comprehensive picture of pre-war and Nazi-occupied Norway and presents the basic terminology of the phenomenon of forced labor. The second section briefly maps the situation in Germany and outlines the organization of forced labor, focusing on the general living and working conditions of workers. In the third part, with regard to key sources, the issue of the Czech manpower on Norwegian territory is analysed in detail. Within the final section of the thesis, statistical data, and the current view of both countries (Germany, Norway) involved in the issue of forced labor are presented.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Historický kontext druhé světové války a situace v Norsku.....	14
2.1 Hitlerovy ambice v Norsku	18
2.2 Definice základních pojmů nucené práce během druhé světové války	20
3. Fenomén nucené práce v režii Třetí říše.....	27
3.1 Situace před válkou	28
3.2 Organizace Todt	29
3.3 Situace v Německu	32
3.4 Organizace „Arbeitseinsatz“ (pracovního nasazení)	34
3.5 Všeobecné životní a pracovní podmínky nuceně nasazených se zaměřením na německé území	37
3.6 Nucené nasazení na území okupovaného Norska.....	42
4. Čeští dělníci v Norsku	48
4.1 Po válce	57
5. Statistiky, návrat, současný pohled.....	59
6. Závěr.....	61
Seznam použité literatury	63
Prameny.....	63
Archivní dokumenty	63
Memoáry a deníky	63
Publikované	63
Nepublikované	64
Sekundární literatura	64
Monografie	64
Články.....	65
Disertační práce	66
Katalogy.....	66
Internetové zdroje.....	66
Seznam příloh.....	68

1. Úvod

Světová historiografie se fenoménem nucené práce během druhé světové války zabývá zejména ve spojitosti s územím v rámci hranic Třetí říše. Nacisté však masivně využívali pracovní sílu i v okupovaných oblastech po celé Evropě, mezi nimiž se ocitlo i severně položené Norsko. Tato země byla nacisty zahrnuta do plánů výstavby „Nové Evropy“, tedy nového velkohospodářského prostoru (tzv. Grossraum Europa) založeného na vůdčím postavení germánské rasy, jež představovala z pohledu nacistické rasové teorie rasu nadřazenou. Jaké konkrétní záměry měl však Hitler s tímto severským státem? A proč nacisté posílali dělníky i na norské území? Z těchto dvou ústředních výzkumných otázek pak vychází hlavní téma celé práce: Nuceně nasazení Čechů v Norsku. V současné době se výzkum v rámci nuceného nasazení českého obyvatelstva během druhé světové války taktéž omezuje především na územní hranice Třetí říše. Z tohoto důvodu má tato bakalářská práce za cíl zmapovat doposud téměř neznámou kapitolu českých dějin a snahu podat zcela nový pohled na poznání fenoménu nucené práce, a to právě v kontextu nasazení příslušníků protektorátu i v oblasti rovněž nacisty okupovaného Norska. Zároveň má ambici stát se přínosem pro českou historiografii a vzájemné česko-norské vztahy. Stanovený okruh bádání je současně zasazen do širších souvislostí studované problematiky nacistické nucené práce a využívání příslušníků okupovaných zemí a národů. Práce pak v rámci tohoto tématu představuje prvotní, na pramenném výzkumu (materiály z norského Národního archivu v Oslo a ego dokumenty nasazených) založenou analýzu, která přináší řadu doposud neznámých faktografických údajů, jako je například rozsah angažování Čechů na práce v této severské zemi a charakteristika organizace pracovního nasazení ze strany nacistických orgánů zahrnující mechanismus výběru a rozmisťování do konkrétních míst a zařazení k příslušným pracovním jednotkám. Zároveň ale výzkum, na základě analýzy privátních pramenů v podobě deníků a pamětí, cílí také na charakteristiku životních a pracovních podmínek českých dělníků. V návaznosti na tento záměr si práce pokládá třetí klíčovou otázku, a to: Jaká byla kvalita života těchto nuceně nasazených Čechů v Norsku? V první řadě práce zkoumá různé aspekty jejich práce a života, pozornost je zaměřena na jejich pracovníprávní status a následně na soužití s ostatními dělníky a kontakt s norským prostředím a místními obyvateli. Práce se také soustředí na poválečnou situaci, tedy na návrat do osvobozeného Československa a následně na

vzpomínkovou kulturu, a co tato zkušenost přinesla vzájemným česko-norským vztahům.

Dosavadní výzkum se zabýval v první řadě fenoménem nucené práce a nuceného nasazení v rámci Třetí říše. Primárním zdrojem k této oblasti bádání je publikace *Nucené práce pod hákovým křížem*¹ z roku 2005 od německého historika Marka Spoerera, odborný článek *Forced Laborers in Nazi Germany: Categories, Numbers and Survivors*² z roku 2002, na jehož vzniku se ve spolupráci se stejným autorem podílel také historik Jochen Fleischhacker a monografie *Zwangsarbeit in Hitlers Europa*³ z roku 2013 od historiků Dietera Pohla a Tanji Sebta. Tyto studie podávají základní přehled k této problematice a kromě situace v Říši nastiňují rovněž v krátkosti poměry i v jiných okupovaných zemích a oblastech. Tato literatura pak v předložené bakalářské práci slouží k obecné charakteristice nucené práce a analýze všech faktorů, které existenci nuceně nasazených dělníků více či méně ovlivňovaly. Dalšími zdroji, které se zabývají studovanou problematikou, a ze kterých tato práce čerpá, je například katalog mezinárodní putovní výstavy *Nucená práce. Němci, nuceně nasazení a válka*⁴ z roku 2014 či studie *Hitler's slaves*⁵ od autorů Alexandra von Plato, Aleuta Leha a Christoha Thonfelda. Na problematiku nuceného nasazení českého obyvatelstva pro Říši se výhradně zaměřuje publikace od historičky Jany Havlíkové *Im Totaleinsatz/Totálně nasazení*⁶ z roku 2008, monografie *Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939–1945*⁷ již zesnulého profesora historie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně Františka Mainuše z roku 1970 či organizací Svaz nuceně nasazených (SNN)⁸ zkompletované paměti *My, nasazení na nucené práce ve druhé světové válce*⁹ z roku 2004. Zde uvedená odborná literatura pak problematice nucené práce na norském území vymezuje jen velice úzký prostor, a pokud jde o v této severské zemi nasazené české dělníky, lze hovořit, jak bylo již ostatně řečeno, takřka o

¹ SPOERER, Mark, *Nucené práce pod hákovým křížem*, Praha 2005.

² SPOERER, Mark, FLEISCHHACKER, Jochen, *Forced Laborers in Nazi Germany: Categories, Numbers and Survivors*, in: *The Journal of Interdisciplinary History*, roč. 33, Cambridge Massachusetts 2002.

³ POHL, Dieter, SEBTA, Tanja (ed.), *Zwangsarbeit in Hitlers Europa. Besatzung, Arbeit, Folgen*, Berlín 2013.

⁴ KNIGGE, Volkhard, LÜTTGENAU, Rikola-Gunnar, WAGNER, Jens-Christian, *Nucená práce. Němci, nuceně nasazení a válka*, katalog mezinárodní putovní výstavy, Praha 2014.

⁵ PLATO, V. A., LEH, A., THONFELD, CH., *Hitler's slaves, Life Stories of Forced Labourers in Nazi-Occupied Europe*, New York, 2010.

⁶ HAVLÍKOVÁ, Jana, *Im Totaleinsatz*, Praha 2008.

⁷ MAINUŠ, František, *Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939–1945*, Praha 1970.

⁸ Organizace sdružující osoby, které byly během války nasazeny na nucené práce v Německu. Později sehrála klíčovou roli v otázce odškodnění.

⁹ BÍLEK, Jaroslav, *My, nasazení na nucené práce ve druhé světové válce. Z dopisů, vyprávění a dokumentů některých nasazených získaných v roce 2003*, sborník Svazu nuceně nasazených, Žďár nad Sázavou 2004.

nepoznaném tématu. Situaci v obsazeném Norsku se poté věnuje řada předních norských odborníků. Jedná se v první řadě o profesora Hans-Otto Frølanda a dr. Gunnara D. Hatlehola, kteří působí na katedře historických studií na Norské univerzitě vědy a technologie (NTNU) v Trondheimu. Jejich práce a studie jsou jedním z hlavních podkladů pro zmapování norského případu. Jsou to zejména odborné články, mimo jiné *Regimenting Labour in Norway during Nazi Germany's Occupation*¹⁰ který vznikl ve spolupráci profesora Hans-Otto Frølanda, dr. Gunnara Hatlehola a Marse Ingulstada v roce 2017, dále *Organisation Todt som byggherre i Norge* (2018)¹¹ a *Nazi Germany's financial exploitation of Norway during the occupation, 1940–1945* (2017)¹² od profesora Frølanda, *Einsatzgruppe Wiking og kampen om arbeidskraften 1942–1945*¹³ od doktora Hatlehola či nepublikovaná disertační práce *Norwegen Einsatz“ 1940–1945. Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*¹⁴ od stejného autora. Tato studie se zabývá nasazením norských, ale i zahraničních pracovníků na území Norska, přičemž autor se zde věnuje i pracovnímu nasazení dělníků české národnosti. Vzhledem k této skutečnosti je tak tato disertační práce jedním z hlavních podkladů, o které se výzkum v této bakalářské práci opírá. Některé klíčové informace jsou rovněž čerpány z katalogu výstavy *Grossraum* v Norském technickém muzeu v Oslo,¹⁵ jehož správcem je norský historik Ketil Gjølme Andersen, který se zabývá především otázkou výstavby polární železnice na severu země.¹⁶ Zmíněny jsou rovněž poznatky z odborných článků autorů Torgei E. Severaase, historika působícího na Norwegian Defence University College v Oslo, historika Simona Gogla z NTNU a již zmiňovaného Ketila Gjølme Andersena.

Téma nuceně nasazených českých dělníků v Norsku se dostalo do širšího povědomí na podzim loňského roku díky projektu *Czech-Norwegian memorabilia* (Česko-norská memorabilia) na oddělení Skandinavistiky na Ústavu germánských

¹⁰ FRØLAND, Hans-Otto, HATLEHOL, Gunnar, D., INGULSTAD, Mats, *Regimenting Labour in Norway during Nazi Germany's Occupation*, Berlín 2017.

¹¹ FRØLAND, H., O., *Organisation Todt som byggherre i Norge*, in: *Historisk Tidsskrift*, roč. 97, Oslo 2018.

¹² FRØLAND, Hans-Otto, *Nazi Germany's financial exploitation of Norway during the occupation, 1940–1945*, in: BOLDORF, M., OKAZAKI, T., *Economies under Occupation. The hegemony of Nazi Germany and Imperial Japan in World War II*, New York 2017.

¹³ HATLEHOL, Gunnar., D., *Einsatzgruppe Wiking og kampen om arbeidskraften 1942–1945*, in: *Historisk Tidsskrift*, roč. 97, Oslo 2018.

¹⁴ HATLEHOL, Gunnar, D., „*Norwegen Einsatz“ 1940–1945. Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, disertační práce, Trondheim 2015.

¹⁵ Ukázka viz <https://www.tekniskmuseum.no/grossraum>.

¹⁶ Tzv. Polarjernbanen byla jedním z megalomanských německých projektů, jemuž přisuzoval prioritní význam sám Hitler.

studií Filozofické fakulty UK.¹⁷ Cílem projektu je prohloubit vzájemné česko-norské vztahy na poli společných dějin 20. století. Spolupráce na projektu byla nabídnuta i mé osobě¹⁸ za účelem asistence v podobě zhotovení databáze nasazených a shromáždění pramenů privátní povahy na české straně. Díky této jedinečné příležitosti jsem se poté rozhodla toto téma zpracovat i ve své bakalářské práci. V rámci projektu proběhlo již několik odborných setkání a byla uskutečněna badatelská exkurze do Národního archivu v Oslo (Riksarkivet). Cílem bylo zdokumentovat osobní kartotéku nasazených českých pracovníků, jež je součástí fondu Organizace Todt, a která tak představuje klíčový pramen.¹⁹ Na základě této kartotéky byla zhotovena databáze českých dělníků, která je online přístupná na webové stránce projektu (<https://noraci.cz/>). Tento ústřední dokument poté nejen poukazuje na umění německé preciznosti, ale rovněž umožňuje shromáždění klíčových údajů, na základě kterých jsou dohledatelné pozůstalé osoby a příbuzní, kteří mohou uchovávat další cenné materiály privátní povahy. V rámci výzkumu byla již objevena řada těchto doposud neprobádaných dokumentů (deníky, fotografie, korespondence, memoáry apod.). Velké množství materiálu, které primárně tvoří fotografie, poválečné paměti a články (ukázka viz příloha č. 1), bylo objeveno u pana Ivana Švece z Havlíčkova Brodu, který od devadesátých let pořádal srazy těchto bývalých nuceně nasazených „Noráků“ (jak pamětníci sami sebe nazývali). Jedná se převážně o v periodiku *Národní osvobození* (časopis Českého svazu bojovníků za svobodu) publikované články nasazeného Karla Jirgla z Poličky či paměti a fotografie adresované Ivanu Švecovi. Zcela unikátním zdrojem informací pro účely této práce je poté kompletně dochovaný dobově psaný deník nasazeného Jana Novotného z Nového Kostelce u Tábora (viz příloha č. 2 – obsahuje i dobovou společnou fotografii nasazených). Výpovědní hodnota tohoto dokumentu je v porovnání s válečnými paměťmi psanými několik let po válce pochopitelně mnohem cennější. Vzhledem ke skutečnosti, že projekt stále běží, otevírá se tak možnost pro odhalení dalších jedinečných materiálů. Dalšími prameny, ze kterých práce čerpá, jsou vydané paměti

¹⁷ Projekt vede PhDr. Vendula Vlková-Hingarová, Ph.D, přičemž spoluřešitelem projektu je poté historik Mgr. et Mgr. Zdenko Maršálek z AV ČR. Spolupráce na norské straně probíhá s odborníky na válečné dějiny a problematiku nuceného nasazení profesorem Hans-Otto Frølandem a dr. Gunnarem D. Hatleholem na katedře Historie na, již výše zmiňované, Norské univerzitě vědy a technologie (NTNU) v Trondheimu. Více o projektu viz <https://nordic.ff.cuni.cz/cs/veda-a-vyzkum/granty-a-projekty/1286-2/>.

¹⁸ Jedním z cílů projektu je také zapojit do badání studenty FFUK; v letním semestru letošního roku například probíhal seminář „Česko-skandinávské vztahy během druhé světové války“, díky kterému byla objevena řada dalších klíčových dokumentů osobní povahy.

¹⁹ Více viz HINGAROVÁ-VLKOVÁ, Vendula, MARŠÁLEK, Zdenko, *Kartotéka totálně nasazených v Norsku. Dokumenty Organizace Todt a evidence zahraničních dělníků v Norsku z let 1940–1945*, in: *Paměť a dějiny* 1/2020, Praha 2020, s. 106–109.

nasazeného Jana Šefla *Za války v Norsku, vyprávění z totálního nasazení*²⁰ z roku 2009 a zpracované paměti některých nasazených v publikaci *Tsjekkiske tvangsarbeidere i Norge under 2. verdenskrig*²¹ od Johna Henrika Johansena z roku 2017. Bližší určení směru a hlubších souvislostí této bakalářské práce mi poté rovněž umožnil čtrnáctidenní badatelský výjezd do Norska v rámci uděleného grantu studentské vědecké činnosti (SVS) na Filozofické fakultě UK. Pobyt pro mě představoval doposud nepoznanou unikátní zkušenost v podobě práce s odborníky a archivními dokumenty, které představují jeden z hlavních pramenných zdrojů této práce, a jež mapují rozsáhlou oblast výzkumu, která u nás doposud nebyla probádána. Jedná se o archivní fondy Organizace Todt (OT), a konkrétně o složky informující o stavebních firmách Arge Nordmark, Hoch und Tiefbau a Sager und Woerner. Fondy disponují opravdu velkým množstvím dokumentů od korespondence týkající se účetnictví, různých nařízeních, výše mezd, soupisu stavebních materiálů až po stavební plány jednotlivých projektů pracovní skupiny OT-Wiking a mnoho dalších listin. Dále mi byla k dispozici složka podávající informace přímo o českých nucených pracovnících, jednalo se například o stížnosti ze strany Čechů na nevyhovující podmínky či zprávy týkající se „personálních“ záležitostí (např. žádost konkrétních firem o přidělení určitého počtu dělníků či jejich přesun apod.).

Bakalářská práce je členěna na základě logické posloupnosti, tzv. od historického kontextu a základní terminologie nucené práce až po situaci v Německu a Norsku, přičemž je zakončena ústředním tématem celé práce, kterým je nasazení českých dělníků na norském území. Dvě první položené výzkumné otázky (Jaké konkrétní záměry měl Hitler s Norskem? A proč nacisté posílali dělníky i na toto území?) zodpoví práce na základě dostupné, především norské odborné literatury, již v první kapitole zvané *Historický kontext druhé světové války a situace v Norsku a Hitlerovy ambice v Norsku*, které zasazují předválečnou situaci a počátek nacistické okupace tohoto státu do širšího historického kontextu. Primárním zdrojem, o který se opírá úvodní část práce, je publikace *Norge under andre verdenskrig 1939–1945*²² od předního norského historika a odborníka na toto období Ole Kristiana Grimnese. Následně bude s ohledem na výše uvedené odborné práce německých historiků Marka Spoerera a Ulricha Herberta (*Zwangsarbeit im 20. Jahrhundert. Begriffe, Entwicklung,*

²⁰ ŠEFL, Jan, *Za války v Norsku: vyprávění z totálního nasazení*, Rožmitál pod Třemšínem 2009.

²¹ JOHANSEN, Jon Henrik, *Tsjekkiske tvangsarbeidere i Norge under 2. verdenskrig*, Oslo 2017.

²² GRIMNES, Ole Kristian, *Norge under andre verdenskrig 1939–1945*, Oslo 2018.

Definitionen, in: *Zwangsarbeit in Hitlers Europa*) uvedena základní terminologie související s tématem nucených prací. Pozornost pak bude zaměřena na jednotlivé kategorie nuceně nasazených dělníků v rámci pracovní hierarchie, přičemž jejich pracovní-právní postavení bylo na základě nacistické rasové ideologie odvozeno od jejich etnické příslušnosti.

Další kapitola s názvem *Fenomén nucené práce v režii Třetí říše* se po úvodní stručné charakteristice předválečné situace v Německu v době nástupu nacistů k moci věnuje organizaci nuceného nasazení a pracovním a životním podmínkám zahraničních dělníků. Na základě poměrů na území Třetí říše bude následně provedena komparace se situací, v níž se nacházeli dělníci v Norsku (třetí kapitola *Nucené nasazení na území Norska*). Veškerou organizaci a složitý systém ovládali Němci, avšak otázkou je, nakolik byly podmínky z hlediska prostředí a zavedených oficiálních směrnic srovnatelné s poměry v říši či jiných oblastech ovládaných Němci a zda bylo výhodnější dostat se na práce na to či ono území. Záleželo snad do jisté míry na solidaritě místního obyvatelstva? Poznatky, jež umožňují vzhledem ke komparaci poněkud jiný úhel pohledu, vychází především ze subjektivních zkušeností některých nuceně nasazených v publikaci *My, nasazení na nucené práce ve druhé světové válce* (viz výše). Některé výpovědi byly převzaty také z knihy *Hitler's slaves*, a to konkrétně z části s názvem *Czechs as Forced and Slave Labourers during the Second World War* od české historičky Šárky Jarské, která uskutečnila s bývalými oběťmi nuceného nasazení bezmála 70 rozhovorů.²³ Celkově se poté obsah této kapitoly opírá primárně o dílo Marka Spoerera, o monografii *Nucené práce pod hákovým křížem*.

Čtvrtá kapitola *Čeští dělníci v Norsku* se již věnuje ústřednímu tématu celé práce. Účelem této části je nejprve uvést počet příslušníků protektorátu, kteří byli do Norska odesláni na nucené práce, poté na základě odborné literatury, a zvláště pramenů, zhodnotit postavení českých dělníků, představit jaká měli práva, v jakých podmínkách žili a pracovali a jaké kvality byla jejich strava. Práce věnuje velkou měrou pozornost také vztahu nasazených Čechů k norskému prostředí, a zejména pak k místnímu obyvatelstvu. Faktografické údaje jsou doplněny osobními výpověďmi a úryvky z deníků a pamětí. Podkapitola *Po válce* se následně soustředí na návrat do vlasti, na problémy spojené s odškodněním z německé strany a na vzpomínkovou

²³ JARSKÁ, Šárka, *Czechs as Forced and Slave Labourers during The Second World War*, in: PLATO, V. A., LEH, A., THONFELD, CH., *Hitler's slaves, Life Stories of Forced Labourers in Nazi-Occupied Europe*, New York, 2010, s. 49.

kulturu. Cílem této kapitoly je tak na základě analýzy dostupných archiválií, publikovaných a nově objevených pramenů, a v omezené míře také sekundární literatury, zmapovat osudy těchto nuceně nasazených Čechů a podat detailní obraz jejich každodenního života v dalekém Norsku, kdy byli nuceni pracovat pro nacistickou Třetí Říši.

Závěrečná pátá kapitola poté ve stručnosti uvádí některé statistické údaje dané problematiky, přináší krátký pohled na poválečnou organizaci návratu do rodné vlasti a představuje současný pohled obou zainteresovaných zemí (Německo, Norsko) na otázku nuceného nasazení během druhé světové války.

2. Historický kontext druhé světové války a situace v Norsku

S příchodem druhé světové války bylo cílem norské vlády zachovat neutralitu své země, stejně jako tomu bylo v případě války předcházející. Pokud jde ale o zahraničně-politickou orientaci, inklinovalo Norsko spíše k západním spojencům, a to konkrétně k Velké Británii. Důvodem tohoto postoje byly historické zkušenosti postavené na vzájemných vztazích. Jak uvádí norský historik Ole Kristian Grimnes, již během napoleonských válek²⁴ a později rovněž v průběhu první světové války se ukázalo, že odklon od vazeb na Velkou Británii může pro Nory znamenat veliké problémy.²⁵ Proto se Norsko snažilo udržet se spojenci nekonfliktní vztahy. Od roku 1905, kdy země získala nezávislost, byla Británie Nory považována za jistou neformální ochrannou mocnost.²⁶ Důvodem byly primárně již výše zmiňované společenské historické zkušenosti, ale svou roli sehrál také všeobecně v norské společnosti zakořeněný kladný vztah k demokratickým hodnotám. Během meziválečného období však v Norsku došlo vinou hospodářské krize k vzestupu radikálních antidemokratických skupin (např. Samfunnshjelpen, Arbeidets Frihet nebo Nasjonal Samling), které mezi obyvateli získávaly na popularitě, stejně jako v Německu. Norsko bylo ale v porovnání zasaženo ekonomickou krizí méně, což vedlo i k lepším sociálním podmínkám a následně tedy k menší demokratické podpoře těchto extrémistických stran. Vliv měly i následky první světové války, které zasáhly Německo mnohem výrazněji než severskou zemi, která se do tohoto konfliktu jako neutrální stát nezapojila. Norsko tedy jisté „symptomy“ nacismu vykazovalo, avšak z výše uvedených důvodů se tyto tendence v zemi příliš neuchytily.²⁷ Obecně tedy v norské společnosti převládal k této ideologii spíše odpor, což se následně projevilo i během období okupace.

Na druhé straně měli severané důvod cítit se bezpečně, jelikož se spoléhali na pozitivní vztah Německa vůči skandinávským národům, odvozovaného nacisty od etnické a rasové příbuznosti. Důvodem sympatií k Norům byl společný etnický původ – dle nacistické rasové ideologie byli, stejně jako Němci, příslušníky čisté germánské, potažmo „nordické“ rasy, která představovala v očích nacistů nadřazenou, panskou rasu

²⁴ Během Napoleonských válek bylo Norsko v personální unii s Dánskem, které v této době stálo po boku Napoleona, tedy proti Velké Británii. Ta poté Norsku zamezila v importu kukuřice, na níž byla tato severská země závislá.

²⁵ GRIMNES, O., K., s. 29–30.

²⁶ Tamtéž, s. 29–30.

²⁷ *Norge, Tyskland og nazismen. Hvorfor vokste nazismen frem i Tyskland og Norge?*
<https://www.daria.no/skole/?tekst=14146> [cit. 22. 5. 2013].

předurčenou k ovládnutí rasově méně hodnotných národů. Němci tak usilovali o to, aby si Nory získali na svoji stranu a nechtěli si je přímo podrobit. Avšak strategická poloha země byla v tomto případě silnější než otázka původu a s ním spojené respektování norské neutrality. Důvod německého útoku na Norsko a k jeho okupaci byl strategické povahy, jelikož Norsko představovalo stát, v němž muselo Německo o vliv soupeřit s Velkou Británií, která si klíčového významu norského partnera byla rovněž plně vědoma. Jak již bylo naznačeno výše, Británie, stejně jako Německo, udržovala s Norskem obchodní styky. Historička Berit Nøkleby poznamenává, že Norské království disponovalo v té době jedním z největších obchodních loďstev na světě,²⁸ jehož velká část byla již od první světové války na základě smluvních vztahů využívána západními spojenci.²⁹ Zásadní význam pro ně měl přístav Narvik, který umožňoval přístup ke švédské oceli. Klíčovou událostí, která rozpoutala následující „souboj“ o norské území mezi Německem a Velkou Británií se stal britský útok na německou loď *Altmark*, která převážela spojenecké zajatce, a jež se ocitla v jednom z norských fjordů. Británie tak ale svým jednáním fakticky porušila neutralitu svého severského spojence. Ten proti tomuto kroku protestoval v podobě vyslání dvou zastaralých torpédoborců. Z důvodu obav z válečné konfrontace a možného odklonu od Velké Británie (jak již bylo zmíněno výše začátkem kapitoly) se však k větší akci neodhodlal. Tento postup měl tak představovat spíše symbolický protest vůči Spojencům a nesouhlas s jejich aktivitami porušujícími norskou neutralitu.³⁰ Ovšem spojenecký útok na loď *Altmark* a neochota Norů hájit svoji neutralitu více než jen pouhým gestem se pro Německo staly záminkou k útoku. Svou roli v této situaci ovšem rovněž sehrál proněmecký politik Vidkun Quisling,³¹ který byl předsedou nacistické strany *Nasjonal Samling* (Národní sjednocení). I když Quislingova strana neměla u obyvatelstva takřka žádnou podporu,³² dostal její vůdce po vypuknutí války příležitost, aby se chopil moci. V prosinci 1940 se v Berlíně sešel s Hitlerem a nastínil mu současnou situaci v Norsku a jeho vazby na Británii. Následně Hitlerovi předložil návrh na spolupráci s tím, že Quislingova strana měla převzít moc v zemi a stát se tak opěrným bodem pro německou

²⁸ NØKLEBY, Berit, *Hitlers Norge. Okkupasjonsmakten 1940 – 1945*, Trondheim 2016, s. 22.

²⁹ GRIMNES, O., K., s. 20.

³⁰ GRIMNES, O., K., s. 30.

³¹ Norský důstojník a fašistický politik, který se značnou měrou podílel na převzetí moci nacistů v Norsku. Během dvacátých let působil ve Společnosti národů a posléze spolupracoval s Fridtjofem Nansenem. V letech 1931–1933 byl ministrem obrany a v roce 1933 založil po vzoru NSDAP pronacistickou stranu *Nasjonal Samling*. Jeho jméno se stalo synonymem pro kolaboraci a zradu.

³² GRIMNES, O., K., s. 153.

invazi do země. Grimnes podotýká, že Quisling musel při tomto setkání udělat na německého vůdce silný dojem, protože pouze díky Hitlerově podpoře se Quisling následně stal jednou z hlavních postav vedení v okupovaném Norsku.³³

Invaze, označována jako operace *Weserübung*, započala 9. dubna 1940.³⁴ Norská vláda obdržela ultimátum: Ihned se vzdát. V opačném případě by byl veškerý odpor potlačen tvrdou rukou. Na „oplátku“ měla být norská neutralita zachována, dle německých slov nebylo zamýšleno do vlády země zasahovat.³⁵ Přijetím německého ultimáta by se však Norové postavili na stranu Osy, čili vzhledem ke společensko-historickým vazbám na Británii a demokratické principy na „špatnou“ stranu,³⁶ což nepřicházelo v úvahu. Z tohoto stanoviska vláda vycházela a německou „nabídku“ tak rezolutně odmítla. Tímto krokem si vybrala válku na straně Spojenců. I přes naprostou nepřipravenost norské armády následovaly tvrdé boje o strategická místa jako například Narvik, Bergen, Trondheim či Oslo, kde se západním mocnostem podařilo potopit německý křižník *Blücher*. Dílčích úspěchů se tedy v boji proti Němcům podařilo dosáhnout, avšak na celkové vítězství to nestačilo. Začátkem června se norská vláda společně s králem odebrala do exilu do Velké Británie a ne dlouho poté ustoupila norská armáda.³⁷ Již během prvních hodin invaze se Vidkun Quisling pokusil o puč proti ještě stále legální vládě; za přímé veřejné podpory samotného Hitlera prohlásil, že přebírá moc v zemi. Následující den bylo úkolem německého velvyslance Curta Bräuera přinutit krále, aby jmenoval Quislinga premiérem. Ten však toto, již druhé ultimátum rezolutně odmítl a Norové si tak opět zvolili válku.³⁸ Němcům se norskou vládu nepodařilo vyřadit ze hry a Quisling se tak musel na nějaký čas stáhnout do ústraní. 18. dubna byl do země vyslán vysoký funkcionář NSDAP Josef Terboven, který měl v čele okupační správy nahradit již zmiňovaného Bräuera. Terboven prohlásil zřízení Říšského komisariátu Norsko a zbavil úřadu krále i doposud oficiální vládu. Následně nechal rozpustit všechny politické strany s výjimkou *Najsonal Samling*. Quisling byl premiérem formálně jmenován roku 1942, avšak reálnou moc držel i nadále v rukou Terboven.

³³ Tamtéž.

³⁴ O této události informoval také český dobový tisk (viz příloha č. 3).

³⁵ GRIMNES, O., K., s. 32.

³⁶ Tamtéž, s. 33.

³⁷ Vláda se rozhodla odejít do exilu 7. června, 10. června poté norská armáda kapitulovala. Tamtéž, s. 55.

³⁸ Tamtéž, s. 36.

V souvislosti s exilem v Londýně hovoří Grimnes o tzv. dvojím Norsku - Norsko v rámci svých tradičních hranic, tzv. *Hjemme-Norge*, které bylo pod okupační správou a tzv. *Ute-Norge*, které mělo naopak symbolizovat právě exilovou vládu a krále v Londýně.³⁹ Ti se měli pokusit o znovuzískání norské suverenity a rovněž organizovat boje proti německé okupační správě po boku Spojenců. Úkolem bylo také hájit norské zájmy, kterých se vedení války bezprostředně dotýkalo.⁴⁰ Klíčovou roli hrál v tomto případě král Hákon VII., který se během těžkých válečných let stal národním symbolem v boji proti nacismu.⁴¹ Hlavní náplní exilové vlády bylo poté vedení a organizace posléze poměrně úspěšného protiněmeckého odboje, který je v norské historiografii označován termínem „Hjemmefronten“ (doslova „domácí fronta“, označení pro norský odboj), představující jak civilní, tak vojenský odboj. První část označuje kromě různých stávek a učitelských uskupení⁴² také organizaci *Sivorg* (sivil organisasjon – civilní organizace), jež byla tvořena jedním z nejvlivnějších odbojových hnutí představující současně hlavní spojení s exilovou vládou v Londýně, skupinou *Kretsen*, neboli „Kruh“. Dalším projevem domácího civilního odboje na norské půdě bylo vydávání ilegálního tisku, které se na protinacistické propagandě rovněž ve velké míře podílelo, jednalo se například o periodika *Alt for Norge*, *Vårt Land* či *Fritt Norge*. Poměrně významnou roli sehrály i ilegální rozhlasové zprávy jako *London-Nytt* nebo *London-Radio*. Vojenská část odboje je poté označována jako *Milorg* (zkratka militær organisasjon – vojenská organizace), kdy můžeme jmenovat skupiny jako *Osvald-gruppen* či *Oslogjengen*. Postupně byl protinacistický odboj lépe organizován a zároveň podporován Velkou Británií, která na norském území rovněž operovala v podobě odbojové organizace *Special Operations Executive* (SEO).⁴³ Příkladem úspěšné sabotážní akce, jež je známa pod názvem *Operace Telemark*, je útok na továrnu Vemork společnosti Norsk Hydro, která pod německým vedením vyráběla těžkou vodu potřebnou pro německé pokusy s výrobou jaderné zbraně. Na sérii těchto spojeneckých akcí se kromě Britů podíleli také norští odbojáři. Domácí odboj se rovněž snažil překazit

³⁹ GRIMNES, O., K., s. 253.

⁴⁰ Jak poznamenává Grimnes, toto se týkalo například norských uprchlíků ve Švédsku či Židů, kteří potřebovali pomoc a podporu vlády.

⁴¹ Velice často se objevovala patriotická hesla „Leve kongen“ či „Leve fedrelandet“ (doslova „Ať žije král, „Ať žije vlast“ či volněji „Vlasti zdar“). Známe je rovněž sousloví „Kongens nei“, což mělo ve chvíli odmítnutí německého ultimáta symbolizovat odvahu krále a vzepření se proti okupantům.

⁴² Například Svaz učitelů vytvořen za účelem odporu proti nucené nacistické škol.

⁴³ Organizace byla založena v červenci 1940 na popud Winstona Churchilla. Cílem bylo vykonávat na Němci okupovaných územích zpravodajskou a sabotážní činnost. Později se mezi touto organizací a norským odbojem objevily neshody.

odvody mladých lidí na nucené práce, když bylo v květnu 1944 nařízeno povolat hned tři ročníky najednou. Spolupráce obou složek odboje v podobě několika sabotážních akcí nakonec znamenala úspěch a okupační režim byl nucen od některých plánů upustit.⁴⁴

Historik Ole Kristian Grimnes uvádí dva různé pohledy na německý vpád do Norska. V šedesátých letech se historikové přikláněli k verzi, že Němci pouze reagovali na chování spojeneckých vojsk, od sedmdesátých let se však hovoří spíše o silné expanzivní politice nacistického Německa, které útok na Norsko plánovalo již dlouho dopředu a událost spojená s napadením německé lodi *Altmark* tak představovala pouze vhodnou záminku k vojenské akci. Je však zároveň složité říci, co bylo právě tím finálním impulzem, který Hitlera přiměl jednat.⁴⁵

2.1 Hitlerovy ambice v Norsku

Důvodem okupace Norska nacistickým Německem byla především jeho strategická geografická poloha, jak již bylo naznačeno výše. Nebýt tohoto faktoru, Němci by neutralitu Norska s největší pravděpodobností respektovali stejně jako u Švédska.⁴⁶ V čem tedy spočívala významnost této severské země? Co konkrétně představovalo Norsko pro Němce? Jaké plány měly být na norské půdě uskutečňovány a proč Hitler označil Norsko za „Schicksalszone“⁴⁷ neboli osudové území? Hlavní příčinou těchto výroků a částečně také oprávněných obav bylo Hitlerovo přesvědčení, že Spojenci plánují blokádu a následné vylovení právě na norském území.⁴⁸ Berlín se vzhledem k této situaci rozhodl urychleně jednat. Klíčovou roli při obraně Říše proti Západu měl sehrát systém opevnění „Festung Norwegen“ neboli „Pevnost Norsko“ (viz příloha č. 4), který měl Němcům umožnit kontrolu nejen norského pobřeží, ale i dalších strategických míst v zemi, jako byl například přístav Narvik, který zajišťoval přepravu poměrně velké části železné rudy,⁴⁹ jež byla pro válečnou výrobu

⁴⁴ NJØLSTAD, Olav, *Motstand*, in: Norgeshistorie: <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/1714-motstand.html> [cit. 25. 11. 2015].

⁴⁵ GRIMNES, O., K., s. 27.

⁴⁶ HROCH, Miroslav, KADEČKOVÁ, Helena, BAKKE, Elisabeth, *Dějiny Norska*, Praha 2005, s. 235–326.

⁴⁷ V lednu 1942 Hitler pronesl, že Norsko se stalo pro vedení války osudným. Z tohoto důvodu požadoval rozšíření obrany norského pobřeží, což pokládal vzhledem k situaci za nutné.

⁴⁸ Důvodem byly cílené britské útoky během roku 1941 – první na Lofoty.

⁴⁹ GRIMNES, O., K., s. 21. Narvik sloužil Němcům jako jedna z možných cest pro transport železné rudy (většina byla nicméně posílána primárně přímo ze Švédska). Přístav byl však z tohoto důvodu důležitý především pro Spojence.

nezbytná. Hlavními projekty této obranné sítě se měla stát výstavba Atlantického valu (viz příloha č. 5) po celé délce západního pobřeží od Pyrenejí až po Murmansk⁵⁰ a rozšíření železnice „Nordlandsbahnen“⁵¹ na severu země (Polarjernbanen: viz příloha č. 6) za účelem eliminace námořní dopravy, která byla soustavně vystavena spojeneckým útokům.⁵² Dalšími plány byla z důvodu špatné infrastruktury výstavba nových letišť pro Luftwaffe a rovněž dálnice z Haldenu do Trondheimu. S tímto městem je také spojeno budování ponorkových bunkrů Dora I a II, loděnic a doků. V souvislosti s těmito projekty mělo být jihozápadně od Trondheimu z rozkazu Hitlera založeno nové město „Nový Trondheim“. Zde měla být umístěna hlavní námořní a vojenská základna umožňující kontrolu severního moře ze strategického Trondheimského fjordu. Jak uvádí Hans-Otto Frøland, strategický význam Norska ještě vzrostl během následné okupace, konkrétně v roce 1941 během východního tažení proti SSSR, kdy dalším důvodem německého znepokojení bylo vojenské zásobování Sovětského svazu americkými jednotkami přes sever země, přičemž toto území pak bylo rovněž považováno za oblast předsunutých válečných pozic v severním Rusku.⁵³ Severní hranice později Německem okupovaného Norska však v této době také současně představovaly území umožňující přímý kontakt s Finskem, které během útoku na Sovětský svaz stálo na straně nacistického Německa.⁵⁴ Němci podřídili svým válečným cílům také norskou ekonomiku, kterou tím chtěli integrovat do německého hospodářského prostoru. Navzdory deklarované spřízněnosti ovšem i ekonomiku této země maximálně exploatovali a přivedli ji

⁵⁰ Součástí Atlantického valu měly být střelecké pozice, pobřežní pevnosti, dělostřelecké baterie a bunkry různého charakteru. O výstavbě „nového Západního valu“ se diskutovalo již ke konci roku 1941. Norsko bylo pokládáno za zemi, jež byla útokem Spojenců nejvíce ohrožena. Z tohoto důvodu mělo pak v rámci příprav nejvyšší prioritu. SÆVERAAS, Ekerholt Torgei, *OT, Wehrmacht og byggingen av Festung Norwegen*, Oslo 2017, s. 193.

⁵¹ Železnice měla být původně rozšířena z Mo i Rana až do oblasti Kirkenes (1200 km, nová část „Polarjernbanen“) v severním Norsku na hranicích s Ruskem, kde by sloužila k zásobování murmanské fronty. Od tohoto plánu bylo ale později vzhledem k vývoji války upuštěno a nejseverněji položenou stanicí se stal Narvik. Z původních 1200 km tak bylo zrealizováno pouhých 137. *Polarjernbanen* <https://www.totalkrig.no/artikkel/polarjernbanen> [cit. 19. 2. 2019].

⁵² Katalog výstavy *GROSSRAUM. Organisasjon Todt og Tvangsarbeid i Norge 1940–1945*, *GROSSRAUM, De bygget landet*. Oslo 2017, s. 27. (www.tekniskmuseum.no).

⁵³ FRØLAND, H., O., *Nazi Germany's financial exploitation of Norway during the occupation, 1940–1945*, s. 131.

⁵⁴ Finsko-německá spolupráce započala po ukončení Zimní války v roce 1940. Finsko podepsalo „Pakt proti Kominterně“, čímž se zavázalo k účasti ve válce proti SSSR na straně Německa. Na rozdíl od ostatních členů Osy však nepodepsalo „Pakt tří“, takže se součástí Osy oficiálně nikdy nestalo.

tak do hlubokých ztrát.⁵⁵ Za účelem posílení hospodářství bylo poté nutné dodat nejen materiální, ale především lidské zdroje i z jiných okupovaných zemí. Nová pracovní síla v podobě zahraničních dělníků se pak tímto způsobem nedobrovolně stala součástí totálního nasazení, o kterém pojednávají následující kapitoly.

2.2 Definice základních pojmů nucené práce během druhé světové války

Úvodem této kapitoly je třeba vysvětlit několik základních pojmů týkající se fenoménu nucené práce a totálního nasazení. Za účelem analýzy a bližší specifikace budou uvedeny převážně historicky definované pojmy, avšak s ohledem na komparaci s dobovou nacistickou terminologií. Termínem nucené práce se rozumí práce, jež je vykonávána nedobrovolně. Přesná definice pojmu z roku 1930 dle Úmluvy Mezinárodní organizace práce (MOP, anglicky ILO) zní: „každá práce nebo služba, která se na kterékoli osobě vymáhá pod pohrůžkou jakéhokoli trestu, a ke které se řečená osoba nenabídla dobrovolně“.⁵⁶ MOP byla založena roku 1919 jako stálé zřízení Společnosti národů usilující o podporu světového míru na základě sociální spravedlnosti. V dnešní době však spadá pod OSN. Nucená práce byla touto organizací před válkou vnímána primárně ve spojitosti s kolonialismem, avšak po roce 1945 se její konotace na základě zkušenosti s nucenou prací během druhé světové války mění. Pojmenování nucená práce (*Zwangsarbeit*) a s ním související pracovní, respektive totální nasazení (*Arbeits – Totaleinsatz*) za druhé světové války, pak označuje nucené pracovní nasazení dělníků v rámci nacistické mašinerie Třetí Říše. Důvodem byl nedostatek pracovních sil, který byl zapříčiněn především masivními odvody do německé armády. Nucená práce byla vyžadována nejen v různých strategických oblastech, ale rovněž v koncentračních táborech, v nacisty zřízených ghettech či při budování zákopových linií. Pro nacisty pak

⁵⁵ FRØLAND, H., O., *Nazi Germany's financial exploitation of Norway during the occupation, 1940–1945*, s. 130.

⁵⁶ International Labour Organization, CO29 - Forced Labour Convention, 1930 (No. 29) https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID,P12100_HISTORICAL:312174,Y:NO

nucená práce byla chápána jako „Dienst am Volk“ (služba národu),⁵⁷ přičemž následně představovala nucená pracovní síla z okupovaných území především válečnou kořist.⁵⁸

V rámci nacisty organizovaného totálního nasazení existovala pracovní hierarchie, která se odvíjela primárně od etnického původu každého dělníka. Nucená práce z pohledu nacistické ideologie tedy nabírá vedle ekonomických záměrů zcela nový směr, kterým je rasistický podtext, jenž určoval pracovní a životní podmínky, tedy osud každého nasazeného.

Termín *Fremdarbeiter* („cizí pracovníci“) bylo v zásadě celkové označení pro všechnu zahraniční pracovní sílu na území Německa. Nacisté pak tyto *Fremdarbeiter* dále dělili na tzv. *Zivilarbeiter*, *Kriegsgefangene* (váleční zajatci) a *Häftlinge* (vězni, především koncentračních táborů – *KZ-Häftlinge*). Civilní dělníci neboli *Zivilarbeiter*, mohli zahrnovat jak dobrovolníky, tak nuceně nasazené, avšak nejednalo se o pracovníky - občany spřátelených států (Chorvatsko, Slovensko, Maďarsko, Bulharsko, Rumunsko a Itálie), u kterých šlo o výhradně dobrovolný nábor. Ty následně otrockou pracovní sílu (Židy, v případě Chorvatska Srby atd.) samy dodávaly. Speciální případ potom představovali Finové, kteří byli, jak bylo poznamenáno v předešlé kapitole, spojenci Německa z důvodu války proti SSSR. V jejich případě se tak rovněž jednalo o dobrovolnou pracovní službu.

Můžeme tedy zároveň podotknout, že pojem *Fremd-* a *Zivilarbeiter* je poměrně dosti zastřešující označení, jehož význam je značně široký. Jak ostatně poznamenává norský historik Gunnar Hatlehol, nuceně nasazení představují všeobecně relativně problematickou kategorii, kterou striktně definovat zkrátka nelze.⁵⁹

Nejvýše byli mezi nuceně nasazenými jako civilní zahraniční dělníci postaveni pracující z germánských národů (Skandinávie, Dánsko, Nizozemsko, Vlámsko), tedy příslušníci *Volksgemeinschaft*, neboli národního společenství germánské rasy, kteří měli mít, alespoň oficiálně, stejné podmínky jako Němci.

⁵⁷ SCHULZ, Bernard, *Wie aus Gastarbeitern Zwangsarbeitern wurden, Tödlicher Dienst am Volk: Unter Adolf Hitler lebte die Wirtschaft von erzwungener Migration. Viele Menschen starben in den Arbeitslagern* <https://www.zeit.de/wissen/2010-11/migration-hitler-drittes-reich> [cit. 23. 11. 2010].

⁵⁸ KNIGGE, V., LÜTTGENAU, R., G., WAGNER, J., CH., s. 44.

⁵⁹ HATLEHOL, Gunnar, D., „*Norwegen Einsatz*“ 1940–1945. *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, s. 31.

Následovali tzv. Fremdvölkische ze všech ostatních zemí, přičemž nejlepší postavení měli mít v rámci tohoto označení pracovníci ze západních evropských oblastí, jako byly románské národy (Francie, Valonsko). O něco hůře pak bylo zacházeno s dělníky z jihovýchodních oblastí, jako byli Řekové⁶⁰ či nechorvatští Jugoslávci, tedy Srbové a Slovinci.⁶¹ Většina srbských civilních pracovníků však byla protifašistickými partyzány, se kterými bylo poté zacházeno jako s politickými vězni.⁶² Lepším podmínkám se mohli na druhé straně těšit jugoslávští váleční zajatci srbské národnosti.⁶³ Příslušníci baltských národů, jež patřili do roku 1941 vzniklé správní okupační jednotky Říšský komisariát Ostland, měli v očích Němců představovat případnou pomocnou sílu v boji proti Rudé armádě.⁶⁴ Z tohoto důvodu tak civilní dělníci z těchto států disponovali lepším postavením než pracující z východu jako Poláci či Sověti, přičemž začátkem roku 1943 byly jejich mzdy upraveny na roveň ostatní nepolské a nesovětské pracovní síly.⁶⁵ Do kategorie *Zivilarbeiter* pak patřili také Češi, kteří však, jak uvádějí Mark Spoerer a Jochen Fleischhacker, představují poměrně zvláštní a nejasný případ.⁶⁶ I přes svůj slovanský původ měli ve skutečnosti podobná práva jako němečtí pracovníci. Tato pozoruhodnost bude podrobněji rozebrána v kapitole *Životní a pracovní podmínky nuceně nasazených*. Kuriozitou jsou pak rovněž dělníci z Itálie. Až do druhé poloviny roku 1943 byla tato země spojeneckým státem Německa a Italové tak mohli do Říše přicházet za prací dobrovolně. Od září 1943 však byli italští dělníci v podstatě postaveni na roveň sovětským a polským pracujícím. Důvodem byl pád Mussoliniho a příměří se Spojenci, které uzavřela nová vláda. Touto situací tedy došlo k zásadnímu obratu, kdy se nacistům otevřela možnost využití nové početné

⁶⁰ Řekové byli v rámci tzv. bulharizace podrobeni nucené práci a ekonomickým omezením, aby byli nuceni přesunout se do německé nebo italské okupační zóny. Účelem bylo nakonec řecké obyvatelstvo nahradit bulharským (Bulharsko bylo německým spojencem).

⁶¹ HAASE, Philipp, T., RAUSCHENBERGER, Joey, *Zwangsarbeit im Landkreis Wasserburg a. Inn 1939–1945, Eine Geschichte des nationalsozialistischen „Ausländereinsatzes“ in Oberbayern*, Wasserburg 2019, s. 73.

<https://www.wasserburg.de/fileadmin/Dateien/Dateien/Stadtarchiv/Vermittlungsarbeit/Haase-Rauschenberger-Zwangsarbeit-StadtAWS.pdf>

⁶² THJØMØE, Silje Løvstad, *Krigskollaboratører eller jernbaneingeniører? På sporet av NSBs samarbeid med tyskerne om byggingen av Nordlandsbanen under andre verdenskrig*, disertační práce, Trondheim 2013, s. 86–87.

https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/handle/11250/243119/637959_FULLTEXT01.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ HAASE, P., T., RAUSCHENBERGER, J., s. 74.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ SPOERER, M., FLEISCHHACKER, J., s. 174.

pracovní síly.⁶⁷ Němci zajatí italští vojáci pak byli označováni jako *Italienische Militärinternierte* (IMI).⁶⁸ Za prací do Říše odcházeli dobrovolně i dělníci z formálně neutrálního, avšak fakticky s Německem spřízněného Španělska.⁶⁹

Nejnižší se poté v rámci kategorie *Zivilarbeiter* pochopitelně z rasových důvodů ocitli Slované, jako Rusové (Sověti), nacisty označovaní jako *Ostarbeiter* (tito dělníci museli nosit ponižující označení „OST“), a Poláci (nespadali do „Ostarbeiterů“ jako Rusové, rovněž nosili označení, ale v jejich případě „P“ jako Pole), a dále Romové a Židé, na které bylo nahlíženo doslova jako na nevolníky,⁷⁰ již byli nacisty považováni za „rasově méněcenné“ (*rassisch minderwertig*).⁷¹ Tyto národnosti pak na rozdíl od výše zmíněných nedisponovaly žádnými právy.

Další skupinu dělníků pak představovali váleční zajatci (nacistický termín *Kriegsgefangene*), kteří dle znění Ženevské úmluvy z roku 1929 měli jistými občanskými právy disponovat. Následné zacházení s touto pracovní kategorií však dokazuje porušení těchto úmluv z německé strany.

Poslední kategorií v tomto nacistickém rozdělení byli vězni koncentračních (*KZ-Häftlinge*) a pracovních-výchovných táborů.

Poněkud odlišné rozdělení představují historikové Mark Spoerer a Jochen Fleischhacker, kteří nicméně podotýkají, stejně jako G. Hatlehol, že termín „*Zwangsarbeiter*“⁷² neboli „nucený pracovník“ nemá jasně vymezené hranice a je tudíž poměrně složité určit, kdo do této kategorie spadal.⁷³ Autoři se tento pojem snaží vymezit na základě čtyř kritérií, kde klíčovou roli hrají životní a pracovní podmínky:

1. Měl nasazený dělník nárok na ukončení časově omezeného (krátkodobého) pracovního poměru?
2. Mohl být konkrétní pracovník schopen prosazovat či vymáhat právní normy týkající se životních a pracovních podmínek?

⁶⁷ SPOERER, M., s. 78.

⁶⁸ Původně se tento termín používal pro skupiny vězňů ze zemí, jejichž vlády spolupracovaly s Německem a nebyly válečnými odpůrci, např. z Dánska, Slovenska či Finska.

⁶⁹ HAASE, P., T., RAUSCHENBERGER, J., s. 75.

⁷⁰ SPOERER, M., FLEISCHHACKER, J., s. 173.

⁷¹ <https://www.zwangsarbeit-archiv.de/cs/zwangsarbeit/zwangsarbeit/zwangsarbeit-begriffe/index.html>.

⁷² Termín se začal používat během devadesátých let v kontextu politické debaty o odškodnění poškozeným nucenou prací.

⁷³ Tamtéž, s. 173.

3. Měl dotyčný právo na stížnost ohledně životních či pracovních podmínek?
4. Měl nasazený stejnou pravděpodobnost přežití jako tuzemský pracovník?⁷⁴

Dle těchto rozhodujících kritérií pak Spoerer s Fleischhackerem sestavují tabulku (viz příloha č. 7, tabulka 1) čtyř vlastních hlavních kategorií „cizích“ nasazených dělníků. Následně uvedená pojmenování jsou pak definována těmito dvěma historiky za účelem bližší analýzy. Rozdělení do příslušných oddílů je však provedeno s ohledem na dobovou nacistickou klasifikaci. První skupinou, kterou Spoerer uvádí, jsou tzv. „zvýhodnění“ pracovníci (*privileged*), kam rovněž spadali i němečtí dělníci, avšak v této tabulce nejsou uvedeni. Do této kategorie poté patřili především dobrovolní zahraniční civilní pracovníci, kteří splňovali všechna výše zmíněná kritéria a jejichž úmrtnost byla oproti jiným kategoriím zanedbatelná. Jak uvádí Spoerer, jedním z privilegií bylo například právo svobodně si najít ubytování.⁷⁵ Důvodem tohoto přístupu byla příslušnost dělníků ke státům, které byly ve vztahu k Německu spojenecké nebo satelitní. Jednalo se o Bulharsko, Slovensko, Itálii, Chorvatsko, Maďarsko a Rumunsko. Do této kategorie ale patřili také občané neutrálního, i když Německu nakloněného Španělska, nebo sice okupovaného, avšak rasově spřízněného Dánska. Jak si můžeme povšimnout v případě Slovenska či Chorvatska, etnicita v podobě slovanského původu byla v tuto chvíli z důvodu spojení upozaděna. Další skupinou, jejíž název je vytvořen ke specifikaci a pochopení fenoménu nucené práce, jsou „nuceně nasazení“ dělníci (*forced*, v užším smyslu),⁷⁶ kteří měli částečná práva na ovlivňování vlastní existence. Sem dle tabulky 1 patřili například Belgičané (Valoni), Francouzi, Srbové nebo Češi. Rovněž jsou do této kategorie zahrnuti váleční zajatci ze zemí západní Evropy, jako je Belgie, Francie, Velká Británie či Jugoslávie.

Následně se jedná o skupinu „otroků“ (historikové Spoerer s Fleischhackerem užívají termín *slave worker*) či rovněž nuceně nasazené, jejichž vliv na vlastní pracovní a životní podmínky byl však na rozdíl od

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ SPOERER, M., s. 27.

⁷⁶ Užší vymezení toho pojmu je dle autorů Spoerera a Fleischhackera dáno čtyřmi výše zmíněnými kritérii. Nuceně nasazený spadající do druhé skupiny v tabulce neměl právo na ukončení pracovního poměru (na rozdíl od skupiny 1).

předchozí skupiny nepatrný. Pojem *Sklavenarbeiter* neboli „otročtí pracovníci“ byl poprvé použit během Norimberského procesu a sloužil jako pojmenování pro všechny osoby, jež byli nuceně odvedeni na práce pro Říši. V 90. letech je pak termín užíván výhradně ve spojitosti s vězni koncentračních táborů.⁷⁷ Nejedná se tedy o nacistické označení. Do této skupiny tedy dle současného vymezení autorů patřili Poláci a dělníci ze Sovětského svazu a od září 1943 také civilní dělníci z Itálie, jak již bylo řečeno výše. Rovněž zde byli zahrnuti italští váleční zajatci, Němci označovaní jako *Italienische Militärinternierte* (IMI) a nežidovští váleční zajatci z Polska.

Následuje Spoererem definovaná třída s označením „méně než otrok“ (*less-than-slave*), kam spadali polští Židé a sovětské váleční zajatci a rovněž Romové a vězni koncentračních a pracovně výchovných táborů (nacistické označení pro vězně: *KZ-Häftlinge*).⁷⁸ Tato skupina nespĺňovala ani jedno ze čtyř uvedených kritérií a úmrtnost dosahovala extrémně vysokých hodnot.⁷⁹ Tabulka 2 (viz příloha č. 7, tabulka 2) poté odkazuje ke statutu, který byl nasazeným dělníkům přidělen na základě etnického původu (odkaz na tabulku v příloze).

Odlišným způsobem se poté ke kategorizaci nasazených dělníků staví Ulrich Herbert, který sestavuje šest pracovních skupin. V tomto případě autor nepracuje se čtyřmi výše uvedenými kritérii jako Spoerer s Fleischhackerem, ale vytváří jednotlivé skupiny dělníků na základě jejich právního postavení, sociálního statutu a údělu či osudu⁸⁰:

1. Zahraniční civilní pracovníci (*Fremdarbeiter*) nasazeni v letech 1935–1946.
2. Zahraniční váleční zajatci převážně z Polska, Sovětského svazu a Francie.⁸¹
3. Vězni koncentračních táborů SS.⁸²
4. Evropští židé především z Polska.

⁷⁷ <https://www.zwangsarbeit-archiv.de/cs/zwangsarbeit/zwangsarbeit/zwangsarbeit-begriffe/index.html>

⁷⁸ SPOERER, M., FLEISCHHACKER, J., s. 174–176.

⁷⁹ SPOERER, M., s. 17.

⁸⁰ Toto poslední kritérium je víceméně totožné se čtvrtou podmínkou u autorů Spoerera a Fleischhackerera.

⁸¹ Do této skupiny je rovněž zahrnuto přibližně 500 000 válečných zajatců (*Militärinternierten*) z Itálie, kteří byli po vystoupení z „Osy“ posláni do Německa na nucené práce.

⁸² Přibližně 15 % vězňů německého původu a 85 % cizinců.

5. Lidé, kteří pro německé instituce a úřady pracovali ve své rodné zemi.⁸³
6. Dělníci, primárně civilní pracovníci a váleční zajatci ze SSSR, kteří byli německou okupační správou nasazováni na práce na říšských územích.⁸⁴

Konkrétním pracovním a životním podmínkám jednotlivých pracovních skupin se budou v rámci organizace nuceného nasazení věnovat následující kapitoly, kde uvidíme, že formální kategorizace a skutečné zacházení s dělníky se pak v praxi poměrně značně rozcházel.

⁸³ O této skupině toho dle Ulricha Herberta příliš nevíme. Zaměstnanci museli svoji práci vykonávat pod nátlakem různé formy a stupně, avšak jednalo se zde rovněž o „normální“ pracovní poměry.

⁸⁴ HERBERT, Ulrich, *Zwangsarbeit im 20. Jahrhundert. Begriffe, Entwicklung, Definitionen* in: POHL, D., SEBTA, T., (ed.), *Zwangsarbeit in Hitlers Europa. Besatzung, Arbeit, Folgen*, Berlín 2013, s. 31–33.

3. Fenomén nucené práce v režii Třetí říše

Začátkem třicátých let se celá Evropa ještě stále vypořádávala nejen s následky první světové války, ale zejména s dopady Velké hospodářské krize. Jednou z hlavních oblastí, kde se hospodářská slabost projevila, byl pracovní trh; v Německu bylo v době převzetí moci nacisty zhruba šest milionů nezaměstnaných.⁸⁵ Jedním z předních cílů nacistické politiky tak bylo prostřednictvím veřejných prací posílit německou ekonomiku a bojovat tak tímto způsobem proti nezaměstnanosti. Následně byla pozornost zaměřena na realizaci rozsáhlého stavebního programu (hlavním bodem byla především výstavba dálniční sítě a další infrastruktury představující důležitý faktor v rámci potřeb ve vedení války⁸⁶) směřující k postupné přeměně německého hospodářství na válečné. Tento fakt se na ekonomickém vývoji posléze projevil pozitivně; jak uvádí Mark Spoerer, v roce 1938 se počet nezaměstnaných pohyboval již jen okolo 430 000.⁸⁷ Schopnost opět přivést zemi k ekonomické prosperitě se následně projevila mezi německým obyvatelstvem, ve kterém režim nacházel stále větší podporu. Jak již bylo řečeno výše, Němci se prostřednictvím práce snažili potírat nezaměstnanost. Hlavním cílem byla však ideologická výchova německého národa a paramilitární příprava na blížící se válku.⁸⁸ V očích nacistů byla práce prostředkem k naplnění vize Evropy jako velkohospodářského prostoru (*Grossraum Europa*)⁸⁹ a zároveň byla pokládána za „čestnou službu německému národu“,⁹⁰ přičemž každý Němec měl svou službou přispívat k vytváření nové národní identity založené na rasově nadřazeném společenství a víře v technický pokrok. Důležitým faktorem byla monumentální architektura prezentující mimo jiné hlavní město Berlín dle Hitlerových vizí jako nejvelkolepější metropoli světa (*Welthauptstadt Germania*).⁹¹ Rasový podtext poté umožňoval pronásledování cizinců, politických protivníků a tzv. méněcenných. V této souvislosti byla práce propagována rovněž jako „boj proti všemu rasově cizímu“,⁹² od čehož se pak následně v rámci nuceného nasazení odvíjela i pracovní hierarchizace nasazených dělníků stavějící právě na rasové diskriminaci. Fenomén práce se tak na

⁸⁵ Katalog *GROSSRAUM, De bygget landet*, s. 13.

⁸⁶ Současně měly dálnice zobrazovat propojení pokroku a rychlosti, přičemž se kladl důraz na harmonii s přírodou. Katalog *GROSSRAUM, De bygget landet*, s. 15.

⁸⁷ SPOERER, M., s. 30–31.

⁸⁸ KNIGGE, V., LÜTTGENAU, R. G., WAGNER, J. CH., s. 17.

⁸⁹ Kontrola Evropy představovala v německých plánech možnost realizace idey velkohospodářského prostoru stavějící mimo jiné právě na celoevropské dopravní infrastruktuře zajišťující propojení celé oblasti.

⁹⁰ KNIGGE, V., LÜTTGENAU, R. G., WAGNER, J. CH., s. 17.

⁹¹ Katalog *GROSSRAUM, De bygget landet*, s. 16–17.

⁹² Tamtéž.

základě spojení techniky s rasovou ideologií stal jedním z hlavních nástrojů propagandy a současně rovněž posílením nacistického režimu a jeho moci.

3.1 Situace před válkou

Rozsáhlé stavební práce probíhaly pod agendou Německé pracovní fronty (*Deutsche Arbeitsfront – DAF*), kterou nacisté založili ihned po svém uchopení moci v roce 1933. Jejím cílem bylo nahradit doposud existující odbory a zároveň měla reprezentovat všechny německé pracující.⁹³ DAF se stala zastřešující organizací pro vedení programu Radostí k síle (*Kraft durch Freude*) starající se o volný čas a poskytování dotovaných rekreací a dovolených německým zaměstnancům.⁹⁴ Pod Německou pracovní frontu poté rovněž spadala organizace Krása práce (*Schönheit der Arbeit*)⁹⁵ a Říšská pracovní služba (*Reichsarbeitsdienst – RAD*). Zpočátku bylo členství a zapojení se tak do systému veřejných prací dobrovolné, což se však týkalo pouze etnických a loajálních Němců, odpůrci režimu a Židé byli posíláni do trestných a koncentračních táborů již v prvních letech nacistické vlády. Dle autorů katalogu výstavy byli tito lidé jedni z prvních, kteří museli nucenou práci vykonávat, a kteří byli vystavováni tvrdému násilí, jež bylo však prezentováno jako „výchova prací“.⁹⁶ Vzhledem k postupnému nárůstu nedostatku pracovních sil byl organizací RAD v roce 1935 vydán zákon o všeobecné povinnosti k pracovní službě týkající se pouze německého obyvatelstva. O rok později následovalo vyhlášení čtyřletého plánu hospodářské soběstačnosti, jehož vedením byl pověřen Hermann Göring. Hitlerovo prohlášení znělo, že „během čtyř let se Německo musí stát nezávislým na dovozu všech surovin, které lze nahradit díky německým výrobním schopnostem v oblasti chemie, strojního inženýrství a ve využití vlastního těžebního průmyslu.“ Program tak měl zajistit nejen nezávislost Říše na importu z jiných zemí, ale rovněž schopnost nejdůležitějších oblastí výroby přejít na válečný stav v průběhu čtyř let, aniž by to nějak ovlivnilo životní úroveň obyvatelstva. Jedním z cílů čtyřletého plánu byla také realizace dalších stavebních projektů, mimo jiné pak zejména rozvoj již zmiňované

⁹³ TAYLOR, Blaine, *Hitlerovi inženýři. Fritz Todt a Albert Speer. Hlavní stavitelé Třetí říše*, Praha 2015, s. 14.

⁹⁴ TAYLOR, B., s. 15.

⁹⁵ Úkolem této organizace bylo zajistit pro dělníky přitažlivost pracovního prostředí.

⁹⁶ KNIGGE, V., LÜTTGENAU, R. G., WAGNER, J. CH., s. 27. K myšlence, že práce je nástrojem výchovy odkazoval všeobecně známý nápis „Arbeit macht frei“ („Práce osvobozuje“), který ve skutečnosti představoval výsměch vězňům.

dálniční síť.⁹⁷ V rámci tohoto programu hospodářské soběstačnosti byla roku 1938 na popud Hitlera založena Organizace Todt, o které pojednává následující podkapitola.

3.2 Organizace Todt

Dle Hitlerových slov „se na Německo začala valit válečná hrozba [a jeho povinností tudíž bylo] postarat se co nejdříve a v co nejširším měřítku o obranu Říše.“⁹⁸ Tu měl zajistit nový pevnostní systém, Západní val (Siegfriedova linie), který měl být vystavěn proti síti opevnění, Maginotově linii⁹⁹ ve Francii, a chránit tak západní část Říše proti případnému útoku. *Westwall* se stal hlavní příčinou založení Organizace Todt, která měla za cíl právě výstavbu tohoto opevnění. Úkolem a vedením byl pověřen architekt dr. Fritz Todt, po kterém nese organizace své jméno. Todt byl zároveň generálním inspektorem říšských silnic, generálním zmocněncem pro usměrňování stavebního průmyslu a říšským ministrem. Z tohoto důvodu bylo postavení nové organizace velice silné, což rovněž podtrhával fakt, že svým charakterem nespádala ani do vojenské ani do stranické složky a mohla tak svoji funkci vykonávat víceméně nezávisle na byrokratickém aparátu.¹⁰⁰ V čele OT stál Fritz Todt až do své smrti roku 1942 (dr. Fritz Todt zemřel po havárii soukromého letadla.).¹⁰¹ Na základě slov, které Hitler pronesl v rámci smutečního projevu na Todtově pohřbu, lze usuzovat, že k jeho osobě choval značné sympatie i důvěru: „Existoval pouze jediný muž, jenž byl schopen tento technický a stavební problém, jedinečný ve světové historii, vyřešit – a vyřešit ho v nejkratší možné době. 28. května 1938 jsem oznámil armádě i válečnému letectvu své rozhodnutí svěřit generálnímu inspektorovi doktoru Todtovi odpovědnost a dohled nad výstavbou největší části tohoto nového gigantického projektu. [...] Tento technický a stavební zázrak

⁹⁷ TAYLOR, B., s. 54.

⁹⁸ Tamtéž, s. 79.

⁹⁹ Maginotova linie byl francouzský obranný pevnostní systém vedoucí podél severovýchodních hranic země. Dalo by se říci, že Hitler našel v tomto opevnění inspiraci a vzhledem k případné hrozbě v podobě útoku se rozhodl vystavět vlastní obranný systém v podobě Západního valu. Ten měl vést podél francouzských hranic a poté dále kolem hranic belgických a nizozemských až k německému městu Kleve na severozápadě země.

¹⁰⁰ TAYLOR, B., s. 72.

¹⁰¹ Nedlouho po jeho smrti se o příčinách tragické události začalo spekulovat. Jednalo se o nehodu či o nacistické spiknutí? Druhé možnosti by nahrávala sama postava Hermana Göringa, který vzhledem ke svému vůdčímu postavení v rámci čtyřletého plánu hospodářské soběstačnosti představoval hlavního aktéra chodu německého válečného hospodářství a pro Todta tak přirozeně konkurenci v boji o moc. Blaine Taylor se však přiklání, rovněž na základě studie autora Hanse Baura, spíše k první možnosti.

bude už navždy spojován se jménem doktora Todta.“¹⁰² Následně převzal vedení organizace architekt Albert Speer, který byl znám pro svou funkci generálního stavebního inspektora pro Berlín. Jeho cílem bylo přetvořit hlavní město do podoby již zmiňované futuristické metropole Germanie (*Welthauptstadt Germania*, viz podkapitola 3.1). Avšak teprve v čele OT, která dosáhla v době jeho velení svého vrcholu, se mu dostalo větší pozornosti.

Hlavní funkcí Organizace Todt byla realizace vojenských objektů a staveb zvláštního určení, jakou byl právě Západní val neboli *Westwall*, na jehož vybudování bylo v rámci příprav zapotřebí zmobilizovat bezmála 1000 německých firem, přičemž pracovní síla činila v listopadu 1938 přibližně 340 000 mužů.¹⁰³ Hitler popsal OT jako „organizaci, která je pověřena provedením stavebních úkolů, a jež hraje klíčovou roli ve válečném úsilí.“¹⁰⁴ Blaine Taylor uvádí, že „jedním z hlavních důvodů jejího [OT] vytvoření se stala potřeba využít úsilí dělníků a dalších pracovníků a sladit ho jednotně s úsilím různých pověřených soukromých firem [...]“.¹⁰⁵ Z této citace explicitně vyplývá, že do kompetence OT spadalo rovněž, a především, najímání pracovní síly a následné využívání nucené práce a kooperace se státními a soukromými firmami na okupovaných územích Říše. Fakticky sloužila pro potřeby blížící se války a její struktura se tak na základě tohoto kritéria dynamicky vyvíjela. Zpočátku spolupracovala organizace s Říšskou pracovní službou (RAD), jejíž zaměstnanci byli společně s dělníky OT nazýváni jako „West Wall Arbeiter“.¹⁰⁶ Německá pracovní fronta (DAF) pak zajišťovala nezbytné materiální dodávky. Organizace disponovala statusem polovojenské organizace, avšak s propuknutím války se ocitla ve válečném stavu, což vedlo k jejímu částečnému začlenění do Wehrmachtu a stala se tak jeho pomocnou divizí (*Wehrmachtsgefolge* – Armed Forces Auxiliary).¹⁰⁷ Pozici představující kontrolu administrativy zastával generální inspektor říšských silnic, tedy samotný Fritz Todt, až do roku 1941, kdy tuto funkci převzala OT centrála

¹⁰² TAYLOR, B., s. 79.

¹⁰³ HATLEHOL, G., D., „*Norwegen Einsatz*“ 1940–1945. *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, s. 50.

¹⁰⁴ *Handbook of the Organisation Todt*, Londýn 1945

<https://archive.org/details/HandbookOfTheOrganisationTODTOTUK1945>, s. 5.

¹⁰⁵ TAYLOR, B., s. 72.

¹⁰⁶ Toto označení se s propuknutím války mění na „Frontarebiter“.

¹⁰⁷ *Handbook of the Organisation Todt*, s. 116.

Tímto statusem byla OT podřízena vojenským rozhodnutím Wehrmachtu.

v Berlíně (OTZ – Berlin). Ta reprezentovala hlavní vedení, pod které spadaly jednotlivé pracovní skupiny (*Einsatzgruppen*) založené teprve pod velením Alberta Speera za účelem organizace pracovního nasazení na okupovaných územích (například v Norsku a Dánsku operující *Einsatzgruppe Wiking* se sídlem v Oslo či *Einsatzgruppe West* se sídlem v Paříži). V rámci těchto okupovaných oblastí byly zřízeny základní stavební sektory (*Oberbauleitung* – např. *Oberbauleitung Drontheim*). Pokud jde o příslušníky této organizace, existovaly tři hlavní kategorie (*OT-Eigenes personal*, *OT-Firmenangehörige* a *Fremdarbeiter*), v rámci kterých byli dělníci dále rozděleni dle jejich právního postavení a národnosti (viz podkapitola 2.2). Dozor nad pracujícími a jejich disciplínu mělo v kompetenci tzv. Schutzkommando. Všichni členové OT, kteří byli držiteli pracovní knížky (*Dienstbuch*) byli povinni nosit uniformu se znakem organizace (viz příloha č. 8). OT rovněž spolupracovala primárně s říšskými okupačními úřady, ale také Wehrmachtem a SS, jež pracovní sílu zprostředkovávaly, a s německým stavebním průmyslem, který zajišťoval technické know-how ve formě konkrétních stavebních firem se zaměstnanci a potřebným vybavením. Jak uvádí norský historik Torgeir E. Sæveraas, OT a Wehrmacht spolu nejen spolupracovali, ale jejich vztah lze charakterizovat i jako vzájemnou konkurenci, což autor vysvětluje tím, že odpovědnost za výstavbu potřebných opevnění měl až do druhé světové války Wehrmacht, následně byla však tato tradice narušena založením Organizace Todt, která iniciativu převzala.¹⁰⁸ OT upřednostňovala německé firmy před zahraničními. Za touto preferencí stála představa, že Německo je nejsilnější evropskou mocností a tudíž mu přísluší vedoucí postavení v rámci stavební technologie a organizace.¹⁰⁹ S těmito společnostmi pak OT uzavřela pracovní dohody, na jejichž základě byly podniky se všemi svými zdroji plně k dispozici potřebám Organizace Todt. Mnohé zahraniční společnosti pak z nucené práce značně profitovaly,¹¹⁰ přičemž rovněž viděly v tomto fenoménu příležitost k sebeprosazení a v několika případech lze tedy hovořit o jistém způsobu kolaborace (více viz podkapitola 3.6). Jako příklad německých podniků, které s OT navázaly pracovní vztah,

¹⁰⁸ SEVERÆS, E., T., s. 196.

¹⁰⁹ HATLEHOL, G., D., „*Norwegen Einsatz“ 1940–1945. Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, s. 56.

¹¹⁰ Podniky měly z levné zahraniční pracovní síly mimořádný prospěch.

můžeme uvést firmy Daimler-Benz, IG Farben, BMW, Sager und Woerner, Hochtief, Arge Stallmann či Arge Nordmark. Před válkou měla organizace sloužit především k výstavbě sítě říšských dálnic a Západního valu, jak již bylo uvedeno výše. V této souvislosti se mělo jednat primárně o dobrovolnou práci, ale to pouze pro etnické Němce. V letech 1938–1940 bylo v pracovním procesu pod OT nasazeno přes 1,75 milionů Němců.¹¹¹

3.3 Situace v Německu

S vypuknutím druhé světové války a jmenováním Fritze Todta ministrem zbrojního průmyslu v roce 1940 se význam Organizace Todt ještě zvýšil; měla na starost rekonstrukci poškozených staveb a výstavbu zařízení nutných pro potřeby války (zejména Atlantický val, ponorkové základny ve Francii a Trondheimu, letiště Luftwaffe apod.), což přirozeně souviselo s využitím nucené práce, jak již bylo nastíněno v předešlé kapitole. Pracovní sílu pro OT stále podstatnou měrou zajišťoval Wehrmacht, který během let 1939–1940 nejprve přivedl polské válečné zajatce, jež byli následováni civilními pracovníky, a poté v druhé polovině roku 1940 díky tažení do západních oblastí Evropy zprostředkoval příjem francouzských a valonských válečných zajatců.¹¹² Během roku 1941 se v souvislosti s tažením na Balkán navýšil počet dělníků o civilní pracovníky a válečné zajatce především z Jugoslávie a Pobaltí. Koncem téhož roku se tak na území Říše nacházelo okolo 3,5 milionu dělníků.¹¹³ K prvotním válečným úspěchům rovněž podstatnou měrou přispěly nejen lidské, ale i surovinové zdroje z postupně Němci obsazovaných území zajišťující chod hospodářství. Přejít k masivnímu využívání nucené práce a později k totálnímu nasazení nastal se zhoršující se ekonomickou situací a vývojem válečné situace. Klíčovou událostí se stalo tažení proti SSSR, zvané jako Operace Barbarossa, v roce 1941, které neskončilo dle německých představ v podobě bleskové války (*Blitzkrieg*). Tato událost, společně se vstupem USA do války, znamenala stagnaci německé armády a následně se odrazila na přestavbě válečného hospodářství a vedení války v podobě přistoupení k tzv. Speerovu plánu. Ten měl představovat ústřední projekt německého válečného

¹¹¹ https://military.wikia.org/wiki/Organisation_Todt

¹¹² SPOERER, M., s. 97.

¹¹³ Tamtéž.

úsilí, který by Říši dovedl k vítězství. V jednom z článků v *The Times* ze 7. září 1942 je tento plán označován jako „Hitlerovo nové úsilí o dosažení vítězství.“¹¹⁴ Jednalo se o rychlé zmobilizování všech zbylých materiálních i lidských rezerv, což znamenalo masové odvody na frontu nejen z řad běžných vojáků, ale rovněž z řad dělníků i obyčejných zaměstnanců úřadů a různých firem. Tato skutečnost poté způsobila nedostatek pracovní síly, což vedlo k následujícím krokům.

Na scéně se v roce 1942 objevuje Gauleiter (župní vedoucí) Fritz Sauckel. Za účelem vyrovnání úbytku německých dělníků, kteří byli v rámci „Speerova plánu“ povoláni do vojenské služby, a lepší koordinace pracovního nasazení byl Hitlerem 21. března jmenován generálním zplnomocněncem pro pracovní nasazení (*Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz - GBA*). Odvody byly zaměřeny primárně na zahraniční okupovaná území. Nový post znamenal konec úlohy německých úřadů (konkrétně ministerstva práce), které pracovní sílu do této chvíle zprostředkovávaly, poněvadž Sauckel nad nimi brzy převzal plnou kontrolu.¹¹⁵ Záslouhou Sauckela začal počet pracovníků prudce stoupat. Koncem roku 1942 bylo v Říši již na 5,6 milionu zahraničních dělníků (váleční zajatci a civilní pracovníci). V následujícím roce to už bylo 7,3 milionu a roku 1944 dokonce 8,2 milionu, přičemž je třeba k této sumě započítat ještě 700 000 vězňů koncentračních táborů, jež nucenou práci taktéž vykonávali.¹¹⁶ V letech 1942–1943 dosáhla Organizace Todt pod velením Alberta Speera svého vrcholu. V jejích řadách pracovalo v těchto letech okolo jednoho milionu lidí.¹¹⁷ V roce 1944 pak přibližně 1 360 000.¹¹⁸ Významnost organizace ještě podtrhlo povýšení Speera v únoru 1942 na ministra zbrojního průmyslu, kdy se stal následníkem tragicky zesnulého dr. Fritze Todta. Důležitým momentem bylo rovněž Hitlerovo ustanovení, že OT bude výlučně podřízena přímo jemu. Toto rozhodnutí z 23. srpna 1943 jí umožnilo plnou suverenitu, a jak uvádí autor Gunnar D. Hatlehol, ostatním organizacím tento fakt znemožnil proniknout do

¹¹⁴ *The Speer Plan in Action. Mobilizing Reservoirs of Men and Materials. Hitler's new Drive for Victory*, in: *The Times*: <https://www.thetimes.co.uk/archive/article/1942-09-07/5/11.html?region=global#start%3D1942-01-01%26end%3D1942-12-30%26terms%3DSpeer%26back%3D/tto/archive/find/Speer/w:1942-01-01%7E1942-12-30/1%26next%3D/tto/archive/frame/goto/Speer/w:1942-01-01%7E1942-12-30/2>, Londýn 7. září 1942.

¹¹⁵ HATLEHOL, G., D., „*Norwegen Einsatz*“ 1940–1945. *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, s. 66.

¹¹⁶ SPOERER, M., s. 97.

¹¹⁷ *Handbook of the Organisation Todt*, s. 3.

¹¹⁸ <https://de.wikipedia.org/wiki/NS-Zwangsarbeit#Akteure>

její sféry.¹¹⁹ Německé armádě se však na frontě nevedlo vůbec dobře. Roku 1943 byla z důvodu porážky u Stalingradu (2. února 1943) vyhlášena „totální válka“¹²⁰ představující jistou snahu průběh války ještě zvrátit, což přirozeně znamenalo podstatné navýšení počtu nuceně nasazených (přechod k *Totaleinsatz*).¹²¹

3.4 Organizace „Arbeitseinsatz“ (pracovního nasazení)

Jak bylo uvedeno v předešlé kapitole, pracovní sílu zpočátku zajišťovaly primárně říšské úřady práce, které patřily mezi první německé instituce, jež byly na okupovaných územích zřízeny, a jež byly pracovním nasazením pověřeny téměř v celém evropském prostoru. Nejprve se jednalo především o dobrovolnou práci, což ve svém vyprávění zmiňuje i Alois Brokl, jeden z nuceně nasazených na práce v Sudetech: „Jen zpočátku se někteří hoši starších ročníků přihlásili na výzvu úřadů víceméně dobrovolně, a to i z důvodu, že se v Říši vydělalo více peněz než v Protektorátu.“¹²² Důvodem dobrovolného odchodu za prací do Německa byla tedy především výše mzdy. Nucené nasazení se začalo masivněji využívat v souvislosti se zhoršujícím se vývojem na válečné frontě během roku 1941. V roce 1942 nad pracovními úřady převzal veškerou kontrolu Gauleiter Fritz Sauckel jako generální zmocněnec pro pracovní nasazení (GBA), což následně vedlo k tvrdším opatřením při náborech.¹²³ Od tohoto okamžiku tedy úřady práce spadaly pod Sauckelovo vedení. Neustálý přísun dělníků pro OT zajišťoval v této době (od května 1942) dr. Fritz Schmelter jako zvláštní pověřenec OT (*Sondertreuhänder der Arbeit für die Organisation Todt*) skrze přímý kontakt s pracovním štábem GBA.

Celý organizační proces nuceného nasazení probíhal v jednotlivých oblastech Říše a okupovaných územích vesměs velice podobně, s výjimkou satelitních, a formálně tedy nezávislých, států jako bylo Maďarsko, Itálie, Chorvatsko, Slovensko, Bulharsko a Rumunsko. Jak uvádí německý historik Mark Spoerer, z důvodu spojení nemohli na obyvatelstvo těchto zemí

¹¹⁹ HATLEHOL, G., D., „*Norwegen Einsatz*“ 1940–1945. *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, s. 51.

¹²⁰ Termín použil 18. února 1943 v Berlínském sportovním paláci ve svém projevu Joseph Goebbels.

¹²¹ Na práce byly od tohoto okamžiku odváděny celé ročníky, ale i ženy a děti, které však pracovaly především v továrnách či zemědělství.

¹²² BÍLEK, J., s. 2.

¹²³ KNIGGE, V., LÜTTGENAU, R. G., WAGNER, J. CH., s. 46.

vyvíjet němečtí náboráři příliš velký nátlak.¹²⁴ Za účelem náboru pracovní síly i v těchto státech musely být uzavřeny bilaterální smlouvy řešící otázku devizového práva a práva sociálního zabezpečení. Nábor v Říši a okupovaných územích probíhal tedy zpočátku dobrovolně, úřady vzhledem ke stoupající nezaměstnanosti v jednotlivých zemích očekávaly, že o práci bude zájem, zejména i s ohledem na to, že byly zahraničním pracovníkům nabídnuty stejné mzdové i pracovní podmínky jako měli Němci (kromě Východoevropanů). Svou roli měla rovněž sehrát národní propaganda, jejímž prostřednictvím se nacisté snažili získat pracovníky ze všech okupovaných území (propagandistický plakát viz příloha č. 9) do všech oblastí německého hospodářství. Jak však uvádí Mark Spoerer, přísun dobrovolníků nenaplňoval potřebné počty, což vedlo ze strany úřadů ke zpřísnění opatření vůči obyvatelstvu a pochopitelně tak rovněž k většímu tlaku.¹²⁵ Nakonec však bylo, i vzhledem k vývoji válečné situace, nutné přejít k nucenému najímání, které bylo v rámci okupované Evropy spojené s nařízeními a zákony různého charakteru.¹²⁶ Spoerer pro bližší analýzu dále definuje čtyři základní formy pracovního náboru zahraničních civilních pracovníků na základě jeho průběhu, rozlišuje (1) prostý nábor, (2) nábor se zásadním ovlivněním existenčních podmínek, (3) konskripci, neboli odvod celých ročníků a (4) deportaci, jež probíhala za použití násilí německých bezpečnostních orgánů, přičemž všechny čtyři typy se v praxi navzájem prolínaly a jak autor současně podotýká, jednotná politika najímání na obsazených územích zkrátka neexistovala.¹²⁷ Celý proces nuceného nasazení započal rozesláním povolávacích rozkazů jednotlivcům, kteří byli podrobeni lékařským prohlídkám¹²⁸ a následně transportováni buď na vyškolení nebo přímo do tzv. průchozích táborů (*Durchgangslager*). Zde byli nasazení zaregistrováni a poté jim byly předány příslušné dokumenty v podobě pracovních knížek (*Dienstbuch*). Z těchto tranzitních míst byli dále posíláni konkrétním podnikům na základě profesních schopností již do stanovených míst

¹²⁴ SPOERER, M., s. 37.

¹²⁵ Tamtéž, s. 40.

¹²⁶ Jako příklad lze uvést situaci v Protektorátu Čechy a Morava. V květnu 1942 byl vydán zákon umožňující povolání na práci téměř kohokoliv. Následně bylo rozhodnuto o mobilizaci celých ročníků, neboli konskripci, která probíhala v rámci tzv. Sauckelova programu (tedy nuceného náboru pracovních sil). Tato situace postihla protektorát během let 1942–1943, kdy byly na práce nuceně odvedeny ročníky 1918–1922. V roce 1943 bylo poté v Berlíně rozhodnuto o náboru celého ročníku 1924, včetně děvčat.

¹²⁷ Tamtéž, s. 39.

¹²⁸ To se netýkalo případů, kdy byli pracovníci odvedeni na práce do zákopů. HAVLÍKOVÁ, J., s. 101.

v Říši či v okupovaných územích, kde byli poté zařazeni k příslušným organizacím (např. k OT) či útvarům. Vesměs byli častěji nasazováni muži, a především mladší ročníky (1918-1922). Komplexnější obrázek o průběhu náborového procesu nuceného nasazení lze učinit z pamětí některých českých dělníků:

„V naprosté většině jsme se k nasazení na nucené práce do Říše dostali tak, že nám byly doručeny povolávací rozkazy z protektorátních úřadů [...].“

„V roce 1942 jsem od krejčovského řemesla v Brně byl povolán pracovním úřadem do továrny Ostmarkwerke Líšeň. Byli jsme tam ode všech řemeslnických profesí, ale téměř nikdo od železa. Prý nás pošlou na čtyři měsíce na přeškolení a přes 200 nás transportovali do Lipska. Po skončení přeškolení na zámečníka, soustružníka, vrtače apod. nás [...] odvezli asi 100 km od Lipska do městečka Köthen-Anhalt do továrny na letecké motory Junkers.“

„1. června 1942 jsme byli úřady pozváni do místního hostince [...]. Tam, kromě starosty obce, [byl rovněž přítomen] úředník pracovního úřadu. Po lékařské prohlídce nám bylo sděleno, že se 4. 6. 1942 musíme dostavit do Jihlavy na nádraží, a že budeme pracovat v Říši. [...] Dostali jsme na cestu kousek chleba a jakéhosi salámu. Odjeli jsme do Vídně a tam jsme přespalí v lágru blízko nádraží. Pak nás druhý den ráno dopravili do Vídeňské Nové Vsi [Wiener Neudorf] a zde si nás jednotlivé rakouské firmy rozebíraly. Byl jsem přidělen k jedné stavební firmě.“¹²⁹

Dělníci byli posíláni v první řadě na práce v rámci vojenské infrastruktury, která zahrnovala budování různých obranných komplexů, letišť, ponorkových bunkrů, mostů, silnic, železnic (např. již zmiňovaná železnice Nordlandsbahnen na severu Norska) a jiných strategicky důležitých objektů. Jednalo se však také o práce v dolech, průmyslových závodech, továrnách, ale i v zemědělství.

Nucená práce však byla využívána i v koncentračních táborech. S pracovními náborů souvisely také odbojové a sabotážní akce příslušníků hnutí

¹²⁹ BÍLEK, J., s. 2–5.

okupovaných národů, kteří se tento proces snažily různými způsoby mařit. Jednalo se o propagandu, útoky na úřady práce, ničení kartoték či atentáty na konkrétní pověřené osoby. Jednotlivci se násilným odvodům bránili v podobě falešných dokladů, útěku či podplacení.¹³⁰

3.5 Všeobecné životní a pracovní podmínky nuceně nasazených se zaměřením na německé území

Hlavním faktorem, který ovlivňoval životní a pracovní podmínky nasazených dělníků v Říši a obsazených oblastech bylo jejich právní postavení v pracovní hierarchii a etnická příslušnost. Oficiální stanovy tedy udávaly jiné směrnice pro zahraniční civilní pracovníky, pro válečné zajatce a pro vězně. Odlišné podmínky však panovaly i uvnitř těchto tří skupin, což bylo dáno skutečností, že každá národnost měla dle nacistické rasové ideologie rozdílné postavení, jak již bylo uvedeno ve druhé kapitole této práce. Nejvýše tedy stáli dělníci ze spojeneckých/satelitních a neutrálních států (viz kategorizace v podkapitole 2.2), přičemž téměř na stejné úrovni se nacházeli pracovníci ze severní, západní a jihovýchodní Evropy (viz kategorizace v podkapitole 2.2). Nasazení z těchto oblastí měli oficiálně podléhat stejným právním normám jako Němci, týkalo se to přidělu potravin, výše mzdy, výše trestu či svobody pohybu a podobně, avšak v praxi tyto směrnice nebyly vždy striktně dodržovány. Nižší mzda a stravovací sazby byly určeny dělníkům z pobaltských národů (do začátku roku 1943), Ukrajincům a Bělorusům. Speciální případ poté představovali Češi. Přestože se jednalo o příslušníky slovanského národa, měli oproti svým východním kolegům z Polska a SSSR určitá privilegia v podobě stejných mzdových a stravovacích sazeb jako u Němců, volného pohybu, nižších trestů, práva na dovolenou či volnočasových aktivit. Již v březnu 1939 byli Češi v souvislosti s pracovním právním postavením považováni německým dělníkům za rovné. S postupem času se však, i vzhledem k rasovému aspektu, začaly ohledně sporného statutu Čechů vynořovat nové otázky. Roku 1943 bylo v Berlíně o tomto problému rozhodnuto tak, že příslušníci Protektorátu měli být na německém území považováni s některými výhradami za tuzemské dělníky.¹³¹

¹³⁰ KNIGGE, V., LÜTTGENAU, R. G., WAGNER, J. CH., s. 78.

¹³¹ MAINUŠ, F., s. 146.

Dnešním ekvivalentem říšské marky by byly zhruba 4 eura.

Praxe byla ale poněkud jiná. Čechy čekaly například mnohem vyšší tresty než dělníky německé, což se pak rozcházelo s oficiálními předpisy. I přes skutečnost, že zde tedy opět hrál roli rasistický prvek, projevoval se ve srovnání s polskými pracovníky a s dělníky ze Sovětského svazu o poznání mírněji.¹³² O poněkud výjimečném postavení Čechů referuje jeden z nasazených: „Snad nejlepší postavení jsme měli my, Češi. Rusové a Poláci byli jako zajatci a zrádci Říše.“¹³³

Základem pracovního poměru byla v případě nasazených zahraničních civilních dělníků pracovní smlouva, po jejímž ukončení však byl cizinec nadále povinen služebním výkonem a bylo mu tak znemožněno vrátit se do vlasti. Tento právní akt se však netýkal dělníků ze spřátelených států. Pokud se jedná o mzdu, výše výdělku se lišila obor od oboru, oblasti nasazení a odborné kvalifikace dělníka. V roce 1943 činila průměrná týdenní mzda příslušníka Protektorátu Čechy a Morava zaměstnaného v Německu při dvanáctihodinové denní směně zhruba 46 RM (říšských marek).¹³⁴ (Pro představu: čistě hypoteticky by si za tuto sumu dle dobových cen potravin v Berlíně mohl koupit 144 chlebů).¹³⁵ Jak bylo již zmíněno výše, ubytování, stravu a ošacení povětšinou zajišťovaly zaměstnavatelské podniky. Zahraniční civilní pracovníci ze západních oblastí byli zpravidla ubytováni v táborech, v prostých, dřevěných barácích, většinou po osmnácti osobách. Jak uvádí Spoerer, výpovědi dělníků s nařízenými směrnicemi ohledně obsazení a vybavení těchto ubikací často souhlasí.¹³⁶ Z důvodu potřeby neustálého investování do zbrojního průmyslu vznikl přirozeně problém se zásobováním potravin. Co se tedy týče stravy, šlo o poměrně nízkou kvantitu i kvalitu. Potraviny byly vydávány na potravinové lístky a množství přidělu se poté odvíjelo od náročnosti vykonávané práce. Strava měla obsahovat vždy určité kvantum masa, tuku v podobě margarínu a chleba. Většinou se jednalo o tzv. Eintopf, ale jídlo bylo většinou takřka nepoživatelné, hlavním zdrojem obživy byly tak primárně balíčky z domova, což dokládá i několik pamětí českých dělníků:

¹³² Tamtéž.

¹³³ BÍLEK, J., s. 13.

¹³⁴ MAINUŠ, F., s. 118.

¹³⁵ *Wirtschaft und Statistik 1943, Januar. Herausgegeben vom Statistischen Reichsamt, s. 24.*

https://www.statistischebibliothek.de/mir/servlets/MCRFileNodeServlet/DEAusgabe_derivate_00001108/Wirtschaft_und_Statistik-1943-01.pdf.

¹³⁶ Tamtéž, s. 122.

„Se stravováním to byla všeobecná bída. [...] Ráno trocha cikorkového kafe, někdy čaj z nějakého listí, většinou oschlý nechutný chléb, někdy řepná marmeláda, či kostička margarínu. Oběd byl skoro pokaždé zcela nezvyklá a nepojmenovaná směsice čehosi s čímisi, něco masitého by sneslo drobnohled. A večeře? Jako ráno, nějaká žbrynda s chlebem, někdy pohnilé nemaštěné brambory nebo jakási šlichta. Podle Němců to byl Eintopf. Trochu lepší to bylo na oběd ve fabrice, protože tam se stravovali i Němci či Rakušané. Pomáhaly nám tu a tam balíky z domova [...]“

„[Vyfasovali jsme] černé kafe a asi 200 gramů tmavého chleba. [...] Obědem byla vařená řepa a brambory. Nepamatuji se, že by někdy bylo maso.“

„Jídlo v lágrech bylo horší než špatné. Odpovídalo krmení pro prasata.“¹³⁷

Z těchto ukázek je rovněž patrné, že nebyly dodržovány oficiálně stanovené stravovací sazby, dle kterých měli Češi dostávat stejné potravinové přídělky jako jejich němečtí kolegové.

Ošacení a obuv zajišťovali buď zaměstnavatelé, nebo hospodářské úřady, které však upřednostňovaly německé dělníky. V případě nedostatečného vybavení měli ale zahraniční pracovníci k dispozici často pouze své původní oblečení, ve kterém do tábora dorazili. Průměrní zahraniční civilní dělníci měli také nárok na dvoutýdenní dovolenou, přičemž ženatí muži a vdané ženy pak na půlroční. Dovolená mohla rovněž sloužit jako nástroj k možnému útěku z pracovní povinnosti. Volnočasové aktivity pak představovaly jistou formu útěku z vyčerpávající každodenní reality.

Nejhůře bylo zacházeno s pracujícími z Polska a Sovětského svazu (*Ostarbeiter*), kdy klíčovou roli hrál rasismus. V tomto případě byla vydána řada diskriminačních výnosů, jež tyto slovanské národy takřka zbavovaly veškerých práv. Na rozdíl od civilních západních dělníků bydleli polští a sovětské pracovníci v přeplněných táborech (36 lidí na jeden barák) s otřesnými hygienickými podmínkami, měli razantně sníženou mzdu (polští dělníci dostávali 7 RM týdně, sovětské pak pouhých 4,90 RM, ženy ještě o něco méně. Tito pracující rovněž

¹³⁷ BÍLEK, J., s. 23–24.

neměli nárok na případné příspěvky za přesčas apod.), neustále trpěli hladu a museli nosit ponižující označení „P“ (Pole) a „OST“ (*Ostarbeiter*) podobně jako Židé.

Válečné zajatce lze dle zacházení ze strany Němců rozdělit na dvě skupiny. U té první, do které patřili zajatci ze západních oblastí, jako byla Francie,¹³⁸ Velká Británie či USA, byly dodržovány mezinárodně stanovené normy v rámci Ženevské konvence, zatímco druhé skupině zahrnující válečné zajatce z Polska,¹³⁹ Sovětského svazu a internované vojáky z Itálie (od roku 1943), byla ochrana tohoto práva upřena. Opět je zde ve spojitosti se slovanskými národy zřejmý silný rasistický podtext tohoto jednání, ale důvodem byl i fakt, že SSSR tuto mezinárodní smlouvu neratifikoval. Od této skutečnosti se poté přirozeně odvíjely i podmínky, ve kterých byli nasazení váleční zajatci nuceni přežívat. Základem pracovního poměru byl v tomto případě pouze „veřejný právní poměr zvláštního druhu“, který stanovoval pouze pracovní výkon za mzdu¹⁴⁰ (vlastnické vztahy) bez nároku na další sociálněprávní vztahy. Byli ubytováni ve střežených táborech, přičemž mírnějšímu zacházení se mohli těšit západní váleční zajatci.¹⁴¹

Do poslední skupiny vězňů patřili pracující především z koncentračních táborů, dále pak političtí vězni, Židé a Romové. Jak uvádí Mark Spoerer, dělníci byli zbaveni právní ochrany již z principu.¹⁴² Nucená práce pak v tomto případě představovala spíše „výchovný“ prostředek k udržení disciplíny a k ponižování (viz podkapitola 3.2), jednalo se v podstatě o likvidaci vyčerpávající práci. Existenční podmínky pak byly značně omezeny. V táborech obecně panovaly velmi špatné hygienické podmínky a nedostatečná lékařská péče, což platilo dvojnásob pro koncentrační tábory, kde pracující vězni často umírali na nedostatek jídla a vyčerpání.

Druh práce, na kterou byli nuceně nasazení odváděni, byla dalším faktorem, který jejich životní a pracovní podmínky ovlivňoval. Pokud byl dělník

¹³⁸ U Francouzů byla ženevská ustanovení dodržována jen částečně, a to z důvodu kroků, které učinila vichystická vláda v polovině listopadu 1940. Pod německým nátlakem se ve smyslu této konvence vzdala nároku na ochranu svých válečných zajatců.

¹³⁹ Polsko ji sice přijalo, avšak dle německého ministerstva zahraničí nefigurovalo od své porážky mezi ostatními aktéry jako subjekt mezinárodního práva.

¹⁴⁰ Sovětští váleční zajatci mohli získat zhruba 8 RM, ti nesovětští asi 16 RM. SPOERER, M., s. 163.

¹⁴¹ SPOERER, M., s. 124.

¹⁴² Tamtéž, s. 113.

například odveden na práce na zemědělských usedlostech, což se týkalo především polských a sovětských civilních pracovníků,¹⁴³ byl zpravidla ubytován, na rozdíl od nuceně nasazených v průmyslových podnicích, u jejich majitelů, což mohlo znamenat, jisté výhody, i co se týče kupříkladu lepší stravy.¹⁴⁴ Na druhou stranu však tato skutečnost znamenala bezprostřední kontakt s místním německým obyvatelstvem. To mohlo vést k fyzickému násilí, ale i k vlídnému zacházení a solidaritě, což však bylo německými úřady často vykládáno jako "zakázaný styk" a následně velice přísně trestáno, i když se jednalo pouze o běžnou každodenní komunikaci.¹⁴⁵ Pojmem "zakázaný styk" se pak rozuměl bližší vztah mezi etnickými Němci a cizinci, primárně se jednalo o sexuální styk. Úřady se snažily těmto vzájemným vztahům pomocí různých nařízení v co největší míře zamezit, avšak jak se ukázalo, v realitě tomu zcela zabránit bylo nemožné. Všeobecně lze v souvislosti s celkovým vztahem německého obyvatelstva k zahraničním dělníkům hovořit spíše o negativním, odměřeném, mnohdy až opovrhujícím přístupu, který byl zapříčiněn silnou propagandou a nacistickou rasovou ideologií o Němcích jako nadřazeném národu. Většinou tak nebylo například možné obdržet stravu i jinde než pouze v rámci běžných přidělů, což dokládá i jeden z nasazených Čechů: "Stejně se nedalo nic koupit, protože nás vedli a označovali jako Auslendery."¹⁴⁶ Podobnou situaci popisuje i jedno z polských děvčat: „Obstarat něco k jídlu bylo nemožné, poněvadž jsme mezi normální lidi nemohly. Na oblečení jsme musely mít na žlutém poli fialové P a ruská děvčata na modrém poli OST.“¹⁴⁷ Pokud se jednalo o vzájemné vztahy na pracovišti, je zaznamenáno několik zpráv o solidárním chování ze strany německých pracujících kolegů či příslušníků a vedoucích táborové správy a podobně,¹⁴⁸ což potvrzuje svým svědectvím i jeden z Čechů: „Mladý Němec se postavil přede mne a energicky odmítl, že bych to udělal já. I mezi Němci byli slušní lidé.“¹⁴⁹ Obecně lze však dle studií hovořit v souvislosti

¹⁴³ KNIGGE, V., LÜTTGENAU, R. G., WAGNER, J. CH., s. 89.

¹⁴⁴ Jak podotýká Mark Spoerer, deportovaný polský mladík pracující na venkově se mohl stát takřka členem rodiny, ale na druhou stranu mohl být považován pouze za levného otroka. SPOERER, M., s. 187.

¹⁴⁵ Šlo pouze o prostý vzájemný hovor či například o podstrčený krajíc chleba či cigarety. Tamtéž, s. 92.

¹⁴⁶ BÍLEK, J., s. 24.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 18.

¹⁴⁸ SPOERER, M., s. 188.

¹⁴⁹ BÍLEK, J., s. 19.

s vedením podniků spíše o lhostejnosti vůči nasazeným dělníkům, protože nejdůležitějším aspektem byl čistě pracovní výkon.¹⁵⁰

Podstatnou roli hrála v existenciální otázce a průběhu práce rovněž oblast nasazení a ekonomické možnosti daného území. Bylo z hlediska všeobecných podmínek výhodnější se na práce dostat do Německa či do okupovaných zemí, například do Norska? Chovali se tamní obyvatelé k nuceně nasazeným odlišně než v Říši? Hrála roli okolní příroda? Tento faktor bude podrobněji analyzován v rámci následující kapitoly *Nucená práce na území okupovaného Norska a Čeští dělníci v Norsku*.

Život nuceně nasazeného zajisté ovlivňoval i každodenních strach z možných náletů ze strany Spojenců, jak uvádí na základě rozhovorů s českými pamětníky česká historička zabývající se přímo fenoménem nucené práce, Šárka Jarská.¹⁵¹ Dále autorka uvádí, že důležitou okolností, mající vliv na život nuceně nasazeného, byla rovněž skutečnost, zda byl dotyčný odveden na práci v průmyslu či pro říšské organizace nebo byl zaměstnán pod polovojenskou organizací. Ve druhém případě se jednalo o horší životní a pracovní podmínky, nežli v tom prvním, přičemž dělníci byli neustále vystavováni silnému psychickému nátlaku a tvrdé disciplíně, což, jak podotýká, vedlo v mnoha případech k traumatickým zkušenostem.¹⁵² Těžké životní a pracovní podmínky byly také často příčinou útěků¹⁵³ a různých protestů či sabotážních akcí.

3.6 Nucené nasazení na území okupovaného Norska

Následky hospodářské krize pocítili ve třicátých letech i obyvatelé skandinávských zemí, Norsko nevyjímaje. Nezaměstnanost stále stoupala, především pak v průmyslovém sektoru.¹⁵⁴ Po úspěšném obsazení země nacisty v roce 1940 však začal počet nezaměstnaných díky německé poptávce po pracovní síle prudce klesat, přičemž tento trend se udržel i během následujících

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 190.

¹⁵¹ JARSKÁ Š., *Czechs as Forced and Slave Labourers during The Second World War*, in: PLATO, V. A., LEH, A., THONFELD, CH., *Hitler's slaves, Life Stories of Forced Labourers in Nazi-Occupied Europe*, New York, 2010, s. 50.

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ Koncem roku 1943 bylo evidováno na 45 000 případů měsíčně. KNIGGE, V., LÜTTGENAU, R. G., WAGNER, J. CH, s. 112.

¹⁵⁴ FRØLAND, H., O., HATLEHOL, G., D., INGULSTAD, M., s. 1.

válečných let.¹⁵⁵ Na jaře a v létě téhož roku se na německé pracovní pozice hlásilo mnoho Norů dobrovolně, jednak z důvodu vyšších mezd,¹⁵⁶ jednak za účelem opětovného navrácení se do pracovního procesu. Nábor pracovní síly zajišťovalo oddělení práce a sociální péče (*Abteilung Arbeit und Sozialwesen – ASo*) spadající pod německou okupační správu - Říšský komisariát. Tato instituce (*ASo*) pak hrála roli jistého prostředníka mezi německými úřady a norskou státní správou, přičemž rovněž nesla zodpovědnost za kontrolu podmínek pro v Norsku nasazené norské i zahraniční dělníky zaměstnané u německých firem.¹⁵⁷ Výše mezd, počet pracovních hodin a pracovní podmínky pro norské dělníky byly určeny smluvně (tzv. Reichstarifvertrag) v dubnu 1941. Na území Říše však Norové nikdy nebyli nuceně nasazeni. I přes to, že byly takové plány mnohokrát zvažovány, vždy se jednalo pouze o dobrovolný nábor.¹⁵⁸ Norsko tak bylo jedinou Němci okupovanou zemí, ze které dělníci nepřicházeli do Říše jako nuceně nasazení,¹⁵⁹ což z něj dělalo v rámci obsazené Evropy unikátní případ. Důvodem byl nedostatek pracovní síly, který se začal v zemi projevovat již od roku 1941. Z tohoto důvodu začala německá okupační správa zamezovat dobrovolným odchodům do Německa a snažila se tuzemskou pracovní sílu na domácí půdě maximálně využít. Tento záměr byl ošetřen zákonnými opatřeními,¹⁶⁰ která norské dělníky povinně zavazovala k práci. Množství tuzemských dělníků však nebylo neomezené. Vzhledem k této skutečnosti a poměrně dramatickému vývoji války musela německá okupační politika přistoupit k masivnímu využívání nucené práce v podobě zahraničních dělníků, jejichž přísun byl od roku 1942 zajišťován vrchním velením Wehrmachtu (OKW) a rovněž generálním zplnomocněncem pro pracovní nasazení (GBA) Fritzem Sauckelem, který byl však v první řadě zodpovědný za dodávky zahraniční pracovní síly do Německa.

¹⁵⁵ V roce 1940 bylo pracovními úřady oficiálně registrováno 36 802 nezaměstnaných, zatímco v roce 1944 už to bylo pouhých 247! Zdroj: Tamtéž, s. 3, tabulka *Official unemployment registered by the labour offices, 1940–1945, annual average*.

¹⁵⁶ Mzdy byly na popud Wehrmachtu záměrně nekolinásobně navýšeny za účelem norské dělníky na práci pro německé hospodářství navnadit.

¹⁵⁷ FRØLAND, H., O., HATLEHOL, G., D., INGULSTAD, M., s. 5.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 9.

¹⁵⁹ HERBERT, U., *Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterrinnen im Reichskommissariat Norwegen*, in: Dieter Pohl & Tanja Sebta (ed.): *Zwangsarbeit in Hitlers Europa. Besatzung, Arbeit, Folgen*, Berlín 2013, s. 293.

¹⁶⁰ Jednalo se o od roku 1941 povinnou *Arbeitsdienst* (pracovní služba) a v roce 1943 *zavedený Gesetz der nationalen Arbeitsaufwand* („Zákon o národním pracovním úsilí“) – všeobecná přihlašovací a pracovní povinnost.

Využívání nucené práce měla v okupovaném Norsku¹⁶¹ na starost Organizace Todt, která začala na tomto území operovat již roku 1941, nicméně klíčová organizace spadala do kompetence Wehrmachtu. Po rozčlenění OT Albertem Speerem na dílčí sekce, se však hlavním aktérem stala od 1. dubna 1942 pracovní jednotka OT-*Einsatzgruppe Wiking* (EW) s centrálou v Oslo, jejíž prioritní postavení bylo ustanoveno samotným Hitlerem 13. května téhož roku. Toto nařízení zvané *Wiking-Befehl* určovalo OT k převzetí hlavní odpovědnosti nad výstavbou důležitých strategických opevnění (*Festung Norwegen*) na norském území. Z důvodu potřeby realizace tohoto projektu v co nejkratším časovém horizontu, a také skutečnosti, že se místní finanční, surovinové, ale především lidské zdroje rychle tenčily, bylo nutné zajistit jejich dodání i z jiných okupovaných území. Hitlerův příkaz byl tak hlavním impulzem pro masivní import dělníků ze zahraničí a taktéž pro snahu vyrovnat nedostatek surovinových zásob.¹⁶² *Wiking-Befehl* přirozeně znamenal zintenzivnění německých investic do norského hospodářství, které se vlivem celkové německé exploatace ocitlo takřka na pokraji kolapsu již v roce 1941. Jak však upozorňuje Hans-Otto Frøland, hlavním motivem, který stál za tímto nařízením, byla pravděpodobně výstavba polární železnice (Polarjernbanen) na severu země, což bylo Hitlerovým primárním cílem. Ten s ním však OT nesdílela,¹⁶³ a proto musel přistoupit k tomuto kroku. Důvodem Hitlerova postoje, jak doplňuje norský historik Ketil Gjølme Andersen, bylo přesvědčení, že prodloužení původní Nordlandsbahnen o nový úsek bude pro vývoj války rozhodující.¹⁶⁴

Organizace nuceného nasazení probíhala v Norsku dle stejného modelu jako na území Říše. Vždy se jednalo o vzájemnou spolupráci mezi klíčovými aktéry, které v tomto případě představovala Organizace Todt, Wehrmacht (OKW – Vrchní velení Wehrmachtu), Fritz Sauckel jako generální zplnomocněnec pro pracovní nasazení a norské úřady, které spadaly pod správu Říšského komisariátu.

¹⁶¹ Tato severská země však nebyla jedinou okupovanou oblastí, kde byla nucená práce využívána. Nacisté zneužívali zahraniční pracovní sílu i na výstavby důležitých opevnění ve Francii a Dánsku (Atlantický val), Řecku (těžba nerostných surovin), ale také například Finsku (polární železnice na severní hranici s Norskem).

¹⁶² Dodávkami ze zahraničí se snažil nedostatek přírodních a materiálních zdrojů vyrovnat rovněž Říšský komisariát.

¹⁶³ FRØLAND, H., O., *Organisation Todt som byggherre i Norge*, s. 173.

¹⁶⁴ ANDERSEN, Ketil Gjølme, *Teknisk æresoppdrag av høyeste orden*, in: *Historisk Tidsskrift*, roč. 97, Oslo 2018, s. 207.

První žádost o přísun nových dělníků směřovala na pracovní skupinu Wiking od příslušných firem. Výzva k náboru dalších pracovníků byla poté ústředím EW v Oslo odeslána ke zpracování norským úřadům (*Abteilung Arbeit und Sozialwesen*), jež požadavek zaslala na hlavní centrálu OT v Berlíně. Ta následně spolupracovala s OKW, jež zajišťovalo dodání válečných zajatců, představující samotnou páteř pracovní síly v Norsku, a s úřadem Fritze Sauckela, který nesl zodpovědnost za přísun civilních zahraničních dělníků. Nuceně nasazení byli následně skrze německé úřady dopraveni do tranzitního tábora ve Štětíně představující klíčový dopravní uzel mezi Říší a Norskem. Z tohoto přístavního města byli dělníci dále transportováni již do konkrétní oblasti v Norsku a přiděleni k příslušným podnikům. Ty byly zodpovědné za vlastní výstavbu v podobě konkrétních zakázek, zatímco OT organizovala průběh prací a zprostředkovala stavební materiál, potřebné stroje a pracovní sílu. V letech 1942–1945 uzavřelo se skupinou Wiking pracovní kontrakt na 400–500 německých firem.¹⁶⁵ Jednalo se například o již zmiňovanou společnost Sager und Woerner, Hoch und Tiefbau, nebo Arge Nordmark, jež představovaly hlavní dodavatele OT. I přesto, že Organizace Todt upřednostňovala z ideologických důvodů spolupráci s německými podniky (viz předchozí kapitola), uzavřela za účelem maximálního využití dostupných prostředků k realizaci masivních německých stavebních plánů pracovní smlouvy i s norskými firmami. Většina byla ke spolupráci donucena, avšak vzhledem k faktu, že se část norských společností¹⁶⁶ stala subdodavateli Třetí říše dobrovolně, hovoří v této souvislosti pak mnoho současných historiků o nepřímé kolaboraci.¹⁶⁷

Transporty s nuceně nasazenými začaly do Norska proudit již od září 1941, kdy výstavba systému obranných opevnění spadala ještě primárně do kompetence Wehrmachtu. Na jaře 1942, kdy na popud Hitlera převzala hlavní iniciativu OT, bylo norské území, vedle centrálního štábu OT v Oslo, dále rozděleno na sedm hlavních pracovních sektorů se sídlem ve městech

¹⁶⁵ Např. GOGL, Simon, *Profitsøken uten kontroll?* in: Historisk Tidsskrift, roč. 97, Oslo 2018, s. 230.

¹⁶⁶ Jednalo se především o společnost NSB (Norges Statsbaner – Norské státní dráhy), která se vědomě a dobrovolně podílela na masovém využívání válečných sovětských zajatců při výstavbě železnice Polarjernbanen. Viz NICKELSEN, Trine, *Intervju med Bjørn Westlie, NSB tiet om brutal historie og slapp gransking. Slavearbeid på Nordlandsbanen*, in: *Apollon*, roč. 28, Oslo 2018, s. 53-57 https://www.apollon.uio.no/artikler/2018/1_nsb_krigsfanger.html [cit. 9.3.2018].

¹⁶⁷ SEVERÆS, E., T., s. 203.

Kristiansand, Bergen, Narvik, Alta, Kirkenes, Trondheim a Åndalsnes. Největší podíl nuceně nasazených byl odeslán na sever Norska, k polárnímu kruhu, za účelem výstavby nového úseku (Polarjernbanen) již zmiňované železnice Nordlandsbahnen. Na nucené práce byla Organizací Todt zmobilizována pracovní síla sestávající nejméně z 21 národů,¹⁶⁸ přičemž nejpočetnější skupinou byli sovětsí váleční zajatci,¹⁶⁹ jak již bylo uvedeno výše. S dělníky bylo zacházeno dle stejné právní a rasové kategorizace jako v Říši, od čehož se standardně odvíjely i jejich životní a pracovní podmínky. Co se týče mzdy, měla OT svůj vlastní výplatní systém, který, kromě právního postavení dělníka a jeho etnické příslušnosti, dále ovlivňovalo několik faktorů, jako sektor nasazení, profesní odbornost, věk, zda byl dělník ženatý a měl rodinu, a podobně.¹⁷⁰

S ohledem na všeobecné podmínky lze však najít jistá norská specifika, se kterými se na území Německa nesetkáme. Patrně nejzásadnějším faktorem ovlivňující průběh, již tak těžkých prací, byla okolní norská surová příroda a drsné arktické podnebí, jež tamní život nuceně nasazených výrazně komplikovaly. Totální vyčerpání v kombinaci s teplotami hluboko pod bodem mrazu končilo pro dělníky často fatálně. Tato okolnost poté značně ovlivňovala také stav ubikací a obecně život v táboře, který se tak stával podstatně těžším. V tomto konkrétním případě pak bylo pravděpodobně výhodnější dostat se na práce na území Říše, kde panovalo snesitelnější klima. Pokud jde však o vztah místních obyvatel k nasazeným, lze hovořit spíše o opaku. Vzhledem ke skutečnosti, že Norové představovali Němci okupovaný národ, nacházeli se s nasazenými cizinci v podstatě na stejné lodi, což s nimi ze strany obyvatel vyvolávalo často soucit a pocit solidarity. Němci se sice před místními snažili nuceně nasazené dělníky všemožně ponižovat (český dělník František Kožnar poznamenává, že Němci prohlašovali české nuceně nasazené před Nory za trestance z protektorátu, místní obyvatelé tomu však dle jeho slov nevěřili a chovali se k nim vlídně¹⁷¹), avšak nejednalo se zde o propagandu v tak masivním měřítku jako v Německu, kde bylo mnoho obyvatel přesvědčeno o své rasové

¹⁶⁸ HATLEHOL, G., D., *Einsatzgruppe Wiking og kampen om arbeidskraften 1942–1945*, s. 241.

¹⁶⁹ Sovětsí váleční zajatci tvořili v OT-Einsatzgruppe Wiking téměř polovinu pracovní síly (zhruba 50 000 dělníků). FRØLAND, H., O., HATLEHOL, G., D., INGULSTAD, M., s. 13.

¹⁷⁰ Více viz *Handbook of the Organisation Todt*, s. 153–156.

¹⁷¹ BÍLEK, J., s. 4.

nadřazenosti. Projevy těchto vzájemných vztahů mezi Nory a cizinci uvidíme na příkladu několika deníkových záznamů českých dělníků v následující kapitole.

K realizaci masivního projektu v podobě *Festung Norwegen* bylo dle prvotních odhadů EW zapotřebí 76 500 dělníků, přičemž na jaře 1943 to bylo již 94 000. Závěrem téhož roku žádala tato pobočka OT o navýšení pracovní síly na bezmála 106 000 pracujících.¹⁷² Tohoto čísla nebylo nikdy dosaženo, avšak s ohledem na skutečnost, že na konci roku 1944 disponovala přibližně 90 000 dělníky, znamenala její činnost značný úspěch. Konečná suma pak představovala téměř $\frac{3}{4}$ celkového počtu nuceně nasazených na norském území, což bylo přibližně 140 000 lidí (viz seznam příloh – graf č. 2).¹⁷³

¹⁷² FRØLAND, H., O., HATLEHOL, G., D., INGULSTAD, M., s. 12.

¹⁷³ Tamtéž. Zbývá $\frac{1}{4}$ nasazených dělníků pracovala pro Wehrmacht, Říšský komisariát či pro různé německé nebo Němci kontrolované firmy jako Nordag, Nordisk Lettmetall apod.

4. Čeští dělníci v Norsku

Zoufalý nedostatek pracovní síly na norském trhu práce, který se začal projevovat již roku 1941, vedl následující rok k masivnímu náboru dělníků z Německa i ostatních okupovaných území. Na daleký sever byla mezi zahraničními dělníky z celé Evropy nuceně poslána i část českých pracovníků (podíl českých dělníků mezi ostatními nasazenými viz seznam příloh – graf č. 2). Celkem bylo v průběhu let 1942–1944 do *OT-Einsatzgruppe Wiking* nasazeno přibližně 1300 mladých Čechů,¹⁷⁴ většinou ročníky 1920–1923, ze všech koutů tehdejšího protektorátu, přičemž se mělo zpravidla jednat o tzv. *Hilfsarbeiter*, tedy pomocné dělníky.¹⁷⁵ Organizace probíhala na podobné bázi jako v Německu. Češi nejprve obdrželi povolávací rozkazy písemně poštou a skrze úřady byli pak dopraveni do Prahy a odtud vlakem do Berlína, kde byla již většina přidělena k příslušným podnikům. Následoval transport do tranzitního tábora ve Štětíně. Zde Češi čekali několik dní na přepravu lodí dále na sever. Cesta představovala pro české dělníky jeden z prvních klíčových momentů. Z dochovaných deníkových záznamů lze vyčíst únavu, nevoli, ale také strach a obavy z brzkého kontaktu s cizím prostředím. V některých momentech šlo během transportu lodí i o život („[...] a to najednou se ozvaly na palubě kulometry a z jiných lodí i protiletadlová děla a to jsme v tom spomalili, za nedlouho nás začali pronásledovat ze spodu a to jsme úplně zastavili, při tom se nám ztratila 1 loď s vojskem“).¹⁷⁶ Základní pracovní služba byla obvykle stanovena na dva roky,¹⁷⁷ avšak nikdo přesně nevěděl, kdy se dostane zpět domů.¹⁷⁸ Průběh této části cesty popisuje jeden z nasazených, František Kožnar z Nové Bíteše:

„Ráno 30. 10. 1942 jsme odjížděli z Velké Bíteše do Velkého Meziříčí a odtud nás odvezli do Jihlavy. Dalším místem zvětšujícího se transportu byla Praha, poté Drážďany a Berlín. Zde jsme museli jít v útvaru přes dvě hodiny pěšky do lágru. [...] Zde jsme čekali na transportování do Norska a zařazení jsme byli do polovojenské organizace TODT, která pracovala pod vojenským dozorem na

¹⁷⁴ V Norsku na rozdíl od Německa nebyly na práce nasazovány ženy (dle dostupné kartotéky v Národním archivu v Oslo).

¹⁷⁵ Mezi českými nasazenými byli vyučení odborní dělníci různých profesí, avšak rovněž také pouze svobodní studenti.

¹⁷⁶ *Osobní deník nasazeného Jana Novotného z Nového Kostelce u Tábora, 1942–1943*, zápis z 1.–4. 12. 1942, soukromý archiv příbuzných. Ukázka některých úryvků viz příloha č. 2).

¹⁷⁷ HATLEHOL, G., D., „*Norwegen Einsatz*“ 1940–1945. *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, s. 324.

¹⁷⁸ JOHANSEN, J., H., s. 36.

stavbě lágrů a silnic. Nejdříve jsme 29. listopadu byli přepraveni vlakem do Štětína a do Norska jsme jeli lodí [...].“¹⁷⁹

První transport se 152 Čechy dorazil do Norska 14. listopadu 1942.¹⁸⁰ Postupně bylo na žádost EW posíláno z protektorátu na norské území stále větší množství dělníků. V období 27. listopadu – 31. prosince téhož roku bylo na práce odesláno 780 českých pracovníků, přičemž v únoru následujícího roku jich dorazilo 103.¹⁸¹ Současně také probíhala jednání mezi hlavní centrálou OT a Fritzem Sauckelem, který měl pro Norsko zajistit novou masivní dodávku českých pracovních sil (zhruba 5000 osob), jež měla vyřešit bezprostřední nedostatek dělníků.¹⁸² Nakonec však byla z tohoto počtu odeslána na norské území jen menší skupina, ze které většina skončila v Porúří, kde měly probíhat akutní stavební práce.¹⁸³ Počet českých dělníků se tak během následujícího měsíce března zvýšil už jen nepatrně a dosáhl tak konečného celkového počtu 1294 pracovníků.¹⁸⁴

V okamžiku příjezdu do Norska byli dělníci nejprve shromážděni v hlavním městě Oslo, sídle ústředí norské pobočky Organizace Todt. Odtud byli následně dopraveni již do konkrétních oblastí a operačních okruhů pod příslušnou firmou. Současně obdrželi příslušné dokumenty a osobní číslo (viz příloha č. 10). Dle archivních záznamů v podobě kartotéky OT (ukázka příslušné *Arbeitseinsatzkartei* viz příloha č. 11) byli Češi nasazeni v celkem 23 podnicích, přičemž největší podíl zaměstnávala firma Sager und Woerner a Arge Nordmark.¹⁸⁵ Nejvíce dělníků pak bylo posíláno na práce na severu země, konkrétně v okolí města Narvik, bohatého na železnou rudu. Následovala oblast Mo i Rana, kde mimo jiné probíhala výstavba nového úseku železnice Nordlandsbahnen a poté Trondheim,¹⁸⁶ kde byli dělníci nasazeni na těžké práce ponorkových bunkrů DORA (více k místům nasazení Čechů viz seznam příloh - graf č.1).

¹⁷⁹ BÍLEK, J., s. 3–4.

¹⁸⁰ Národní archiv v Oslo, Norsko (Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo), archiv Organizace Todt (OT), Einsatzgruppe Wiking, E – Sakarkiv 1, E3 – Abt. Arbeitseinsatz, složka E3e – L0013 – Einsatz von Ausländern, Häftl. und Kriegsgefangenen, Neueinsatz von Tschechen in der Zeit vom 1. 11. 42–23. 2. 43.

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² HATLEHOL, G., D., „*Norwegen Einsatz*“ 1940–1945. *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, s. 325.

¹⁸³ Tamtéž.

¹⁸⁴ Tamtéž., s. 326.

¹⁸⁵ NA v Oslo, Norsko (Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo), archiv OT, EW, O – Diverse kartotek for personale og materiell, složka 07 – L0042, L – 0043 - Personalkartotek (Osobní kartotéka nuceně nasazených).

¹⁸⁶ Několik Čechů nasazených na práce v Trondheimu v letech 1942–1943 bylo vyfotografováno na společné tablo norským fotografem Alfem Schröderem. Ukázka viz příloha č. 12.

Pokud se jedná o právní status českých pracovníků, i v Norsku se na základě dochovaných zpráv a svědectví těšili, tak jako v Německu, zvláštnímu postavení. Navzdory jejich slovanskému původu na tom byli v mnohém o dost lépe, než jejich kolegové z Polska a Sovětského svazu. Z Narviku například přicházely zprávy o tom, že Češi mají volnější režim než Poláci a mají právo na svobodný pohyb a styk s obyvateli stejně jako dělníci ze západní Evropy.¹⁸⁷ Skutečnost, že zde bylo na Čechy pohlíženo odlišně, dokládá také skutečnost, že alespoň zpočátku sdíleli společné kasárny s Němci, s nimiž se také dělili takřka o tutéž stravu.¹⁸⁸ Změna však přišla v létě 1943, kdy do tábora dorazilo větší množství norské pracovní síly a české dělníky tak bylo nutné přemístit jinam, s čímž souvisela i poměrně drastická změna k horšímu ve skladbě i kvalitě jídelničky.¹⁸⁹ Na tuto změnu ve zhoršení stravy a celkovém zacházení si mnoho Čechů stěžovalo v dopisech svým blízkým.¹⁹⁰ Vzhledem ke skutečnosti, že byla vojenská polní pošta cenzurována, byly tyto projevy nespokojenosti dle archivních záznamů následně předány vrchnímu velení příslušného stavebního sektoru (např. Oberbauleitung Narvik) a poté centrále OT-Wiking v Oslo a hlavní centrále OT v Berlíně k prošetření.¹⁹¹ Protesty ze strany Čechů evidujeme především právě z oblasti Narviku a dále z Bodø a Fauske. Formálně tak měly být příslušníkům protektorátu nově vydávány stejné potravinové přiděly jako ostatním „cizím pracovníkům“,¹⁹² avšak dle zmiňovaných protestních dopisů a deníkových záznamů nebyly v praxi dodržovány ani tyto směrnice, natož aby se pak jednalo o nějakou rovnoprávnost s Němci.¹⁹³ Stravu čeští pracovníci obvykle označovali za „prasečí šlichtu“, kterou požívali jen s krajním odporem.¹⁹⁴ Zdroj kvalitnější potravy pak především představovaly balíčky z domova, které chodily jednou měsíčně.¹⁹⁵ Jak uvádí Gunnar Hatlehol, Einsatzgruppe Wiking si však stála za svým oficiálním prohlášením, že s Čechy v podstatě není zacházeno o nic

¹⁸⁷ HATLEHOL, G., D., „*Norwegen Einsatz*“ 1940–1945. *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, s. 327.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Tamtéž.

¹⁹⁰ NA v Oslo, Norsko (Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo), archiv OT, EW, E – Sakarkiv 1, E3 – Abt. Arbeitseinsatz, složka E3e – L0013 – Einsatz von Ausländern, Häftl. und Kriegsgefangenen, Tschechische Arbeiter: Klagen über Verköstigung, Urlaub, deutschfeindliche Äusserungen, 17. 8. 1943.

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² NA v Oslo, Norsko (Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo), archiv OT, EW, E – Sakarkiv 1, E3 – Abt. Arbeitseinsatz, složka E3e – L0013 – Einsatz von Ausländern, Häftl. und Kriegsgefangenen, Lebensmittel–Zuweisung für ausl. Arbeiter, vom 21. 11. – 30. 11. 1943.

¹⁹³ HATLEHOL, G., D., „*Norwegen Einsatz*“ 1940–1945. *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, s. 329–330.

¹⁹⁴ ŠEFL, J., s. 9–10.

¹⁹⁵ JOHANSEN, J., H., s. 20.

hůře než s jejich německými kolegy.¹⁹⁶ Za pozornost však stojí fakt, že se stížnostmi, dokonce neoficiálními, nuceně nasazených pracovníků vůbec někdo zabýval. Rok 1943 lze poté s ohledem na celkovou změnu postavení českých dělníků interpretovat jako přelomový.

Češi byli běžně ubytováni v táborových dřevěných barácích, jejichž špatný technický stav a nedostatek vybavení byl znát především na severu země, kde často panovaly silné mrazy a nepříznivé povětrnostní podmínky. Teploty za polárním kruhem kolikrát dosahovaly až k minus 36 stupňům.¹⁹⁷ Pokud jde o oblečení, disponovali čeští dělníci vyvatovanými kožešinovými čepicemi, avšak do práce chodili v naprosto poměrům neodpovídající obuvi, kterou si přivezli z domova. Zimní zateplené dřeváky obdrželi až po podání stížnosti.¹⁹⁸ Celkově byl tedy nedostatek ošacení, především v severních oblastech, poměrně znát. Drsný sever Norska měl však i jisté výhody. Týkalo se to především nákupu ryb, který byl na jihu na potravinové lístky, zatímco na severu byl možný volný prodej, což dělníkům nepochybně usnadnilo přístup k hodnotnější stravě.¹⁹⁹ V porovnání s jižním Norskem či se samotným Německem pak nedocházelo také k tak častému bombardování. V Narviku nasazený Jaroslav Buchtík dokonce uvádí, že nezažili jediný nálet.²⁰⁰ Naproti tomu například v oblasti Mo i Rana, která je položena o něco jižněji, museli být z důvodu bombardování ukryti téměř celý večer v bunkru (v deníku je však uveden pouze tento jediný případ, jednalo se tak nejspíše o výjimečnou situaci).²⁰¹

I zde v Norsku měli nasazení pravidelný táborový režim. Běžný pracovní den začínal většinou budíčkem v šest hodin ráno. Následovala skromná snídaně a nástup do práce. Jednalo se zejména o různé práce v lesích či horách, kde probíhala výstavba potřebných opevnění. Někteří dělníci však mohli například pracovat i v přístavu, v kovárně či občasně jako výpomoc v kuchyni.²⁰² Průměrná pracovní doba byla deset hodin, přičemž se rovněž mohla lišit náročností vykonávané práce. Během dne měli dělníci k dispozici jen jídlo z obvyklého denního přídělu (chléb, máslo, salám) a oběd s večerí obdrželi až po pracovní době.²⁰³ Strava byla většinou spíše skromná, a jak uvádí

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ ŠEFL, J., *Za války v Norsku: vyprávění z totálního nasazení*, s. 9.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 10.

¹⁹⁹ JOHANSEN, J., H., s. 35.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 17.

²⁰¹ *Osobní deník nasazeného Jana Novotného z Nového Kostelce u Tábora, 1942–1943, zápis z neděle, 7. července 1942.*

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ ŠEFL, J., s. 10.

Jan Novotný, často také dosti mizerná.²⁰⁴ Jednalo se o polévku, směs brambor nebo těstovin se zeleninou a trochou masa nebo ryby, která však většinou silně zapáchala.²⁰⁵ Do večerky, která byla v deset hodin,²⁰⁶ pak měli víceméně volno. Dělníci mohli zajít do města, psát domů,²⁰⁷ číst si nebo hrát karty.²⁰⁸ V případě vánočních či velikonočních svátků dostávali přiděly jídla navíc a většinou bylo požitelnější než obvykle. Protože pak tyto svátky představovaly výjimečné události, slavili je všichni dělníci společně, i s vojáky a vedením tábora, jak uvádí dobově psaný záznam z deníku Jana Novotného ze Štědrého večera 1942:

„V 6 h. jsme šli všichni do vyzdobené kantýny a tam jsme měli prýmovou společnou večeři, a pak místo čaje bylo víno a zákusky, toho bylo dost, při tom jsme si zazpívali vánoční písně a lágrfira měl různé řeči, a to kuchař a naši vedoucí. V 9 h jsme se vrátili na cimry, a pak jsme se všichni sešli a zazpívali naší národní hymnu a pak měl Jarka P. krátkou, ale pěknou řeč, po ní jsme drželi dvě minuty ticha pro ty, co bojují pro naše dobro. Potom jsme se bavili mezi sebou až do půlnoci. Venku byla obleva a velký vítr.“²⁰⁹

Dle všední povahy tohoto úryvku lze téměř tvrdit, že popírá veškeré zveřejněné zprávy o podmínkách nuceně nasazených dělníků. Jak je to možné? Vedení tábora bylo pravděpodobně velmi benevolentní a svou roli jistě sehrál i fakt, že bylo období vánočních svátků. Ty nejspíše v tomto případě představovaly, alespoň na chvíli, jisté „zakopání válečné sekery“. Z ostatních záznamů z tohoto deníku je však patrné, že režim v této konkrétní oblasti (Mo i Rana) byl celkově relativně volný (viz níže – vztahy s místními obyvateli a možnost vzájemných návštěv). Toto následně potvrzuje fakt, že i během druhé světové války se můžeme setkat s výjimkami v podobě lidského zacházení a určité míry tolerance a pochopení.

Co se týče výplatních sazeb,²¹⁰ mzdové poměry mezi českými a německými dělníky byly na základě tzv. Ausländer Bautarif-Nord odlišné. Dle výplatních dokumentů firmy Hoch und Tiefbau z března 1943 z oblasti Trondheimu obdržel

²⁰⁴ *Osobní deník nasazeného Jana Novotného z Nového Kostelce u Tábora, 1942–1943*, zápis např. ze středy, 5. května 1943.

²⁰⁵ Tamtéž, zápis z neděle, 4. dubna 1943.

²⁰⁶ Tamtéž, zápis ze 14. listopadu 1942.

²⁰⁷ Nejen čeští dělníci měli možnost dopisovat si se svoji rodinou a přáteli. Doručování korespondence zprostředkovávala německá vojenská pošta a byla kontrolována cenzurou.

²⁰⁸ *Osobní deník nasazeného Jana Novotného z Nového Kostelce u Tábora, 1942–1943*, zápis např. z 15. – 17. dubna 1943.

²⁰⁹ Tamtéž, zápis ze Štědrého dne 1942.

²¹⁰ Německý mzdový systém je však velice složitý a průměrnou mzdu bylo tak poměrně těžké odvodit.

průměrný český dělník 7 RM za den, tedy 49 RM za týden (přibližně 98 NOK - pro srovnání: čistě hypoteticky by si za tuto sumu mohl dle dobových cen potravin koupit 192 chlebů),²¹¹ zatímco Němec si vydělal za stejnou dobu 8, resp. 56 RM.²¹² Čeští dělníci měli k dispozici ještě tzv. Wehrsold, neboli měsíční příspěvek (30 RM).²¹³ Možnost dovolené byla na severu Evropy spíše vzácností, a i navzdory mnohým žádostem bylo vyhověno v podobě mimořádného povolení jen hrstce z nich. Stejně jako v Německu pak díky dovoleným docházelo i přes německá protiopatření k útěkům. Do října roku 1943 se ze své vlasti nevrátilo 20 Čechů a přímo z Norska je poté zaznamenán útek několika dalších osob (především do Švédska, jeden z nasazených na práce v Trondheimu, Jan Jansa, se útekem přes Švédsko následně dostal až do československé armády ve Velké Británii)²¹⁴ i během roku 1944.²¹⁵ Mezi českými dělníky se však nejednalo o masový jev.

Jak již bylo poznamenáno v předešlé kapitole, z mnoha důvodů bylo pro české dělníky výhodnější dostat se na práce do Říše, kde panovalo mírné podnebí, a kde se mohli, alespoň oficiálně, těšit stejnému zacházení jako němečtí pracovníci. Životní podmínky jim však poměrně značně ztěžovalo chování místních obyvatel, což v případě Norska rozhodně nelze tvrdit. Po dosti náročné cestě představoval prvotní kontakt s místními obyvateli v naprosto cizí, Němci ovládané zemi, nejspíše vcelku příjemné překvapení. Důvodem solidárního vztahu Norů k českým dělníkům byla společná zkušenost okupace a rovněž osoby Reinharda Heydricha, který nakrátko během roku 1941 působil také v Norsku.²¹⁶ Nasazený Jiří Svoboda z Prahy ve svém vyprávění dokonce poznamenává, že „je zajímavé, že za 2. světové války byli i NOROVÉ ve své zemi považováni u Němců za cizince podobně jako my! [Češi].“²¹⁷ Dle této poznámky

²¹¹ *Statistisk årbok for Norge, 1943–1945*, Oslo 1946, s. 318 <https://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/1943-1945.pdf>.

²¹² NA v Oslo, Norsko (Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo), archiv OT, EW, F – Oberbauleitung, Fa – OBL-Drontheim/Mittelnorwegen/Nord-West: Korrespondanse og regninger fra diverse firma, složka Faa – L0027, firma Hoch u. Tiefabu, Abschlusszahlung, 26. 3. 1943.

²¹³ HATLEHOL, G., D., „*Norwegen Einsatz*“ 1940–1945. *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, s. 331.

²¹⁴ Příběh sepsal dr. Zdenko Maršálek na webu o nuceně nasazených Čechích. MARŠÁLEK, Z., *Jan Jansa z nasazení v Norsku do čs. Armády v Británii* https://noraci.cz/pribeh/_trashed/ [cit. 26. 7. 2020].

²¹⁵ JOHANSEN, J., H., *Tsjekkiske tvangsarbeidere i Norge under 2. verdenskrig*, Oslo 2017, s. 41.

²¹⁶ Výpovědi nasazených Josefa Práška, in: JOHANSEN, J., H., s. 14, a Ludvíka Haláska, in: *Vzpomínky z totálního nasazení v Norsku*, 2. března 1998 v Havířově, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě. Heydrich byl během návštěvy v Norsku přítomen tzv. melkestreiken neboli mléčné stávce dělníků pracujících na výstavbě železnice v Oslo.

²¹⁷ *Ani Švejk to tenkrát neměl lehké...* Na totální nasazení do severního Norska vzpomíná Jiří Svoboda z Prahy. Zaznamenal a upravil: Karel Jirgl, Polička–Bořiny, datum neznámé, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.

tedy Němci v praxi přistupovali i k Norům stejně jako k zahraničním dělníkům, což vzájemnou náklonost Čechů a Norů pravděpodobně ještě zintenzivnilo. Mezi oběma národy, které se tak nacházely na stejné lodi, vznikala v mnoha případech i tak velice blízká přátelství, že Norové Čechům v podstatě nahrazovali jejich vlast.²¹⁸ Vzhledem k povolení, které českým dělníkům umožňovalo svobodný pohyb, Češi často trávili svůj volný čas s Nory; podnikali různé výlety, vyjížděly na kolech²¹⁹ či byly organizovány vzájemné fotbalové zápasy.²²⁰ Jan Šefl vypráví, že jej jedna norská rodina pravidelně zvala na nedělní oběd.²²¹ Jan Novotný ve svém deníku dokonce poznamenává, že Norové je občas navštěvovali i v pracovních táborech! „Večer jsme tady měli návštěvu, Nory v naší cimře, a v druhé dívky ze zastávky, byla legrace, tančili jsme.“²²² Toto může znamenat, že buď probíhala společná setkání velmi diskrétně, anebo že němečtí dozorcí byli v tamních kasárnách poměrně značně tolerantní, což se však pochopitelně mohlo lišit tábor od tábora. Místní také Čechům příležitostně obstarávali drobné dárky v podobě jídla či cigaret.²²³ Pokud jde o způsob komunikace, Jan Šefl uvádí, že se vzájemně domlouvali „posunky a i tou trochou němčiny“, jež tento nasazený znal.²²⁴ Je však pravděpodobné, že si Češi postupem času základní norská slovíčka osvojili (Jan Novotný si ve svém deníku například vedl něco jako malý slovníček – viz příloha č. 2). Kromě společně stráveného času s tamními obyvateli využilo mnoho Čechů v době osobního volna (většinou čtvrtou až pátou neděli)²²⁵ také možnosti objevovat krásy norské přírody, v zimě například vyrazit na lyže, v létě se koupat v moři či si vyjet na výlet do okolních fjordů. Jeden z takových dnů popisuje i v Narviku nasazený Jaroslav Malý, který si později po válce vzal za manželku jedno z norských děvčat.

„4. červen. Zcela malá výprava, 2 Češi s jedinečným průvodcem a sportovcem, s norským děvčetem [budoucí žena nasazeného]. Ráno v devět jsme vyjeli. Pouze dvě stanice. Výstup s lyžemi na ramenou trval asi hodinu. [...] Nyní se nám skýtá pohled, na který se nezapomíná. Pohádkový obraz! [...] Nemluvíme, stojíme jako očarováni touto přírodní nádherou. Všude hrobové ticho, nikde

²¹⁸ Nasazený NOVÁK, Milo, zpráva ze *Šestého setkání Českomoravských občanů na nucených pracích v Norsku od r. 1942 do r. 1945*, 1995, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.

²¹⁹ JOHANSEN, J., H., s. 23.

²²⁰ *Osobní deník nasazeného Jana Novotného z Nového Kostelce u Tábora, 1942–1943*, zápis z neděle, 30. května a 3. června 1943.

²²¹ ŠEFL, J., s. 10.

²²² Tamtéž.

²²³ ŠEFL, J., s. 6.

²²⁴ Tamtéž, s. 10.

²²⁵ JOHANSEN, J., H., s. 20, ŠEFL, J., s. 10.

stopy po něčem živém. Člověk se cítí, jako by byl králem ve své zemi. Nezávislý na nikom. Nezávislost, svoboda, volnost! [...] Byl to jeden z nejkrásnějších dnů v mém životě. Bude to věčná památka na krásnou zem.“²²⁶

Výlet na nedaleký ostrůvek v místě nasazení popisuje ve svém deníku i Jan Novotný: „...a tak jsme konečně vyrazili zas na moře. Byla krásná tichá voda, a tak jsme si vlezli 4 na lodičku a odpluli od kraje. Již dávno byla naše touha se podívat na druhou stranu, 12 km vody. Tam byla krásná jízda, a to jsme jeli zvesela a za 1¾ jsme dorazili ke břehu. Upevnili loďku, aby nám ji voda neodnesla a vykročili na novou pevninu. Lidem to bylo divné, odkud jsme, ale brzy jsme byli kamarádi. Vylezli [jsme] na jednu horu a trochu to obešli, krásná krajina, ale chudá. K 6. hodině jsme posvačili mléko a sušenky a ubírali jsme se k domovu [...]“²²⁷

Úryvky popisující seznámení s okolní přírodou působí, jako kdyby se vůbec nejednalo o životu nebezpečnou povinnost pro Říši. Tyto společně trávené radostnější chvíle, nejen s nově získanými norskými přáteli, tak pro Čechy představovaly nepochybně možnost alespoň na chvíli uniknout od každodenní reality nuceného nasazení, která v drsném Norsku daleko od domova nebrala konce.

Co se týče vzájemných vztahů s ostatními „cizími“ dělníky na pracovišti, Jan Novotný například označuje Poláky za „holotu, která málo pracuje.“²²⁸ Ostatní dostupné prameny však bližší pohled bohužel nenabízejí.

Důležitou roli hrála také otázka kolektivní identity. Ve zcela nehostinných podmínkách se utvářelo svým způsobem nové společenství, zakládající se na sdílených zkušenostech nuceného nasazení, které museli čeští dělníci společně překonávat vzájemnou pomocí a solidaritou. „Společný nepřítel“ dal vzniknout mnohým vlasteneckým, někdy až revoltujícím, básním či písním, které Čechům pomohly zavzpomínat na vlastní domov a přečkat toto strastiplné období. Tyto pocity výstižně zrcadlí úryvek z básně *Donucený chléb*:

„Kafe s bromem pak pít už nebudem, na práci pro Němce se vykašlem. S radostí odjedem, na vše zapomenem. Však my se vrátíme zas do Čech zpátky, až budou

²²⁶ *V horách za polárním kruhem*. Úryvek z vyprávění Jaroslava Malého o Norsku, in: JOHANSEN, J., H., s. 38.

²²⁷ *Osobní deník nasazeného Jana Novotného z Nového Kostelce u Tábora, 1942–1943*, zápis z neděle, 4. července 1943.

²²⁸ Tamtéž, zápis z 5. května 1943.

tam u nás Boží svátky. Pak my zas při pití o všem zazpíváme, doma si vepřovou a knedlík dáme.“²²⁹

Povětšinou strávili čeští dělníci v Norsku dva roky, což byla stanovená základní pracovní doba. Avšak například v Narviku totálně nasazený Karel Jirgl pobýval na severu téměř tři roky!²³⁰ V lednu 1945 se na norském území nacházelo přibližně 700 Čechů,²³¹ kteří byli postupně československými úřady repatriováni zpět do své rodné vlasti. Návrat byl však poměrně dosti komplikovaný a někteří se dostali domů až v září téhož roku.²³² Zpáteční cesta těch, kteří byli nasazeni v Trondheimu, probíhala v rámci dvou etap (srpen, září 1945) přes Oslo, Brusel, Paříž, Mnichov a Plzeň, ze které se následně dopravovali již do svých domovů.²³³ Cesta nazpět pro Čechy znamenala konec útrapám nuceného nasazení a zároveň očekávání brzkého shledání s rodinou a kamarády. Na druhé straně se však museli loučit s novými norskými přáteli a krásou této země. Radostnou poválečnou atmosféru popisuje během srpnového návratu Ludvík J. Halásek, který byl na práce nasazen v Narviku:

„Po skončení války to byla cesta z Narviku kolem Lofot, které byly ozářené slunkem a tím více vynikala jejich krása. Dále pak cesta vlakem z Trondheimu do Oslo, kdy nás na každém nádraží čekaly skupiny Norů, zpívalo se a tancovalo, protože naši chlapi měli s sebou hudební nástroje a vytvořili kapelu. Přednostové stanic podávali už předem hlášení, kdo přijede a tak nás čekalo vždy přivítání. Vagony jsme měli popsané nápisy „At’ žije ČSR – at’ žije Norsko“, „Vi reiser hjem fra Narvik til Praha“ [Vracíme se z Narviku domů do Prahy], Vive Håkon VII. [At’ žije král Håkon VII.].“²³⁴

²²⁹ *Skládanky z cest, z lodí a lágrů a vůbec nasazení na práce za války totálně trpících při transportování loděmi ve válečném prostředí, 1942–1943*, in: ŠEFL, J., s. 19.

²³⁰ Konkrétně 33 měsíců. *K. Jirgl o totálním nasazení*, in: periodikum Českého svazu bojovníků za svobodu Národní osvobození, datum vydání neznámé (pravděpodobně 1995 – 50. výročí konce druhé světové války), soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.

²³¹ HATLEHOL, G., D., „*Norwegen Einsatz*“ 1940–1945. *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, s. 332.

²³² Nasazený LINK, Jaroslav, *Dopis panu Ivanu Švecovi*, Jasenná 1998, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.

²³³ Nasazený NOVÁK, M., zpráva ze *Šestého setkání Českomoravských občanů na nucených pracích v Norsku od r. 1942 do r. 1945*, 1995, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.

²³⁴ Nasazený HALÁSEK, Ludvík J., *Vzpomínky z totálního nasazení v Norsku*, 2. března 1998 v Havířově, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.

4.1 Po válce

Zkušenost nuceného nasazení znamenala pro mnohé ztracené mládí,²³⁵ avšak na druhou stranu jim tento válečný zážitek přinesl přátelství (jak na české, tak norské straně) na celý život. Silné pouto, které vzniklo mezi těmito dvěma národy během válečných let, zůstalo i po válce. Mnoho bývalých nasazených si se svými norskými přáteli vyměňovala korespondenci a několikrát je i navštívilo a zavzpomínalo s nimi na staré časy, jako například Jaroslav Link z Jasenné:

„No já udržuji s Nory dopisování 50 let a také jsem tam byl u Norů na návštěvě v roce 1993. Bylo to přivítání takové srdečné, až jsem se rozbrečel.“²³⁶

Problém však po návratu z dalekého severu nastal v souvislosti s morálním a politickým uznáním a otázkou odškodnění. Nuceně nasazení, především ti čeští, nepředstavovali skupinu osob, na které by byla v rámci poválečné kompenzace zaměřena větší pozornost. Jistou nadějí byla pro nasazené organizace *Svaz nuceně nasazených českých občanů*, jejímž cílem bylo sjednocovat všechny jedince, kteří byli na práce deportováni jak do Říše, tak i na jiná okupovaná území. Avšak ještě ani v roce 2000 nebyla na českém území přijímáním žádostí o finanční náhradu pověřena žádná instituce. Důvodem byla probíhající jednání s německou stranou, která se však dle Ministerstva zahraničních věcí snažila jednotlivé kategorie poškozených co nejvíce zúžit.²³⁷ Problém začalo Německo důkladněji řešit až v roce 2000, kdy byl za tímto účelem založen zvláštní fond na vyplacení humanitárních příspěvků bývalým nuceně nasazeným.²³⁸ Mnozí se však této satisfakce již nedočkali.

Během války vzniklé přátelství vyústilo začátkem osmdesátých let ve společné srazy pamětníků, neboli „Noráků“, jak si bývalí nuceně nasazení Češi přezdívali. Společná setkání, která se od roku 1992 konala v Havlíčkově Brodě, pokračovala i v následujících letech. Organizaci měl na starost pan Ivan Švec.²³⁹ Jednotlivých srazů se účastnili i rodinní příslušníci pamětníků a u příležitosti

²³⁵ *Vzpomínky kamarádů na totální nasazení za 2. svět. války na práci do Říše*, datum neznámé, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.

²³⁶ Nasazený LINK, J., *Dopis panu Ivanu Švecovi*, Jasenná 1998, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.

²³⁷ *Dopis adresovaný panu Zdeňkovi Kunštátskému*, Ministerstvo zahraničních věcí, v Praze dne 21. února 2000, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.

²³⁸ KNIGGE, V., LÜTTGENAU, R. G., WAGNER, J. CH, s. 155.

²³⁹ *Osobnost měsíce: Ivan Švec*, in: Havlíčkobrodské listy, květen 2011
http://m.muhb.cz/assets/File.ashx?id_org=3782&id_dokumenty=828423.

jubilejního setkání v roce 2000 (viz příloha č. 13) také vojenský atašé a norská velvyslankyně.²⁴⁰ Zkušenost nuceného nasazení tak umožnila sblížení a následné prohloubení vzájemných česko-norských vztahů a společný pohled na tento válečný zážitek. Poslední sraz těchto „Noráků“ se konal v roce 2005. Ve stejném roce obdržel pan Ivan Švec od těchto bývalých nuceně nasazených děkovný list (viz příloha č. 14) a v roce 2002 čestné vyznamenání od Norského velvyslanectví (viz příloha č. 15).

²⁴⁰ O tomto setkání poreferoval i bývalý nasazený Karel Jirgl. JIRGL, K., *Okupaci prožili v Norsku a Setkání Noráků*, in: Národní osvobození, datum vydání neznámé, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.

5. Statistiky, návrat, současný pohled

Během válečných let 1939–1945 bylo na území Říše celkem nasazeno přibližně 13,5 milionu zahraničních dělníků (8,4 mil.), válečných zajatců (4,6 mil.) a vězňů (1,7 mil.), přičemž zhruba 80 – 90% je možné považovat za nuceně nasazené.²⁴¹ Pokud připočteme k tomuto množství ještě počet pracujících v okupovaných oblastech, dostaneme se až ke 20 milionům osob. Nejvíce nuceně nasazených v rámci říšských hranic pocházelo ze Sovětského svazu (4 725 000), následovali Francouzi (2 335 000), Poláci (1 900 000) a Italové (1 455 000). Čechů bylo přibližně 355 000. Nejméně dělníků (30 000) přišlo za prací do Říše ze Švýcarska a ze satelitního Bulharska.²⁴² Průměrný věk nasazených byl 24 let a nejvíce dělníků pracovalo v průmyslu a zemědělství.²⁴³ Počet nasazených, pro něž se nucená práce na území Říše stala osudnou, se pohybuje okolo 2,7 milionu.

Koncem války se na celém území Evropy nacházelo přibližně 11,1 milionů osob,²⁴⁴ které čekaly na repatriaci do rodné vlasti. Tato nedobrovolná pracovní síla byla Spojenci označována jako tzv. displaced persons (DP), tedy zavlčené či vysídlené osoby, de facto lidi bez domova. Organizaci repatriačního procesu zajišťovala organizace UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*), jež byla založena spojeneckými silami již během války (1943). Bývalí nasazení (nyní DP) byli shromažďováni ve sběrných táborech, kde byli rozděleni do skupin dle státního občanství a následně podrobeni lékařským prohlídkám.²⁴⁵ I přes to, že proces návratu značně zkomplikovala během války poškozená dopravní infrastruktura, podařilo se do konce září 1945 dopravit téměř 10 milionu lidí zpět do jejich domovů. Jak bylo již poznamenáno v předešlé kapitole, bývalým nuceně nasazeným se po válce nedostalo žádného morálního uznání, ani finanční kompenzace. Nucená práce představovala pro Německo vytěsněné téma, v popředí stálo především vlastní trauma v podobě vypořádávání se s nedávnou nacistickou minulostí. Pozornosti se tomuto problému dostalo až na sklonku století, kdy byla v roce 2000 založena nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ (*Erinnerung, Verantwortung und Zukunft – EVZ*) za účelem zprostředkování finančního odškodnění bývalým nuceně nasazeným, kteří se

²⁴¹ SPOERER, M., s. 214.

²⁴² Tamtéž.

²⁴³ Tamtéž, s. 215 – 217.

²⁴⁴ HAVLÍKOVÁ, J., s. 133.

²⁴⁵ Tamtéž.

s komplikacemi a nepochopením potýkali i ve své rodné vlasti.²⁴⁶ Uznání v podobě peněžní náhrady se však většina již nedožila.

Co se týče současného pohledu na problematiku nuceného nasazení v době druhé světové války, pokládá Německo po dlouhodobých právních sporech věc odškodnění nacismem poškozených jedinců za uzavřenou.²⁴⁷

Pokud jde o pohled na fenomén nucené práce v rámci norského diskurzu, většina historiků se v dnešní době zabývá otázkou kolaborace, zejména pak ve vztahu k tuzemským firmám, které německým plánům vyšly vstříc v podobě dobrovolné spolupráce za účelem vlastního profitu z následného vykořisťování nasazených dělníků. Nejčastěji se o podpoře nucené práce hovoří ve spojitosti se společností Norských státních drah (NSB), jež se podílela na masivním využívání pracovní síly v podobě sovětských válečných zajatců při výstavbě polární železnice (Polarjernbanen) na severu země a významně tak ovlivnila jejich budoucí existenci.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 157.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 233.

6. Závěr

V úvodu této práce jsem si položila tři zásadní otázky: Jaké konkrétní záměry měl Hitler s Norskem? Proč nacisté posílali dělníky i na toto území? A jaká byla kvalita života nuceně nasazených Čechů v této zemi? Na základě analýzy pramenů a odborné literatury jsem se je poté v průběhu práce pokusila zodpovědět.

Důvodem nacistické okupace Norska a následného masivního využívání nucených pracovních sil v této zemi byl strategický význam tohoto území. Hitler byl přesvědčen, že v rozhodujícím okamžiku bude hrát tato severská země klíčovou roli v obraně, kterou měl představovat systém opevnění *Festung Norwegen* po celé délce norského západního pobřeží. Z této skutečnosti poté vyplývá, že Norsko mělo vzhledem ke své důležitosti v německých plánech výjimečné postavení. Okupační politika zde zpočátku přispěla díky válečným investicím k výraznému snížení nezaměstnanosti, avšak významná část práceschopné populace odcházela i přes značná rizika za lepšími podmínkami do Německa. Dobrovolnému odchodu bylo však již během roku 1941 cíleně zamezováno vzhledem k nedostatku místní pracovní síly. Z tohoto důvodu byli nacisté nuceni přistoupit k masivnímu přísunu zahraničních dělníků ze všech koutů okupované Evropy. Skutečnost, že bylo norským dělníkům zabráněno v možnosti odejít za prací do Říše, činí z této země v podstatě výhradního importéra zahraniční pracovní síly, což v rámci obsazeného evropského prostoru bylo unikátním případem.²⁴⁸ Vedle klíčového strategického významu tak Norsko zastávalo úlohu důležitého „dovozce“ lidských zdrojů. Jedná se tak o čistě norské specifikum.

Nedostatek norských pracovníků byl příčinou nucených odvodů na sever mimo jiné i českých dělníků z Protektorátu Čechy a Morava. Analýze podrobené dobové prameny osobní povahy, nashromážděná archivní data a poznatky z odborné literatury následně reflektují každodenní život těchto nuceně nasazených Čechů. Na základě těchto materiálů a vzájemného srovnání se situací v Německu lze konstatovat, že nucená práce na norském území byla, s výjimkou klimatických podmínek, relativně snesitelnější a bezpečnější, nežli na území říšském. Důvodem byl zejména rozdíl ve vztahu místních obyvatel k nasazeným. Zatímco v oblasti hranic Třetí říše lze hovořit ve většině případů spíše o odměřenosti, založené na ideji rasové nadřazenosti, v Norsku byli místní, z důvodu společné zkušenosti okupace, vůči nasazeným solidární a v mnoha ohledech nápomocní. Pokud jde o míru bezpečnosti, ta je samozřejmě velmi relativní,

²⁴⁸ SPOERER, M., s. 56.

avšak poměrně zásadním faktorem, hrající v neprospěch lokalit na území Říše, byly nálety, které byly v porovnání s Německem v Norsku méně intenzivní a na severu země k nim téměř nedocházelo. Primární zdroje pak současně vyvracejí oficiální německé pracovně-právní směrnice ve vztahu k českým dělníkům, kteří měli mít do jisté míry stejné postavení jako Němci. Toto nařízení však platilo, většinou ale pouze formálně, výhradně na území Třetí říše. Obecně tak byly německé stanovy velice často porušovány.

Na téma této bakalářské práce by vzhledem k velkému potenciálu v podobě doposud nezpracovaných pramenů mohlo být navázáno v diplomové práci, která by tak nabídla hlubší a detailnější analýzu problematiky nuceně nasazených Čechů v Norsku.

Seznam použité literatury

Prameny

Archivní dokumenty

- Státní archiv v Oslo, Norsko (Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo), archiv Organizace Todt (OT), Einsatzgruppe Wiking, O – Diverse kartotek for personale og materiell, složka 07 – L0042, L – 0043 – Personalkartotek (Osobní kartotéka nuceně nasazených).
- Státní archiv v Oslo, Norsko (Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo), archiv Organizace Todt (OT), Einsatzgruppe Wiking, E – Sakarkiv 1, E3 – Abt. Arbeitseinsatz, složka E3e – L0013 – Einsatz von Ausländern, Häftl. und Kriegsgefangenen, Neueinsatz von Tschechen in der Zeit vom 1. 11. 42–23. 2. 43.
- Státní archiv v Oslo, Norsko (Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo), archiv Organizace Todt (OT), Einsatzgruppe Wiking, E – Sakarkiv 1, E3 – Abt. Arbeitseinsatz, složka E3e – L0013 – Einsatz von Ausländern, Häftl. und Kriegsgefangenen, Tschechiche Arbeiter: Klagen über Verköstigung, Urlaub, deutschfeindliche Äusserungen, 17. 8. 1943.
- Státní archiv v Oslo, Norsko (Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo), archiv Organizace Todt (OT), Einsatzgruppe Wiking, E – Sakarkiv 1, E3 – Abt. Arbeitseinsatz, složka E3e – L0013 – Einsatz von Ausländern, Häftl. und Kriegsgefangenen, Lebensmittel–Zuweisung für ausl. Arbeiter, vom 21. 11. – 30. 11. 1943.
- Státní archiv v Oslo, Norsko (Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo), archiv Organizace Todt (OT), Einsatzgruppe Wiking, F – Oberbauleitung, Fa – OBL- Drontheim/Mittelnorwegen/Nord-West: Korrespondanse og regninger fra diverse firma, složka Faa – L0027, firma Hoch u. Tiefabu, Abschlagszahlung, 26. 3. 1943.

Memoáry a deníky

Publikované

- *Dopis adresovaný panu Zdeňkovi Kunštátskému*, Ministerstvo zahraničních věcí, v Praze dne 21. února 2000, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.
- BÍLEK, J., *My, nasazení na nucené práce ve druhé světové válce. Z dopisů, vyprávění a dokumentů některých nasazených získaných v roce 2003*, sborník Svazu nuceně nasazených, Žďár nad Sázavou 2004.
- JIRGL, K., *K. Jirgl o totálním nasazení*, in: periodikum Českého svazu bojovníků za svobodu Národní osvobození, datum vydání neznámé (pravděpodobně 1995 – 50. výročí konce druhé světové války), soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.

- JIRGL, K., *Okupaci prožili v Norsku a Setkání Noráků*, in: Národní osvobození, datum vydání neznámé, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.
- JOHANSEN, J., H., *Tsjekkiske tvangsarbeidere i Norge under 2. verdenskrig*, Oslo 2017.
- ŠEFL, J., *Za války v Norsku: vyprávění z totálního nasazení*, Rožmitál pod Třemšínem 2009.

Nepublikované

- *Osobní deník nasazeného Jana Novotného z Nového Kostelce u Tábora, 1942–1943*, soukromý archiv příbuzných.
- *Vzpomínky kamarádů na totální nasazení za 2. svět. války na práci do Říše*, datum neznámé, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.
- HALÁSEK, L., J., *Vzpomínky z totálního nasazení v Norsku*, 2. března 1998 v Havířově, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.
- LINK, J., *Dopis panu Ivanu Švecovi*, Jasenná 1998, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.
- LINK, J., *Dopis panu Ivanu Švecovi*, Jasenná 1998, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.
- NOVÁK, M., *Šesté setkání Českomoravských občanů na nucených pracích v Norsku od r. 1942 do r. 1945*, in: Národní osvobození, 1995, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.
- SVOBODA, J., *Ani Švejk to tenkrát neměl lehké...* Na totální nasazení do severního Norska vzpomíná Jiří Svoboda z Prahy, zaznamenal a upravil: Karel Jirgl, Polička–Bořiny, datum neznámé, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.

Sekundární literatura

Monografie

- GRIMNES, O., K., *Norge under andre verdenskrig 1939–1945*, Oslo 2018.
- HAVLÍKOVÁ, J., *Im Totaleinsatz*, Praha 2008.
- HROCH, M., KADEČKOVÁ, H., BAKKE, E., *Dějiny Norska*, Praha 2005.
- JOHANSEN, J., H., *Tsjekkiske tvangsarbeidere i Norge under 2. verdenskrig*, Oslo 2017.
- MAINUŠ, F., *Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939–1945*, Brno 1970.
- NØKLEBY, B., *Hitlers Norge. Okkupasjonsmakten 1940–1945*, Norge 2016.
- PLATO V. A, LEH, A., THONFELD, CH., *Hitler's Slaves, Life Stories of Forced Labourers in Nazi Occupied Europe*, Oxford 2010.
- POHL, D., SEBTA, T., *Zwangsarbeit in Hitler's Europa*, Berlín 2013.

- SPOERER, M., *Nucené práce pod hákovým křížem*, Praha 2005.
- BLAINE, T., *Hitlerovi inženýři*, Praha 2015.

Články

- ANDERSEN, K., G., *Teknisk æresoppdrag av høyeste orden*, in: *Historisk Tidsskrift*, roč. 97, Oslo 2018, s. 206-223.
- FRØLAND, H., O., *Nazi Germany's financial exploitation of Norway during the occupation, 1940–1945*, in: BOLDORF, M., OKAZAKI, T., *Economies under Occupation. The hegemony of Nazi Germany and Imperial Japan in World War II*, New York 2017.
- FRØLAND, H., O., *Organisation Todt som byggherre i Norge*, in: *Historisk Tidsskrift*, roč. 97, Oslo 2018, s. 167-188.
- GOGL, S., *Profittsøken uten kontroll?*, in: *Historisk Tidsskrift*, roč. 97, Oslo 2018, s. 224-239.
- FRØLAND H., O., HATLEHOL, G., D., INGULSTAD, M., *Regimenting Labour in Norway during Nazi Germany's Occupation*, in: *Unabhängige Historikerkommission zur Aufarbeitung der Geschichte des Reichsarbeitsministeriums in der Zeit des Nationalsozialismus*, Berlín 2017.
- HATLEHOL, G., D., *Einsatzgruppe Wiking og kampen om arbeidskraft 1942–1945*, in: *Historisk Tidsskrift*, roč. 97, Oslo 2018, s. 240-255.
- HINGAROVÁ-VLKOVÁ, V., MARŠÁLEK, Z., *Kartotéka totálně nasazených v Norsku. Dokumenty Organizace Todt a evidence zahraničních dělníků v Norsku z let 1940–1945*, in: *Paměť a dějiny 1/2020*, Praha 2020, s. 106–109.
- NICKELSEN, T., WESTILE, B., *Intervju med Bjørn Westlie, NSB tiet om brutal historie og slapp gransking ; slavearbeid på Nordlandsbanen*, in: *Apollon*, roč. 28, Oslo 2018, s. 53-57.
- SÆVERAAS, T. E., *OT, Wehrmacht og byggingen av Festung Norwegen*, in: *Historisk Tidsskrift*, roč. 97, Oslo 2018, s. 189-205.
- SPOERER, M., FLEISCHHACKER, J., *Forced Laborers in Nazi Germany: Categories, Numbers and Survivors*, in: *The Journal of Interdisciplinary History*, roč. 33, Cambridge Massachusetts 2002, s. 169-204.

Disertační práce

- HATLEHOL, G., D., „*Norwegen Einsatz*“ 1940–1945. *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, nepublikovaná disertační práce, Trondheim 2015

Katalogy

- KNIGGE, V., LÜTTGENAU, R. G., WAGNER, J. CH., *Nucená práce. Němci, nuceně nasazení a válka*, katalog mezinárodní putovní výstavy, Praha 2014.
- Katalog výstavy *GROSSRAUM. Organisasjon Todt og Tvangsarbeid i Norge 1940–1945*, GROSSRAUM, *De bygget landet*. Oslo 2017.7

Internetové zdroje

- *Handbook of the Organisation Todt*, Londýn 1945. Dostupné na <https://archive.org/details/HandbookOfTheOrganisationTODTOTUK1945>
- Periodikum *Pestrý týden*, ročník 15, číslo 16, Praha 1940, str. 4. Digitální knihovna Kramerius <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:b2f20dd8-435d-11dd-b505-00145e5790ea?page=uuid:5fbd79e7-435f-11dd-b505-00145e5790ea>.
- THJØMØE, S., L., *Krigskollaboratører eller jernbaneingeniører? På sporet av NSBs samarbeid med tyskerne om byggingen av Nordlandsbanen under andre verdenskrig*, disertační práce, Trondheim 2013. Dostupné na https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/handle/11250/243119/637959_FULLTEXT01.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- HAASE, P., T., RAUSCHENBERGER, J., *Zwangsarbeit im Landkreis Wasserburg a. Inn 1939–1945, Eine Geschichte des nationalsozialistischen „Ausländereinsatzes“ in Oberbayern*, Wasserburg 2019. Dostupné na <https://www.wasserburg.de/fileadmin/Dateien/Dateien/Stadtarchiv/Vermittlungsarbeit/Haase-Rauschenberger-Zwangsarbeit-StadtAWS.pdf>
- NJØLSTAD, O., *Motstand*, in: *Norgeshistorie*: <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/1714-motstand.html> [cit. 25. 11. 2015].
- *Norge, Tyskland og nazismen. Hvorfor vokste nazismen frem i Tyskland og Norge?* <https://www.daria.no/skole/?tekst=14146> [22. 5. 2013].
- *Polarjernbanen* <https://www.totalkrig.no/artikkel/polarjernbanen> [cit. 19. 2. 2019].
- International Labour Organization, CO29 - Forced Labour Convention, 1930 (No. 29) https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTUMENT_ID,P12100_HISTORICAL:312174,Y:NO
- SCHULZ, B., *Wie aus Gastarbeitern Zwangsarbeitern wurden, Tödlicher Dienst am Volk: Unter Adolf Hitler lebte die Wirtschaft von erzwungener Migration. Viele Menschen starben in den Arbeitslagern* <https://www.zeit.de/wissen/2010-11/migration-hitler-drittes-reich> [cit. 23. 11. 2010].

- *The Speer Plan in Action. Mobilizing Reservoirs of Men and Materials. Hitler's new Drive for Victory*, in: *The Times*, Londýn 7. září 1942. Dostupné na <https://www.thetimes.co.uk/archive/article/1942-09-07/5/11.html?region=global#start%3D1942-01-01%26end%3D1942-12-30%26terms%3DSpeer%26back%3D/tto/archive/find/Speer/w:1942-01-01%7E1942-12-30/1%26next%3D/tto/archive/frame/goto/Speer/w:1942-01-01%7E1942-12-30/2>.
- *Wirtschaft und Statistik 1943, Januar. Herausgegeben vom Statistischen Reichsamte*, s. 24. Dostupné na https://www.statistischebibliothek.de/mir/servlets/MCRFileNodeServlet/DEAusgabe_derivate_00001108/Wirtschaft_und_Statistik-1943-01.pdf.
- *Statistisk årbok for Norge, 1943–1945*, Oslo 1946, s. 318. Dostupné na <https://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/1943-1945.pdf>
- MARŠÁLEK, Z., *Jan Jansa z nasazení v Norsku do čs. Armády v Británii* https://noraci.cz/pribeh/_trashed/ [cit. 26. 7. 2020].
- *Osobnost měsíce: Ivan Švec*, in: Havlíčkobrodské listy, květen 2011 http://m.muhb.cz/assets/File.ashx?id_org=3782&id_dokumenty=828423.
- <https://nordic.ff.cuni.cz/cs/veda-a-vyzkum/granty-a-projekty/1286-2/>
- <https://noraci.cz/>
- <https://www.tekniskmuseum.no/grossraum>
- <https://www.zwangsarbeit-archiv.de/cs/zwangsarbeit/zwangsarbeit/zwangsarbeit-begriffe/index.html>
- https://military.wikia.org/wiki/Organisation_Todt
- https://no.wikipedia.org/wiki/Sovjetiske_fanger_i_Norge_under_andre_verdenskrig#Tvangsarbeidere_i_Norge,_antall_og_kategorier.
- <https://www.totalkrig.no/artikkel/polarjernbanen> (obr.)
- <https://www.burda-auction.com/cz/aukce-51/show/2848/ostatni-sberatelske-obory-reklamni-plakaty/> (obr.)
- <https://home.hvl.no/mediesenter/krigsminne/kart/norwegenkart.htm> (obr.)
- https://de.wikipedia.org/wiki/Organisation_Todt (obr.)
- <https://digitalmuseum.no/011012899350/tsjekkere> (obr.)

Seznam příloh

Příloha č. 1: Vydaný článek o nasazených Čechách v Norsku.

NASAZENÍ V ORGANIZACI TODT

Na snímku je skupina mladých českých mužů, kteří byli za války totálně nasazeni v nacistické organizaci TODT a nuceni pracovat v krutých podmínkách daleko za severním polárním kruhem. Snímek byl pořízen v zimě 1943 v TRONDENESU, 3 km severně od HARSTADU v Norsku a je z něj patrné, jak uboze byli čeští „OT Manni“ vybaveni. Zleva stojí František Frühbauer z Raňkova, František Zedník z Prostředního Poříčí a Josef Lepka z Nýrova. Na zemi ve sněhu leží vlevo Karel Jirgl, vpravo Ilija Tancinec.

Tito čeští chlapci museli nevádněmu rajchu obětovat kus svého mládí a mnozí nejen své zdraví, ale i své životy, zejména jako oběti náletů. Cedili krev i pot pro německé zájmy. V lágrech panoval hlad, zima,

řádily nemoci, vši, štěnice – a k jídlu se podával většinou eintopf z polohrnitého zelí nebo mrkve. Byl to kus zkaženého života, ztraceného mládí, protězství bude s vlastním národem konec.

Dodnes všichni čekají na odškodné za odvlečení na násilné otročké práce, za zdravotní újmu, za nevyplacenou mzdu posledních měsíců. Nečekají již ale všichni. Mnozí zemřeli, ale desetitisíce bývalých „bílých otroků“, kteří prodělali totální ajnzac v rajchu, dosud žijí. Jsou organizováni ve SVAZU NUCENÉ NASAZENÝCH v Praze, 149 00 Praha 415, poštovní přihrádka 98. Na jejich oprávněné nároky nesmí být při česko-německém dialogu zapomenuto!

text a foto:
KAREL JIRGL,
Polička

(tímto zaungia otcrona o situaci u nás a současných vztazích česko-německých. Jak je vidět, začíná se naplňovat protokol prezidenta dr. Edvarda Beneše... že jedine blízce se může domnívat, že nás v budoucnosti Němci nebudou již nikdy otrokovat.)

*pro dělati prastaroc, obeluzi...
K. Jirgl, Polička*

Zdroj: JIRGL, K, *Nasazení v Organizaci Todt*, in: pravděpodobně periodikum Národní osvobození, Polička, datum neznámé, soukromý archiv pana Ivana Švece v Havlíčkově Brodě.

Příloha č. 2: Ukázky dobového deníku nasazeného pana Jana Novotného z Nového Kostelce u Tábora. Obsahuje přepis. Společné foto nasazených Čechů.

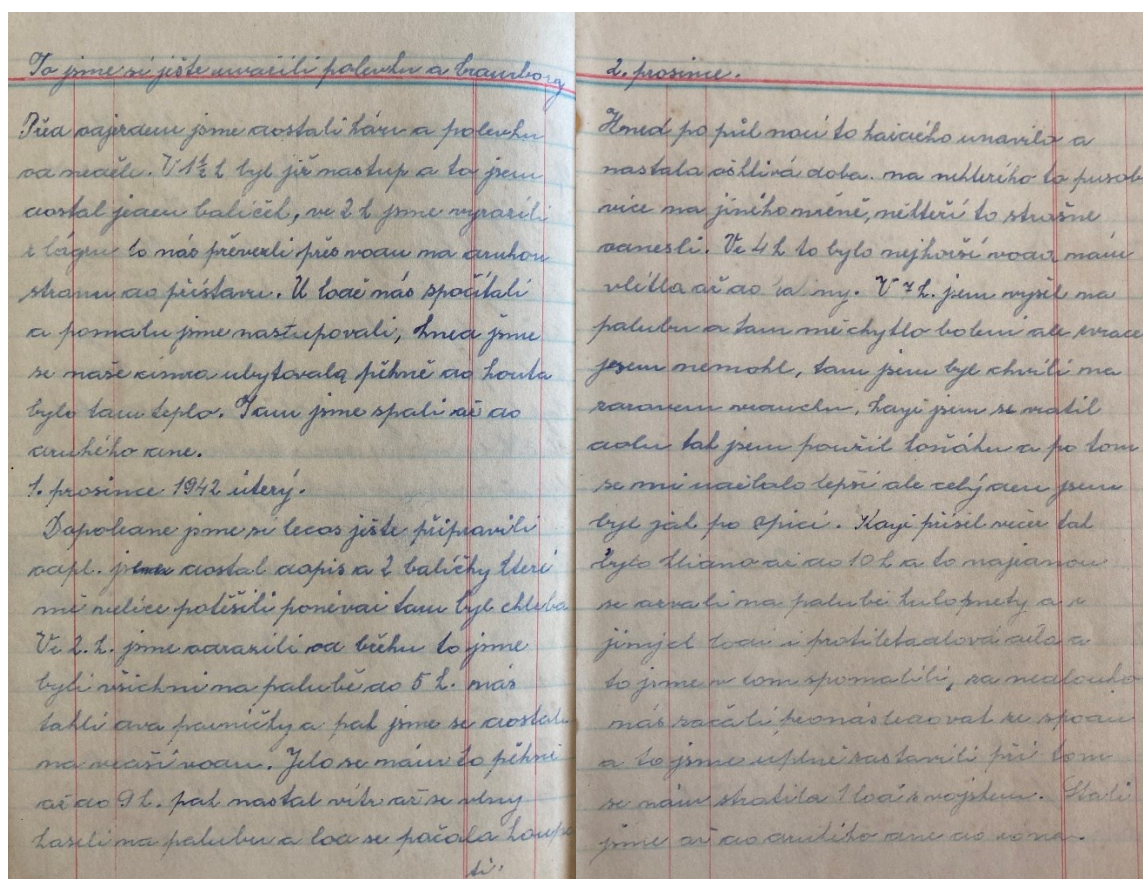
1) Úvodní strana

Zápisky nuceného cestování

Dne 6. XII. jsem opouštěl domov a dosti nerad, ale co se dalo dělat, musel jsem. V Táboře jsem se se svým kamarádem sešel, byl to František Kukla. Vyjžděli jsme s Táboru v 5 hodin, v Benešově jsme stáli hodnou dobu, do Prahy jsme se dostali po 8. hodině, kam se nás sjelo asi 900, byl nás celý vlak. Tam jsme dostali volno asi do 11 h. a to jsme za chvíli šíbovali na druhé nádraží a otať jsme vyjeli na cestu. Z Prahy jsme jeli durch až za naše hranice a tam jsme zůstali státi v několika stanicích a otať jsme nestavěli, až v Drážďanech v 6 h. ráno, tam jsme stáli asi ½ h a otať jsme jeli zase durch až do Berlína. Tam s námi ještě chvíli šoupali z nádraží na nádraží, až v půl desátý nás konečně vyhnali z vlaku. Tam jsme teprve poznali jaká je nás spousta, přišli vojáci, a to jsme se museli seřadit po třech a už to šlo jak na vojně.

2) Popis cesty do Norska

To jsme si ještě uvařili polévku a brambory. Před odjezdem jsme dostali kávu a polévku za neděli. V 1 ½ h byl již nástup a to jsem dostal jeden balíček, ve 2 h jsme vyrazili z lágru, to nás převezli přes vodu na druhou stranu do přístavu. U loď nás spočítali a pomalu jsme nastupovali, hned jsme se ubytovali pěkně do kouta, bylo tam teplo. Tam jsme spali až do druhého dne.

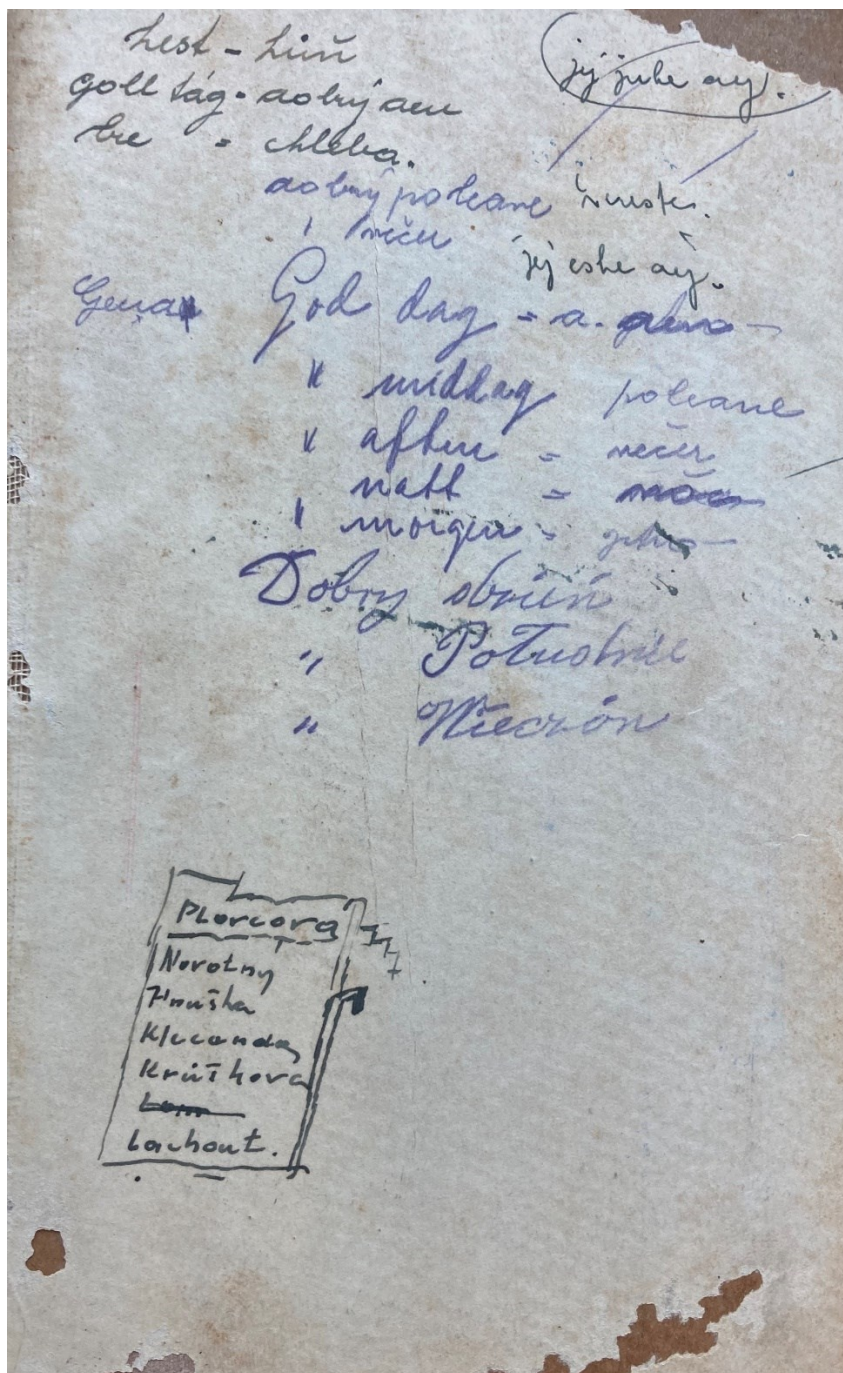
1. prosince 1942 úterý

Dopoledne jsme si leccos ještě připravili, odpl. jsem dostal dopis a 2 balíčky, které mi velice potěšily poněvač tam byl chleba. Ve 2 h. jsme odrazili od břehu, to jsme byli všichni na palubě, až do 5 h. nás táhli dva parníčky a pak jsme se dostali na větší vodu. Jelo se nám to pěkně až do 9 h. pak nastal vítr až se vlny házely na palubu a loď se počala houpati.

2. prosince

Hned po půl noci to každého unavilo a nastala ošklivá doba, na některého to působilo více, na jiného méně, někteří to strašně odnesli. Ve 4 h to bylo nejhorší, voda nám vlétla až do kabiny. V 7 h. jsem vyšel na palubu a tam mě chytlo bolení, ale zvracet jsem nemohl, tam jsem byl chvíli na zdravém vzduchu, když jsem se vrátil dolů, tak jsem použil koňaku a po tom se mi udělalo lepší, ale celý den jsem byl jak po opici. Když přišel večer, tak bylo chladno až do 10 h a to najednou se ozvaly na palubě kulometry a z jiných lodí i protiletadlová děla a to jsme v tom spomalili, za nedlouho nás začali pronásledovat ze spodu a to jsme úplně zastavili při tom se nám ztratila 1 loď s vojskem. Stáli jsme až do druhého dne do rána.

3) Slovníček

Zdroj deníku: Soukromý archiv příbuzných.

4) Společné foto. Jan Novotný v první řadě zleva.

Zdroj: Soukromý archiv příbuzných.

Příloha č. 3: Český tisk informuje o operaci Wesserübung.

Násilný vstup říšské armády na území Dánska a Norska je prezentován jako převzetí ochrany neutrality těchto severských zemí.

Říše převzala ochranu neutrality Dánska a Norska

Předvoje říšského vojska postupují dánským územím po přechodu německo-dánských hranic dne 9. dubna. - Foto The Associated Press, Berlin.

První starost - starost o zbraně: Příslušníci říšské branné moci po příchodu do dánského města čistí pušky za nezbytné přítomnosti zvědavých hochů. - Foto Weltbild, Berlin.

Oddíl tanků na křižovatce dánských silnic. - Foto The Associated Press, Berlin.

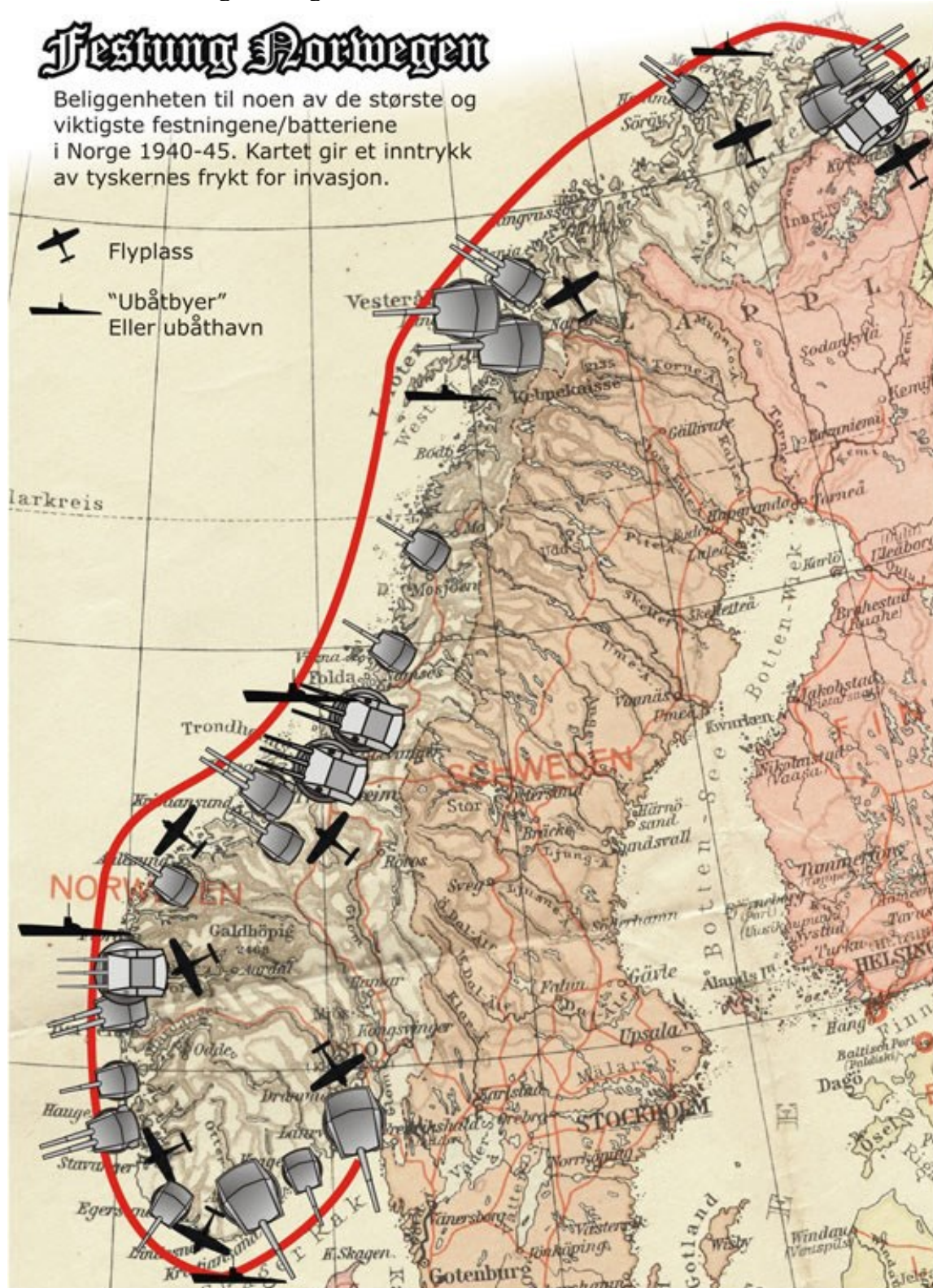
Kolona říšského vojska pochoduje do vnitra Dánska pod ochranou protiletceckých děl. - Foto The Associated Press, Berlin.

Říšská pěchota vstupuje do hlavního dánského města Kodaně. Foto Atlantic, Berlin.

Zdroj: Periodikum *Pestrý týden*, ročník 15, číslo 16, Praha 1940, s. 4. Digitální knihovna Kramerius <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:b2f20dd8-435d-11dd-b505-00145e5790ea?page=uuid:5fbd79e7-435f-11dd-b505-00145e5790ea>

Příloha č. 4: Festung Norwegen.

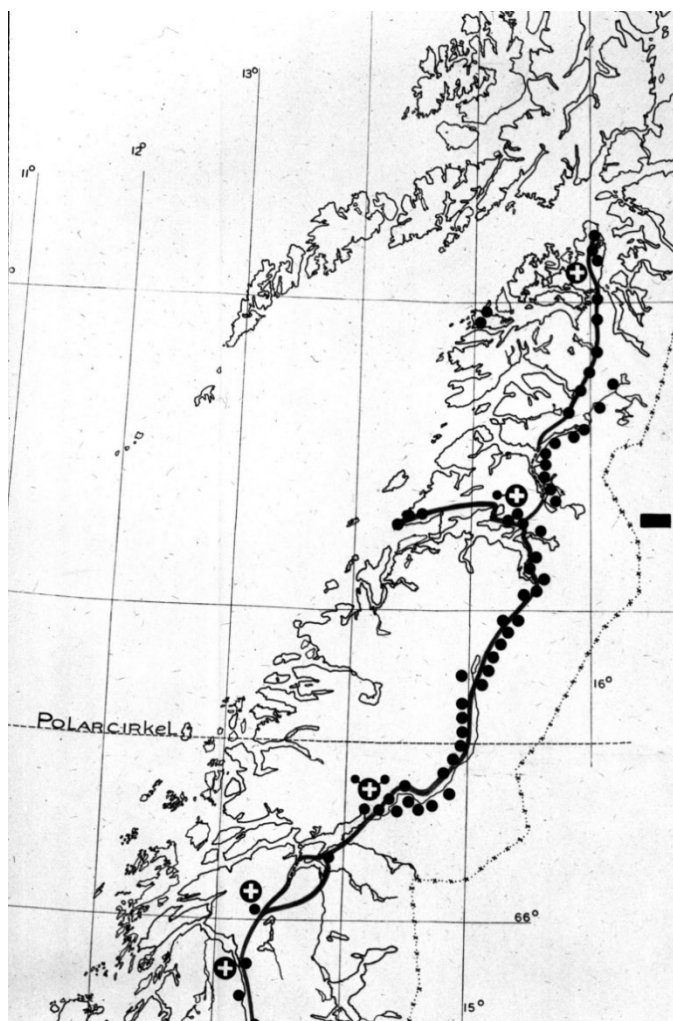
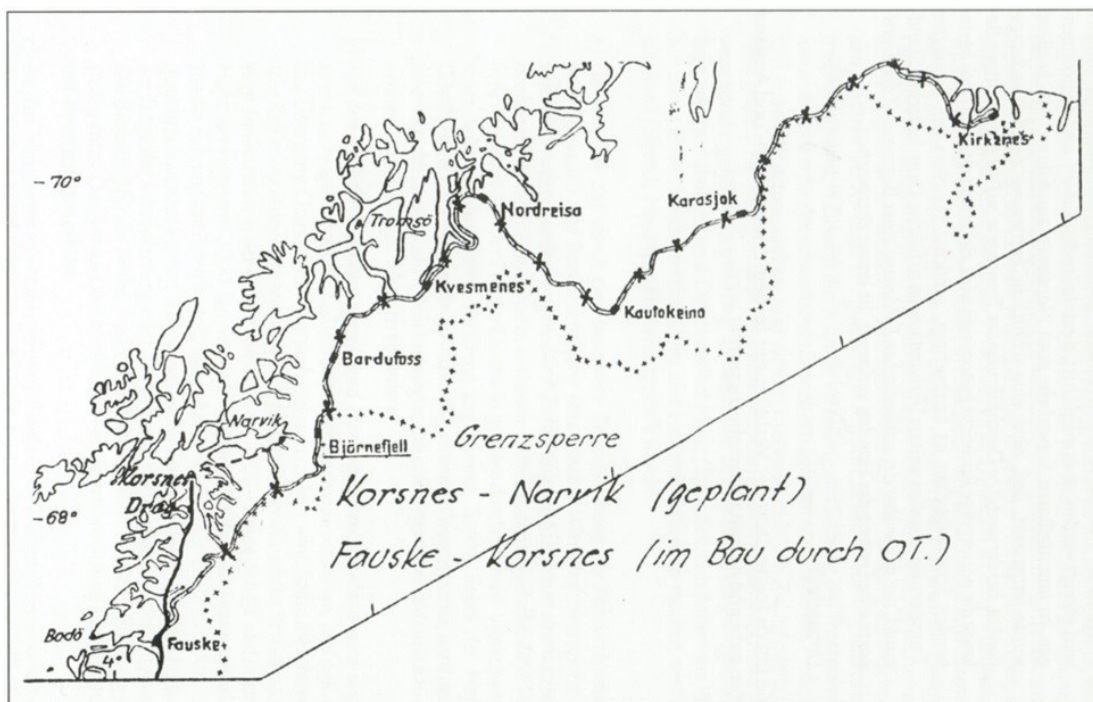
Zdroj: <https://home.hvl.no/mediesenter/krigsminne/kart/norwegenkart.htm>

Příloha č. 5: Atlantický val.

Zdroj: <https://home.hvl.no/mediesenter/krigsminne/festung-norwegen/atlantikwall02.htm>

Příloha č. 6: Nordlandsbanen (Polarjernbanen).

Zdroj: <https://www.totalkrig.no/artikkel/polarjernbanen>

Příloha č. 7

Tabulka 1: Spoerer, Fleischhacker – tabulka pracovních kategorií.

Table 1 Main Foreign-Labor Groups In Germany during World War II, Ranked by Degree of Discrimination

	1 PRIVILEGED: EXIT AND VOICE	2 FORCED: NO EXIT BUT VOICE	3 SLAVE: NO EXIT, NO VOICE		2 FORCED NO EXIT BUT VOICE	3 SLAVE NO EXIT, NO VOICE	4 LESS- THAN-SLAVE
Civilian Laborers				POWs			
Croats	X			French	X		
Italians	X ^d		X ^b	Serbs	X		
Slovaks	X			UK/US citizens	X		
Balts		X		Italians		X	
Belgians		X		Poles		X ^c	X ^d
Czechs		X		USSR citizens			X
Dutch		X					
French		X		Inmates			
Serbs		X		CC inmates			X
Poles			X	Working Jews			X
USSR citizens			X	WEC inmates			X

^aUntil September 1943.

^bFrom September 1943.

^cNon-Jews.

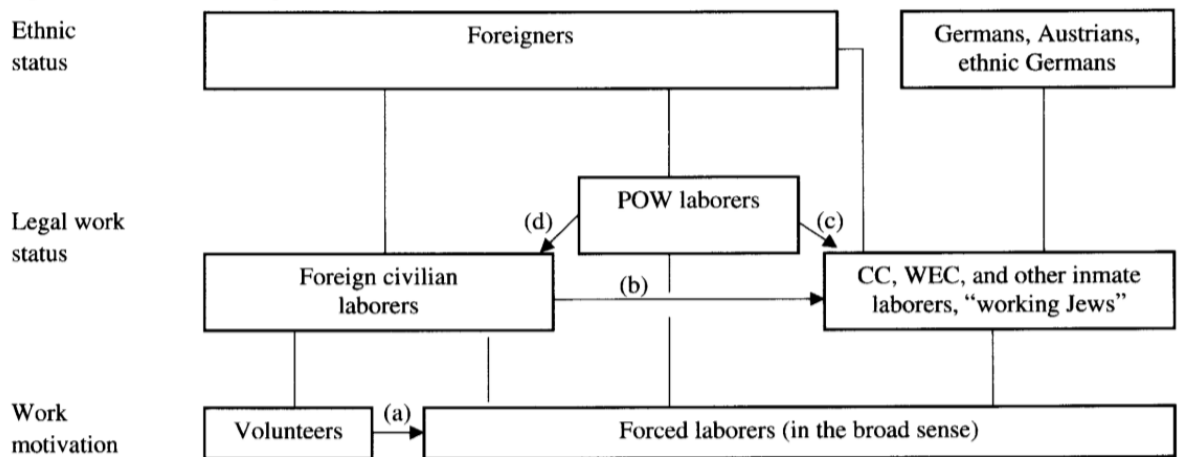
^dJews.

NOTES CC—concentration camp; WEC—work education camp.

Zdroj: SPOERER, M., FLEISCHHACKER, J., *Forced Laborers in Nazi Germany: Categories, Numbers and Survivors*, in: *The Journal of Interdisciplinary History*, roč. 33, Cambridge Massachusetts 2002, s. 175.

Tabulka 2: Spoerer, Fleischhacker – schéma pracovního statutu.

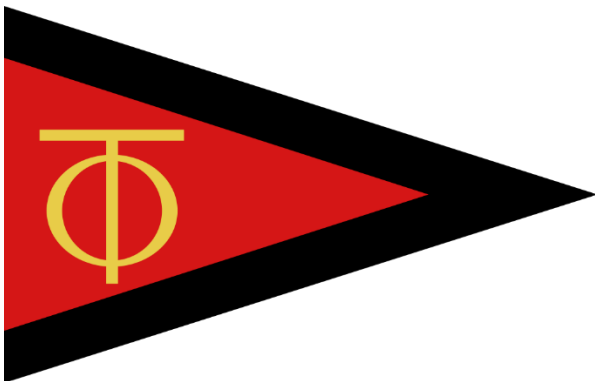
Fig. 1 Forced-Labor Categories in Nazi Germany

NOTES CC stands for concentration camp; POW, prisoner of war (including "Italian Military Internees"); and WEC, work education camp. For flows (a) to (d), see text.

Zdroj: SPOERER, M., FLEISCHHACKER, J., *Forced Laborers in Nazi Germany: Categories, Numbers and Survivors*, in: *The Journal of Interdisciplinary History*, roč. 33, Cambridge Massachusetts 2002, s. 177.

Příloha č. 8: Pracovní knížka Organizace Todt, znak OT, rukávová páska pracovníků OT.

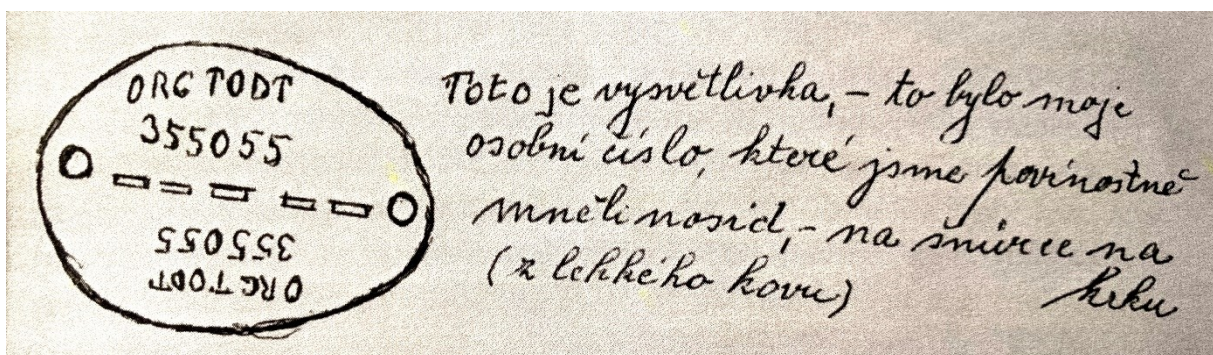
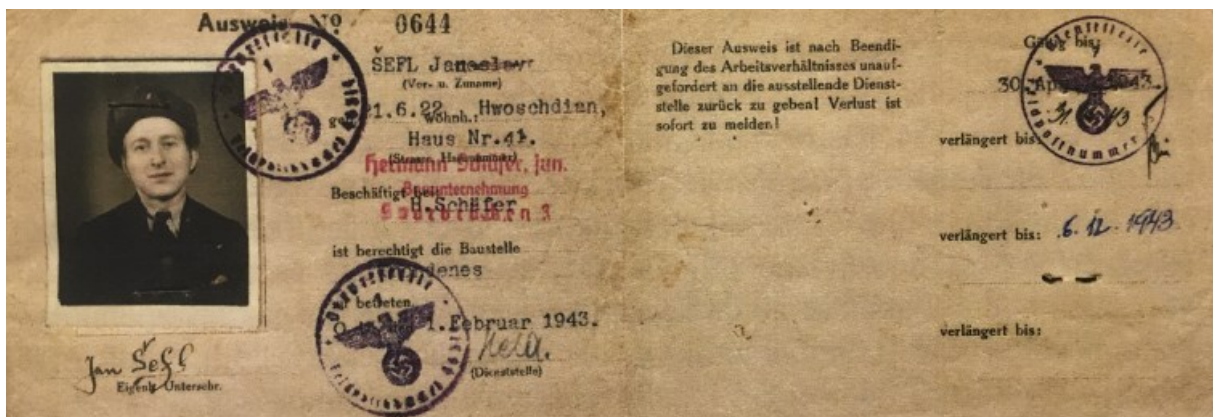
Zdroj: https://de.wikipedia.org/wiki/Organisation_Todt

Příloha č. 9: Propagandistický plakát nabádající příslušníky protektorátu k práci v Říši.

Zdroj: <https://www.burda-auction.com/cz/aukce-51/show/2848/ostatni-sberatelske-obory-reklamni-plakaty/>

Příloha č. 10: Identifikační průkaz a osobní číslo dělníka do pracovního tábora.

Zdroj: ŠEFL, J., *Za války v Norsku: vyprávění z totálního nasazení*, Rožmitál pod Třemšínem 2009, s. 3–4.

Příloha č. 11: *Arbeitseinsatzkartei* nasazeného Jana Šefla.

Z údajů v první části vlevo lze vyčíst, v jaké oblasti nasazení (OBL) dotyčný pracoval, kdy a kde se dotyčný narodil, zda byl svobodný, ženatý či rozvedený, jestli měl nějaké děti a druh profese. Údaje napravo pak informují o firmě, státní příslušnosti (a zda patřil mezi tzv. Volksdeutsche), datum příjezdu do Norska a datum zahájení práce, číslo pracovní knížky a číslo osobní.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
OBL N a r v i k I										OT-Einsatzgruppe Wiking Arbeitseinsatzkartei für Firmenangehörige										Einsatzfirma (mit Heimatanschrift) Hermann Schäfer jun. Saarbrücken 3 Mainzer Str. 110.								
Name 1 ✓ Š e f l, Jan										Vorname Jan										Staatsangehörigkeit 7 T s c h e c h e								
geb.am 2 [redacted] 22										in Hwoschdian										Volksdeutscher (bei nicht deutscher Staatsangehörigkeit) ja/nein *)								
Kreis Strakonitz										Staat Prot. B.u.M.										eingetroffen in Norwegen am 1942 (abger. 7.11.42) 4.12.42								
Heimatanschrift (Ort, Strasse, u.s.w.) 3 Hwoschdian [redacted]										Arbeit aufgenommen am 8 16.1.43										bei Firma Hermann Schäfer jun.								
ledig, verheirat., getrennt-lebend, geschied., verw. *)										Dienstbuch Nr. Karte										Erkennungsmarke Nr. 9 059 850 325 900								
Anzahl der Kinder -										Alter -										Wehrpassnummer								
erlernter Beruf -										eingesetzt als 5 Hilfsarbeiter										ausgestellt vom Wehrbez.-Kdo./Wehrmeldeamt								
Stammarbeiter, Dienstverpflichteter., Zugewiesener *)										Heimatfirma oder -behörde 6 Hermann Schäfer jun.										10 in Wehrüberwachung beim Wehrbez.-Kdo./Wehrmeldeamt gedient/ungedient *)								
*) nicht Zutreffendes streichen										letzter Tauglichkeitsgrad																		

Zdroj: Osobní kartotéka Národního archivu v Oslo (Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo).

Příloha č. 12: Dobová fotografie.

Společné tablo nuceně nasazených Čechů v jednotných uniformách, Trondheim 1942–1943.
V pozadí okolí ponorkových bunkrů DORA.

Zdroj: Digitální archiv fotografa Schrødera, Muzeum Sverresborg Trøndelag, Folkemuseum, Trondheim, Norsko (<https://digitaltmuseum.no/011012899350/tsjekkere>).

Příloha č. 13: Společné setkání Noráků a zástupců norské strany v roce 2000.

Zdroj: Soukromý archiv pana Ivana Švece z Havlíčkova Brodu.

Příloha č. 14: Děkovný list panu Ivanu Švecovi.

DĚKUJEME VÁM ZA PODPORU, POCHOPENÍ
A SPONZOROVÁNÍ PŘI NAŠICH SETKÁNÍCH V POS-
LEDNÍCH 15TI LETECH U VÁS V HAVLÍČKOVĚ BRODĚ.

VÁŠI NORÁCI

TAKKER SÅ MEGET FOR GENERELL STØTTE,
IMØTEKOMMENHET OG ØKONOMISK BIDRAG
I ANLEDNING AV MØTENE GJENNOM DE SISTE 15 ÅR
I HAVLÍČKŮV BROD.

DERES NORÁCI

HAVLÍČKŮV BROD 7. ŘÍJNA / OKTOBER 2005

DĚKOVNÝ LIST
TAKKE BREV

Hostinec U Němců
Havlíčkův Brod

IVAN ŠVEC
tajemník organizačního výboru
NORÁCI 2005

JOSEF JELÍNEK
předseda organizačního výboru
NORÁCI 2005

EVA WICKMAN
1st Secretary
Royal Norwegian Embassy in Prague

PETER RAEDER
Mr. Ambassador
Royal Norwegian Embassy in Prague

Zdroj: Soukromý archiv pana Ivana Švece.

Příloha č. 15: Čestné vyznamenání panu Ivanu Švecovi (na fotografii).

Foto: Vendula V. Hingarová

Grafy

1. Místa nasazení dle počtu českých dělníků

Přibližný počet (1281) – někteří dělníci nemají místo nasazení uvedeno.

Oblasti Mo i Rana a Nordlandsbahnen na stejném území, ale rozděleno na dvě operativní jednotky.

Graf je sestaven na základě databáze vycházející z údajů kartotéky v Národním archivu v Oslo.

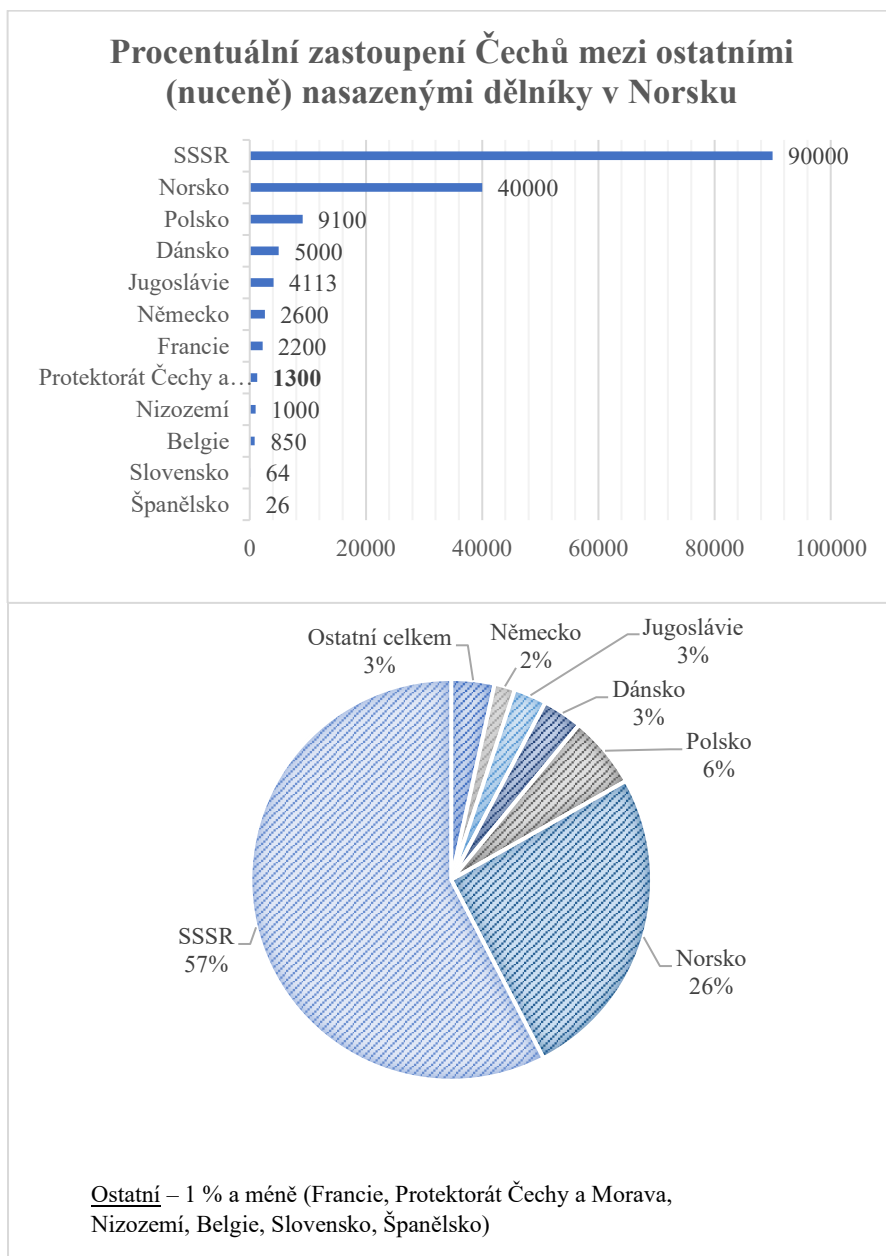

Zdroj: Osobní kartotéka Národního archivu v Oslo (Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo).

2. Procentuální zastoupení Čechů mezi ostatními (nuceně) nasazenými dělníky v Norsku

Celkový počet nasazených dělníků (civilní + váleční zajatci) se dle dostupných zdrojů pohyboval kolem 140 000 (včetně Němců), avšak skutečná čísla jsou ještě podstatně vyšší (například OT zavedlo kartotéku svých „zaměstnanců“ až na podzim 1942) - tyto níže uvedené údaje jsou tedy spíše orientační, zdroje se taktéž rozcházejí.

V případě Nizozemí, Belgie, Slovenska a Španělska se jedná pouze o dělníky v rámci OT, přičemž slovenští a španělští byli na pracích dobrovolně. Co se týče Jugoslávie, jde především o nuceně nasazené srbské národnosti.

Zdroj: HATLEHOL, G., D., „Norwegen Einsatz“ 1940–1945. *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*, Trondheim 2015.

FRØLAND, H., O., HATLEHOL, G., D., INGULSTAD, M., *Regimenting Labour in Norway during Nazi Germany's Occupation*, Berlín 2017.

https://no.wikipedia.org/wiki/Sovjetiske_fanger_i_Norge_under_andre_verdenskrig#Tvangsarbeidere_i_Norge_antall_og_kategorier).